

PREFACE

Venkatamakhin ranks high among the writers on Carnatic Music. The system of 72 Melas which is the bedrock on which the science of modern South Indian Music is built is his creation. His work called the Chaturdandi Prakasika has turned Carnatic Music into the channel in which it now flows. It is therefore unquestionably the most important of the authorities in the science of Music at the present day.

The history of Music as a fine art dates back to the Vedas. Gandharva Vidya is one of the Upavedas and was specially cultivated in connection with Samagana. Indeed, tradition has it that Brahma evolved Music out of the Samaveda. And from very early times several writers have devoted themselves to cultivating the theory of Music. Bharata is the most important of these writers and there were several others of eminence, many of whose works are extant even now in part. It is from these writers that we get some of our fundamental concepts such as Svaras, Srutis, Vadins, Samvadins and so forth. Apart from this, their practical importance at the present day is not considerable. The modern Ragas, the Melas and Janyas and the modern types of composition are

later evolutions though possibly they had their origin in those days.

The medieval history of Music, so to say, begins with Sarngadeva. His work, *Sangita Ratnakara*, forms a bridge between the ancient and modern periods. On the one hand, his work is a digest of ancient theory; and on the other, it has the beginnings of the modern Raga-system. Though the ancestors of Sarngadeva belonged to Kashmir, his family had for two generations settled in Doulatabad in the Deccan. He took special pains to acquaint himself with the South Indian Ragas which deals with in his work. The writers who came after Sarngadeva in the Karnataka country are numerous—Vidyaranya, Ramamatya, Somanatha, Govinda Dikshita and several others. They give the Lakshanas of many Ragas which are current even now, and some of these Lakshanas are useful as guides to us even at the present day. But the more interesting portion of their works is where they seek to give a scientific background to the Ragas. They group Ragas into Melas and Janyas. The number of Melas range from 15 in Vidyaranya to 20 in Ramamatya. But their classification is empirical and not based on any principle.

It is only when we come to Venkatamakhin that we have for the first time a system based on science. He classified the Melas according to their Svaras. Their number was determined by the possible number of combinations, subject to certain limitations, of the several Svaras, and thus the number of 72 was obtained. Then, he grouped

the various Janya Ragas under the several Melas suitably to their Svaras. Simple as it might now appear, it was left to Venkatamakhin to propound this Chaturdandi Prakasika which evolved this scheme was written about 1620 A.D. Thereafter this scheme of Melas has ruled unchallenged, and at the present day it is generally accepted and followed.

Among writers who dealt with South Indian Music after Venkatamakhin, special mention must be made of King Tulajaji of Tanjore. He wrote his work called Sangita Saramrita about 1735 A.D. He closely follows Venkatamakhin and one reads with interest his observation that the Melas formulated by Venkatamakhin remained obscure and that therefore he would deal only with the Melas and Ragas which were in actual practice in his own time. Indeed Venkatamakhin himself says that only 19 Melas were actually in use in his time, and that the other Melas had been formulated by him only for scientific completeness, and to provide for Desiya Ragas and Ragas which might be invented in future (Chatur. Chap. 4, stanzas 82 to 86). He himself had invented Simharava. His system would enable musicians of genius to evolve new melodies and it did. Shortly after the time of King Tulajaji, there were born those three great composers who are regarded as the Trinity of South Indian Music—Tyagayya, Muttusvami Dikshita, and Syama Sastrin. The former two, in particular, have in their immortal melodies composed in the new Melas of Venkatamakhin, established not merely

the soundness of Venkatamakhin's system but have rendered it a matter of scientific necessity of our present-day Music. It is no longer an academic problem. That is why some attempts recently made, as for example by the late Mr. Ponnusvami Pillai of Madura, to question the necessity for 72 Melas have failed to succeed, because we cannot afford to lose the divine melodies of Sri Tyagayya and Sri Muttusvami Dikshita in the Ragas sought to be eliminated.

Thus we see that Venkatamakhin is the Panini of modern Carnatic Music and his Chaturdandi Prakasika is indispensable to every student thereof. It must be a matter for surprise that this work should not have been published before. There are several reasons which have contributed to this result. All the great scientific treatises down to the time of King Tulajaji of Tanjore were written in Sanskrit and with the decay of Sanskrit knowledge, an exact knowledge of the science also waned. It is difficult to explain how otherwise the works of Ahobala, Ramamatya, Somanatha, Govinda Dikshita, Venkatamakhin, Tulajaji and others remained unknown to the music-knowing public, except by name, until quite recently. It is only now that the Music Academy has been able to publish in the pages of its Journal, the Sangita Sudha of Govinda Dikshita with the aid of practically one manuscript. There is only one manuscript of Sangita Saramrita of King Tulajaji and that too somewhat incomplete and it is yet to be published. Likewise we have a single manuscript of the Chaturdandi Prakasika

incomplete towards its end, and the present edition is based thereon.

Secondly, it should not be forgotten that the primary attraction of Music lies in its practice and after the lyrical sweetness of Tyagayya, the classic majesty of Dikshita and the rhythmic concord of Syama Sastrin, the study of the science as such must have been considerably neglected. We know that till recently most of the professionals stopped with acquiring Svaram-jnana and did not care to acquire a knowledge of the science and did not possess any notion of the history of the science of Music. Before the days of printing, knowledge of the science was confined to 'Sishya Paramparas'. The public at large knew the names of the ordinary Ragas and put all the other Ragas under a comprehensive group called 'Apurva Ragas'. They knew the songs but they had no knowledge of the science unless they were Sanskrit scholars. The 'Sishya-pramparas' were jealously preserving the secrets entrusted to them. Sri Tyagayya and Sri Muttusvami Dikshita cultivated the system of Venkatamakhin. In the line of Muttusvami Dikshita, Subbarama Dikshita, his adopted son, himself a composer of no mean attainments and well versed in the science, produced his Sangita Sampradaya Pradarsini, a monumental work based on the tradition of Venkatamakhin. It is that family that has preserved the only manuscript of the Chaturdandi Prakasika that is now available and it is on that version that the present edition is based.

Mr. Bhatkhande of Poona was able to copy from the above manuscript in the possession of Subbarama Dikshita at Ettayapuram, a few chapters and printed them for private circulation only. Now, by the kindness of Brahmasri Muttusvami Dikshita of Ettayapuram, the son of Subbarama Dikshita and the present representative of the Dikshita line, we are in a position to place the work before the public.

Venkatamakhin wrote two works on Music. One is the Chaturdandi Prakasika and the other deals with Raga Lakshana. In the Chaturdandi Prakasika, we find the fundamental principles enunciated but their practical application was explained in another treatise dealing specially with Ragas and their Lakshanas. In this latter work, Venkatamakhin gave his nomenclature of the 72 Melas and classified the Janya Ragas under the several Melas. He illustrated them by a number of Lakshana Gitas, some of which are printed in the Sangita Sampradaya Pradarsini. No publication of the Chaturdandi Prakasika can give an adequate idea of the contribution of Venkatamakhin to South Indian Music unless the Raga Lakshana and the Lakshana Gitas are also printed and made available to the public. We have accordingly issued in a supplement the Raga Lakshana. We intend publishing the Lakshana Gitas in a separate volume later. On the life and contribution of Venkatamakhin, it is proposed to write more fully in the second volume which will be issued with a translation of the present work. We shall therein discuss in detail the several questions arising on this work.

We cannot conclude this preface without expressing our deep sense of gratitude to Brahmasri Muttusvami Dikshita of Ettayapuram for having given us his manuscript of the Chaturdandi Prakasika for publication; to Mr. V. Raghavan, B.A. (Hons.), whose enthusiastic research in Music Literature is responsible for clearing many knotty problems, for his kind suggestions with reference to the Chaturdandi Prakasika and to Mr. K. S. Visvanatha Sastri, Jt. Hony. Secretary of the Music Academy, for seeing the matter through the press.

विषयसूचिका

१. धीणाप्रकरणम्	....	१—१६
२. श्रुति "	....	१७—२२
३. स्वर "	....	२२—३५
४. मेल "	....	३६—४४
५. राग "	....	५५—६५
६. आलाप "	....	६५—६८
७. ठाय "	....	६८—६९
८. गीत "	....	६९—७४
९. प्रबन्ध "	....	७५—११६
१०. अनुबन्धः (रागलक्षणम्)	....	१—१७

॥ श्रीः ॥

चतुर्दण्डीप्रकाशिका ।

वीणाप्रकरणम् ।

चतुर्णां पुरुषार्थानां त्यागं यस्मात्करांत्यतः ।

त्यागराज इति ख्यातं सोमास्कन्दमुपास्महे ॥ १ ॥

संगीतशास्त्रं विततं समालोड्य धिया स्वयम् ।

विधत्ते वेङ्कटमखी चतुर्दण्डीप्रकाशिकाम् ॥ २ ॥

अस्यां वाग्गेयकारैकसंजीवनसुधानिधौ ।

आद्यं वीणाप्रकरणं श्रुतिप्रकरणं ततः ॥ ३ ॥

स्वरप्रकरणं पञ्चान्मेलप्रकरणं ततः ।

ततो रागप्रकरणालापप्रकरणे क्रमात् ॥ ४ ॥

तायप्रकरणं चाथ गीतप्रकरणं ततः ।

प्रबन्धानां प्रकरणं तालप्रकरणं ततः ॥ ५ ॥

दशप्रकरणोपेता कृतिर्विद्वदलंकृतिः ।

तत्रापि प्रथमोद्दिष्टं वीणालक्षणमुच्यते ॥ ६ ॥

सा च वीणा त्रिभेदेति लक्षणज्ञाः प्रचक्षते ।

शुद्धमेलारव्यवीणाऽऽद्या द्वितीया मध्यमेलका ॥ ७ ॥

तृतीया रघुनाथेन्द्रमेलवीणा प्रकीर्तिता ।

प्रत्येकमेतास्ति स्त्राऽपि वीणाः स्युर्द्विविधा मताः ॥ ८ ॥

एकैकरागसंयन्धिस्वराणां मेलने यथा ।

मध्ये तारे च सा त्वेकरागमेलविधा स्मृता ॥ ९ ॥

मध्ये तारे च सकलैः स्वरैर्युक्ता तु या भवेत् ।
 सा सर्वरागमेलारूपा वीणेति स्मर्यते परा ॥ १० ॥
 मध्यमेलारूपवीणायां तृतीयो भेद इष्यते ।
 पूर्वतन्त्रीतयं त्यक्त्वा षड्जयुक्तां चतुर्थिकाम् ॥ ११ ॥
 तन्त्रीं त्रिस्थानसारीभिर्योजयेत्सैकतन्त्रिका ।
 किञ्चिद्दीर्घः प्रवालः स्यादस्यां त्रिस्थानशुद्धये ॥ १२ ॥
 तत्रादौ शुद्धमेलारूपवीणाया लक्ष्म चक्ष्महे ।
 लक्ष्यज्ञेन प्रवीणेन निर्मितायां तु शिल्पिना ॥ १३ ॥
 वीणायामुपरिस्थाने चतुस्तन्त्रीः प्रसारयेत् ।
 पित्तलारचिते चाद्यद्वितीये लोहजे परे ॥ १४ ॥
 पार्श्वोपरिस्थिततन्त्रीणां वामे चतसृणामपि ।
 आद्यायां मन्द्रषड्जाख्यं स्वरं तन्त्र्यां नियोजयेत् ॥ १५ ॥
 ततः पञ्चमनामानं द्वितीयायां निवेशयेत् ।
 तृतीयायां तन्त्रिकायां मध्यषड्जं निवेशयेत् ॥ १६ ॥
 मध्यमध्यमनामानं तुरीयायां निवेशयेत् ।
 तिख्णं पार्श्वतन्त्रीणां स्वरयोजनमुच्यते ॥ १७ ॥
 आद्या टीप्प्यभिधा तारषड्जतुल्यध्यनिर्मयेत् ।
 द्वितीया तन्त्रिका द्वेषा मध्यपञ्चमसंमिता ॥ १८ ॥
 तृतीया मध्यषड्जेन संमिता श्लक्षिकाभिधा ।
 तिख्णामपि चैतासां धृतिसंज्ञा प्रकीर्तिता ॥ १९ ॥
 पर्यणां संनिवेशोऽथ यक्ष्यते लक्ष्यसंमतः ।
 मेरोः पुरस्तात्पर्याणि षट् क्रमेण निवेशयेत् ॥ २० ॥
 षट्सु तेष्याद्यया तन्त्र्या मन्द्रषड्जाभिधानया ।
 क्रमेण शुद्धरिपमः शुद्धगांधारकस्तथा ॥ २१ ॥

वीणाप्रकरणम् ।

साधारणाख्यगांधारो गांधारोऽन्तरसंज्ञकः ।

शुद्धमध्यमनामा च वरालीमध्यमस्तथा ॥ २२ ॥

इति स्वराः प्रजायन्ते तन्त्र्या चाथ द्वितीयया ।

मन्द्रपञ्चमनादिन्या पदसु तेष्वेव पर्वसु ॥ २३ ॥

शुद्धश्च धैवतः शुद्धो निषादश्च ततः परम् ।

कैशिक्याख्यनिषादश्च काकल्याख्यनिषादकः ॥ २४ ॥

पङ्कजर्पमौ च जायन्ते व्यक्तमेते स्वराः क्रमात् ।

मध्यपङ्कजनिनादिन्या तन्त्र्या चाथ तृतीयया ॥ २५ ॥

सर्वेष्वेतेषु ये जातास्तान्स्वरान्कथयाम्यहम् ।

शुद्धावृषभगांधारौ तथा साधारणाभिधः ॥ २६ ॥

गांधारोऽन्तरसंज्ञश्च शुद्धमध्यम एव च ।

घरालीमध्यमश्चेति जायन्ते क्रमशः स्वराः ॥ २७ ॥

मध्यममध्यमनादिन्या तन्त्र्या चाथ तुरीयया ।

पदसु पर्वसु चैतेषु स्वरान्समभिदध्महे ॥ २८ ॥

घरालीमध्यमः पूर्वः पञ्चमः शुद्धधैवतः ।

ततः शुद्धनिषादश्च कैशिक्याख्यनिषादकः ॥ २९ ॥

काकल्याख्यनिषादश्चेत्येते स्युः क्रमशः स्वराः ।

अस्यां तुरीयतन्त्र्यां यः काकली पट्टपर्वजः ॥ ३० ॥

तदग्रे सप्त पर्वाणि यथायोगं निवेशयेत् ।

तेषां प्रचाले दीर्घाणि त्रीणि पर्वाणि विन्यसेत् ॥ ३१ ॥

सरिगाख्याख्यस्तत्र प्रजायन्ते स्वराः क्रमात् ।

पीठे ह्रस्वानि पर्वाणि चत्वारि विनिवेशयेत् ॥ ३२ ॥

एतेषु मपधन्याख्याश्चत्वारः स्युः स्वराः क्रमात् ।

शुद्धमध्यमदं ह्रस्वं पर्व पीठे यथा भवेत् ॥ ३३ ॥

तथा प्रवाले पीठं च वैणिकैर्विनिवेश्यताम् ।
 एकं सर्वोत्तरं ह्रस्वं पर्व पीठे निवेशयेत् ॥ ३४ ॥
 तत्रातितारपङ्काख्यो द्वाविंशोऽपि स्वरो भवेत् ।
 लक्ष्यैर्गृह्यते सोऽयं रकिलामैकलोभतः ॥ ३५ ॥
 शुद्धमेलाख्यघोणायामेतत्पक्षाष्टके पुनः ।
 द्वौ पङ्क्तौ पञ्चमश्चेति ध्रुवं पर्यवश्यं सदा ॥ ३६ ॥
 अन्यानि पञ्च पर्वाणि तत्तद्भागानुसारतः ।
 क्रमाद्विगमयन्त्याख्यस्वरोत्पादनसिद्धये ॥ ३७ ॥
 उत्पाद्योत्पाद्य घेद्व्यानि यथायोगं विचक्षणैः ।
 सर्वाण्याहृत्य दीर्घाणि नव ह्रस्वानि पञ्च च ॥ ३८ ॥
 एषैकरागमेलाख्यवीणैवं सति जायते ।
 अस्यां तुरीयतन्त्र्यां यः काकली पञ्चपर्वजः ॥ ३९ ॥
 तदग्रे शुद्धचिह्नतस्वराणां द्वादशात्मनाम् ।
 सिद्धयै द्वादश पर्वाणि विनियेद्यानि वैणिकैः ॥ ४० ॥
 अतिताराख्यपङ्काख्यं ह्रस्वं चान्यत्त्रयोदशम् ।
 तेषु प्रवाले दीर्घाणि पञ्च पर्वाणि विन्यसेत् ॥ ४१ ॥
 अष्ट पर्वाणि पीठे तु ह्रस्वानि विनियेशयेत् ।
 अस्यां दीर्घाणि पर्वाणि मिलित्यैकादशामयन् ॥ ४२ ॥
 अष्टौ ह्रस्वानि पर्वाणि समजायन्त तत्र तु ।
 तत्सर्वरागमेलाख्यवीणैवं सति जायते ॥ ४३ ॥
 लभिनं च शुद्धमेलघोणा भेद्व्यान्विता ।
 एतस्यामेव घोणायां स्वराणामेकविंशतेः ॥ ४४ ॥
 निरूपयामः स्थानानि स्वरांस्त्रेधा विभज्य च ।
 तत्रोपरि स्थितानां तु यामे चतसृणामपि ॥ ४५ ॥

आद्यया मन्द्रपङ्कजाख्यतन्त्र्या तावच्चतुःस्वराः ।
 संप्राह्याः पङ्जरिपमौ तथा गांधारमध्यमौ ॥ ४६ ॥
 पञ्चमाद्या न गृह्यन्ते तस्यां जाता अपि स्वराः ।
 मन्द्रपञ्चमनामा यो द्वितीयायां निवेशितः ॥ ४७ ॥
 तस्यां त्रयः स्वराः प्राह्याः पञ्चमो धैवतश्च निः ।
 पङ्कजादयो न गृह्यन्ते जाता अपि ततः परम् ॥ ४८ ॥
 तदेवं मन्द्रके स्थाने स्वराः सप्त प्रदर्शिताः ।
 अथ मध्यस्थानके तु तृतीयायां त्रयः स्वराः ॥ ४९ ॥
 तुरीयायां तु चत्वारः सत्येवं स्थानगाः स्वराः ।
 तत्र स्युर्मध्यपङ्कजायां मध्यपङ्कजादयस्त्रयः ॥ ५० ॥
 जाता अपि न गृह्यन्ते तदूर्ध्वं स्थानसिद्धये ।
 मध्यमध्यमनादिन्यां तुरीयायामपि स्वराः ॥ ५१ ॥
 चत्वार एव गृह्यन्ते मपधन्यभिधाः स्वराः ।
 मध्यस्थानगता एव स्वराः सप्त प्रदर्शिताः ॥ ५२ ॥
 तस्यामेव तुरीयायां मध्यस्थाननिपादतः ।
 अग्रे पङ्कजादयः सप्त तारस्थानगताः स्वराः ॥ ५३ ॥
 संप्राह्या इति सप्तोक्तास्तारस्थानगताः स्वराः ।
 तन्मन्द्रमध्यताराख्यस्थानानां त्रितये स्वराः ॥ ५४ ॥
 प्रतिस्थानं सप्त सप्तैकैकविंशतिरीरिताः ।
 द्वाविंशमतिताराख्यं चतुर्थमपि पङ्कजकम् ॥ ५५ ॥
 लक्ष्यज्ञाः परिगृह्णन्ति रक्तिलामैकलोभतः ।
 स्थानप्रसङ्गे वैकाररामो बभ्राम तद्यथा ॥ ५६ ॥
 उपरिस्थचतुस्तन्त्रोष्वाद्यायां विनिवेशिते ।
 अनुमन्द्राख्यपङ्कजेऽस्मिन्स्वराः सरिगमामिधाः ॥ ५७ ॥

चतुर्दण्डप्रकाशिकायां

चत्वारः समुपादेयास्त्वनुमन्द्राख्यपञ्चमः ।
 द्वितीयायां निवेद्योऽत्र पधनोति त्रयः स्वराः ॥ ५८ ॥
 ग्राह्यास्ततोऽनुमन्द्राख्यस्थानगाः सप्त दर्शिताः ।
 स्वरास्तन्त्र्यां तृतीयायां मन्द्रपङ्क्तौ निवेद्यते ॥ ५९ ॥
 तस्यां सरिगनामानः संगृह्यन्ते त्रयः स्वराः ।
 तुरीयायां तन्त्रिकायां निवेद्यो मन्द्रमध्यमः ॥ ६० ॥
 तस्यां तु मयधन्याख्याः संगृह्यन्ते चतुःस्वराः ।
 मन्द्रस्थानस्वराः सप्त तदेवं दर्शिता इति ॥ ६१ ॥
 नैतत्संगच्छते मन्द्रमध्यताराभिधानि हि ।
 त्रिस्थानानोति सकलसंगीतिकमतस्थितिः ॥ ६२ ॥
 आद्यद्वितीयोस्तन्त्र्याः स्वराः सप्त त्वयेरिताः ।
 अनुमन्द्रामिधे स्थाने तृतीयकतुरीययोः ॥ ६३ ॥
 मन्द्रस्थानगताः सप्त स्वराश्च परिकल्पिताः ।
 तत्पुरीषर्तिनः सप्त स्वरास्तावदमी पुनः ॥ ६४ ॥
 मध्यस्थानगताः किं वा तारस्थानगता उत ।
 न तावदाद्यस्ताराख्यस्थानमङ्गमसङ्गतः ॥ ६५ ॥
 न द्वितीयोऽपि मध्याख्यस्थानामाद्ये कथं पुनः ।
 तारस्थानं प्रजायेतानुपनोतयिष्यादधत् ॥ ६६ ॥
 तस्मादस्माभिरुक्तैष रीतिः स्थानविभाजने ।
 मन्द्रादिष्वनुमन्द्रादिव्ययहारस्तु लौकिकः ॥ ६७ ॥
 गतानुगतिकन्यायाञ्चान्निमात्रयितृम्भितः ।
 लक्षितेयं श्रुतमेतयोक्ता लक्ष्यानुसारतः ॥ ६८ ॥
 मध्याख्यं मध्यमेतयोक्ता लक्ष्यं मया ।
 तन्मया चानुमन्द्राख्यपञ्चमेन गुणत इति ॥ ६९ ॥

द्वितीया मन्द्रपङ्कजेन तन्त्रिका चेत्समन्विता ।
 मन्द्रपञ्चमसंयुक्ता तृतीया यदि तन्त्रिका ॥ ७० ॥
 तुरीया मध्यपङ्कजेन तन्त्रिका चेत्समन्विता ।
 तदा भवेन्मध्यमेलवीणा पाश्चै त्रितन्त्रिका ॥ ७१ ॥
 तिसृणां पार्श्वतन्त्रोणां वक्ष्येऽथ स्वरयोजनम् ।
 आद्या टीप्यभिधा तारपङ्कजतुल्यस्वनिर्मवेत् ॥ ७२ ॥
 द्वितीया तन्त्रिका ज्ञेया मध्यपञ्चमसंमिता ।
 तृतीया मध्यपङ्कजेन संमिता झल्लिकाभिधा ॥ ७३ ॥
 इत्येवं मध्यमेलार्यथादित्रस्वरयोजनम् ।
 अथास्याः पर्यसंदेशं वक्ष्ये लक्ष्यैकसंमतम् ॥ ७४ ॥
 मेरोः पुरस्तात्पक्षाणि पङ्कस्यामपि विन्यसेत् ।
 तन्त्रीचतुष्टये चैवं प्रत्येकं पदसु पर्यसु ॥ ७५ ॥
 ये स्वराः संप्रसूयन्ते क्रमशस्तान्प्रचक्ष्महे ।
 आद्यतन्त्र्याऽनुमन्द्राख्यपञ्चमाद्वितया क्रमात् ॥ ७६ ॥
 शुद्धश्च धैवतः शुद्धो निषादश्च ततः परम् ।
 कैशिक्याख्यनिषादश्च काकत्याख्यनिषादकः ॥ ७७ ॥
 पङ्कजपंमौ च जायन्ते पदसु पर्यसु पद क्रमात् ।
 तन्त्र्या द्वितीयया मन्द्रपङ्कजगर्जितया पुनः ॥ ७८ ॥
 शुद्धश्च रिपमः शुद्धगांधाराख्यः स्परस्ततः ।
 साधारणाख्यगांधारो गांधारोऽन्तर्यमंलकः ॥ ७९ ॥
 शुद्धमध्यमनामा च यरालीमध्यमस्तनः ।
 क्रमादमी पद स्वराः स्युः पदसु तेष्वेव पर्यसु ॥ ८० ॥
 मन्द्रपञ्चमशोमिन्या तन्त्र्या चाद्य तृतीयया ।
 शुद्धश्च धैवतः शुद्धनिषादश्च ततः परम् ॥ ८१ ॥

कैशिक्याख्यनिपादश्च काकल्याख्यनिपादकः ।
 पङ्कजः शुद्धर्यभधेति स्वराः पदसु च पर्वसु ॥ ८२ ॥
 तन्त्या तुरीयया मध्यपङ्कजगर्जितया पुनः ।
 शुद्धश्च रिपमः शुद्धगांधाराख्यः स्वरस्ततः ॥ ८३ ॥
 साधारणाख्यगांधारो गांधारोऽन्तरसंघकः ।
 शुद्धमध्यमनामा च वरालीमध्यमस्ततः ॥ ८४ ॥
 एते स्वराः प्रजायन्ते पदसु तेष्वेव पर्वसु ।
 वरालीमध्यमस्याग्रे त्रीणि पर्वाणि विन्यसेत् ॥ ८५ ॥
 पर्वसु त्रिषु चैते तु तन्त्या तावत्तुरीयया ।
 क्रमेण संप्रसूयन्ते पथनीति त्रयः स्वराः ॥ ८६ ॥
 तदूर्ध्वं सप्त पर्वाणि विनियेश्यानि तेष्वथ ।
 माद्यं तु दीर्घपर्यं स्यात्प्रवाले तारपङ्कजरुम् ॥ ८७ ॥
 रिगादिषु स्वरोत्पत्तौ ह्रस्वपर्वाणि पदं पुनः ।
 पीठे संवेशनीयानि तदग्रे पर्यं सममम् ॥ ८८ ॥
 अतिताराख्यपङ्कजस्य स्थितये विनियेशयेत् ।
 शुद्धर्यभकरं ह्रस्वं पर्यं पीठे यथा भवेत् ॥ ८९ ॥
 तथा प्रवाले पीठं च वैणिकैर्विनियेदयताम् ।
 मेरोः परस्ताद्यत्पर्यं सममं पञ्चमामिधम् ॥ ९० ॥
 अनेन सह जातानि पर्वाण्येकादश क्रमात् ।
 एतेषु तारपङ्कजातितारपङ्कजाण्यपर्यणां ॥ ९१ ॥
 द्वे पर्यंजी पञ्चमयोऽष्टत्वारि स्युर्ध्रुयाणि हि ।
 अन्यानि सप्त पर्वाणि तत्तद्वागानुमाग्नः ॥ ९२ ॥
 उत्पाद्योत्पाद्य येष्वानि सप्तम्यरमित्यने ।
 अस्यां त्रीर्णाणि पर्वाणि दश हस्यानि गमश्च ॥ ९३ ॥

सप्त ग्राह्याः सरिगमपधनीति क्रमादमी ।
 मध्यस्थानगता एते सप्त संदर्शिताः स्वराः ॥ १०६ ॥
 प्रवालस्थान्तिमस्थूलपर्वप्रभृतिषु स्वराः ।
 ग्राह्याः षड्जादयः सप्त पीठस्थह्रस्वपर्वसु ॥ १०७ ॥
 तारस्थानगता एयं स्वराः सप्त निर्दर्शिताः ।
 एकविंशतिरित्युक्ताः स्वराः स्थानत्रये स्फुटम् ॥ १०८ ॥
 एतेषु मन्द्रपङ्क्तस्य ये स्वराः स्युरधस्तनाः ।
 तेऽनुमन्द्राभिधस्थानस्वरा इति विनिर्णयः ॥ १०९ ॥
 येऽतितारस्थपङ्क्तस्य स्वरस्याग्रे व्यवस्थिताः ।
 तेऽतितारस्वरा ज्ञेया इति सर्वं समञ्जसम् ॥ ११० ॥
 अत्रापि स्थानगणने रामो वध्नाम तद्यथा ।
 तन्त्रीराद्याऽनुमन्द्राख्यपञ्चमेन युता यदि ॥ १११ ॥
 द्वितीया मन्द्रपङ्क्तेन तन्त्रिका संयुता यदि ।
 मन्द्रपञ्चमसंयुक्ता तृतीया तन्त्रिका यदि ॥ ११२ ॥
 तुरीया मन्द्रपङ्क्तेन तन्त्रिका चेत्समन्विता ।
 तदा भवेन्मध्यमेलवीणेत्येतदसंगतम् ॥ ११३ ॥
 द्वितीयायां तन्त्रिकायां मन्द्रपङ्क्तो निवेशितः ।
 पुनः कथं तुरीयायां मन्द्रपङ्क्तो निवेश्यते ॥ ११४ ॥
 उच्यतेतरनादिन्यश्चतस्रः खलु तन्त्रिकाः ।
 द्वितीयतुर्ययोस्तासु द्वयोस्तन्त्रिकयोरपि ॥ ११५ ॥
 मन्द्रपङ्क्ताभिधस्यैकस्वरस्य विनिवेशनम् ।
 अयुक्तमिति नैतर्त्तिकं पशुपालोऽपि धुष्यते ॥ ११६ ॥
 तस्मादस्माभिरुक्तेन यत्तमनैव विचक्षणैः ।
 ज्ञातव्यं मध्यमेलयां तन्त्रीषु स्वरयोजनम् ॥ ११७ ॥

स्थानत्रयस्वराश्चोक्तवर्त्मना त्वेकविंशतिः ।
 एकविंशतिसंख्याकस्वरेष्वेतेषु वादकैः ॥ ११८ ॥
 गायकैश्च चतुर्दण्ड्यां ग्राह्याः सप्तदशैव तु ।
 तथा हि वादकाः सप्त मध्यस्थानगतान्स्वरान् ॥ ११९ ॥
 तारस्थानगतान्सप्त पङ्कजमप्यत्रितारगम् ।
 धनी च मन्द्रस्थानस्थावेवं सप्तदश स्वरान् ॥ १२० ॥
 समादाय चतुर्दण्डीवादनं कुर्वतेऽखिलाः ।
 अयं च सारणीमार्गो धैणिकैः परिकल्पितः ॥ १२१ ॥
 मध्यस्थानस्थयोर्धन्योर्मध्ये त्वन्यतरः स्वरः ।
 गृह्यते सारणीमार्गे चतुर्दण्डीप्रसिद्धये ॥ १२२ ॥
 प्रायशस्तेन संजाताः षोडशैव स्वराः खलु ।
 तथाऽपि मन्द्रस्थानस्थधन्याण्यस्वरयोर्द्वयोः ॥ १२३ ॥
 क्वचित्क्वचिदुपादानात्स्वराः सप्तदशेरिताः ।
 गायकास्तु स्वरान्सप्त मन्द्रस्थानसमुद्भवान् ॥ १२४ ॥
 मध्यस्थानस्वरान्सप्त तारपङ्कजं तथा परम् ।
 धनी चैवानुमन्द्रस्थावेवं सप्तदश स्वरान् ॥ १२५ ॥
 समादाय चतुर्दण्डीगानं सर्वेऽपि कुर्वते ।
 अत्रापि चानुमन्द्रस्थधन्याण्यस्वरयोर्द्वयोः ॥ १२६ ॥
 सारणीमार्गसंयन्धी स्वरोऽन्यतर ईरितः ।
 क्वचित्कतामभिप्रेत्य स्वराः सप्तदशेरिताः ॥ १२७ ॥
 एतेषामग्रतो ये स्युः स्वरा ये चाप्यधस्तनाः ।
 क्वचिद्वीतप्रयन्धादौ दृश्यन्ते ते स्वराः खलु ॥ १२८ ॥
 तत्पुनः संप्रदायसैस्तानप्पाद्यैरनादृतम् ।
 यद्येवं मध्यताराख्यस्थानगैरेव तु स्वरैः ॥ १२९ ॥

निर्वाहः स्याच्चतुर्दण्ड्यां मन्द्रस्थानं वृथा मवेत् ।
 इत्याशङ्क्यैव मन्द्राख्यस्थानसाफल्यसिद्धये ॥ १३० ॥
 पक्कसारणिमार्गोऽयं वैणिकैः परिगृह्यते ।
 पक्कसारणिमार्गस्तु लक्ष्यतामिति चेच्छृणु ॥ १३१ ॥
 शुद्धमेलाख्यवीणायां पक्कसारणिवर्त्मनि ।
 ये गृह्यन्ते विकल्पेन तान्स्वरानभिदध्महे ॥ १३२ ॥
 मन्द्रस्थानजुषां सप्तस्वराणां गणनाविधौ ।
 आद्यतन्त्र्या ग्रहीतव्याः स्वराः सरिगमामिधाः ॥ १३३ ॥
 चत्वार एव पङ्खाद्याः पञ्चमादिनं गृह्यते ।
 पक्कसारणिमार्गे तु तया तन्त्र्याऽऽद्यया पुनः ॥ १३४ ॥
 विकल्पेन ग्रहीतव्यः पञ्चमः शुद्धधैवतः ।
 अथ द्वितीयया मन्द्रपञ्चमस्वरयुक्तया ॥ १३५ ॥
 प्राह्याः पधनिनामानः स्वरा न सरिगादयः ।
 पक्कसारणिमार्गे तु तया तन्त्र्या द्वितीयया ॥ १३६ ॥
 उपादेया विकल्पेन मध्यस्थानसमुद्भवाः ।
 पङ्खः शुद्धर्ममध्वैव शुद्धगांधार इत्यपि ॥ १३७ ॥
 तन्त्र्या तृतीयया चाथ मध्यपङ्खजेन युक्तया ।
 मध्यस्थानस्वराणां तु गणने सरिगामिधाः ॥ १३८ ॥
 त्रय एव स्वरा प्राह्या न पुनर्मध्यमादयः ।
 पक्कसारणिमार्गे तु तया तन्त्र्या तृतीयया ॥ १३९ ॥
 शुद्धमध्यमसंज्ञश्च बरालीमध्यमस्तथा ।
 पञ्चमश्चेति संप्राह्या विकल्पेन त्रयः स्वराः ॥ १४० ॥
 मध्यस्थानसमुद्भूता इत्यस्मामिर्चिनिश्चितम् ।
 शुद्धमेलाख्यवीणायां पक्कसारणिवर्त्मनि ॥ १४१ ॥

चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां

चेव्वयाच्युतभूपालरघुनाथनृपाङ्किते ।

अस्मत्तातकृते गृन्थे श्रोक्तं श्लोकाल्लं लिखामि तान् ॥ १५४ ॥

“पूर्वोक्तवीणाद्वय एव मध्य-

मेलाल्पवीणा खलु या च तस्याम् ।

तन्त्रीं समेतश्रुतिपञ्चमां च

तथैव मन्द्रस्थितपञ्चमां च ॥

तथाऽऽद्यतन्त्रीमपि पञ्चमेना-

नुमन्द्रपूर्वेण विराजमानाम् ।

विधाय तिष्ठोऽपि समाननादा-

स्तन्त्रीः सहाधस्तनमध्यमेन ॥

आद्यं स्वरं पञ्चममेव कृत्वा

वाद्येत वीणा यदि वैणिकेन ।

एषाऽच्युतधीरघुनाथभूप-

मेलाल्पवीणा कथिता तृतीया ॥”

आद्यं स्वरं पञ्चममित्यस्यार्थः कथ्यते मया ।

मध्यमेलाल्पवीणास्थं मध्यपङ्कजाभिधं स्वरम् ॥ १५५ ॥

आद्यं केचन्द्रसारिण्या जातं कृत्वाऽथ पञ्चमम् ।

वाद्येत तदा मध्यमेलवीणास्थमध्यमः ॥ १५६ ॥

रघुनाथेन्द्रवीणायां पङ्कजः संपद्यते ततः ।

तथाऽपि वादनं कुर्युर्वीणायां वैणिका इति ॥ १५७ ॥

यत्सर्वरागमेलैकरागमेलेति चेरितम् ।

द्वैविध्यं मध्यमेलायामस्यामपि तदूहाताम् ॥ १५८ ॥

तदेवं रघुनाथेन्द्रमेलवीणा निरूपिता ।

एवं त्रिविधवीणानां स्वरूपं च निरूपितम् ॥ १५९ ॥

अथास्मत्कल्पितं घीणाद्वयं संदर्शयामहे ।

निरूपितायां घीणायामुपरि द्वे प्रसारयेत् ॥ १६० ॥

तन्त्रिके पित्तलमयी त्वाद्या लोहमयी परा ।

आद्यायां तन्त्रिकायां तु मन्द्रपङ्कजं प्रयोजयेत् ॥ १६१ ॥

तस्यां सरिगनामानः संगृह्यन्ते त्रयः स्वराः ।

तन्त्रिकायां द्वितीयस्यां योजयेन्मन्द्रमध्यमम् ॥ १६२ ॥

तन्त्रीरियं द्वितीयैव शिष्टैस्त्रिस्थानपर्वभिः ।

योजनीया भवेन्मन्द्रचरालीमध्यमादिभिः ॥ १६३ ॥

एषा द्वितन्त्रिका घीणा वेङ्कटाध्वरिकल्पिता ।

एकतन्त्र्याख्यघीणायां यादृशं पूर्वमीरितम् ॥ १६४ ॥

परिमाणं प्रवालस्य तादृशं चात्र कीर्तितम् ।

पूर्ववच्छ्रुतितन्त्रीषु स्वरसंयोजनादिकम् ॥ १६५ ॥

अस्यामेव द्वितन्त्र्याख्यघीणायामुपरिस्थयोः ।

तन्त्र्योः प्रथमतन्त्र्यां हि मन्द्रपङ्कजो निवेशितः ॥ १६६ ॥

तस्यां सरिगमाभिख्याञ्जृणुयाम चतुःस्वरान् ।

तन्त्रिकायां द्वितीयस्यां योजयेन्मन्द्रपञ्चमम् ॥ १६७ ॥

द्रष्टव्यमवशिष्टं तु पूर्ववत्सर्वमतः च ।

द्वितन्त्रिका च घीणैवं वेङ्कटाध्वरिकल्पिता ॥ १६८ ॥

तदेवमेकतन्त्र्येका द्वितन्त्र्यौ द्वे ततः परम् ।

शुद्धमेलाद्वयैकाऽथ मध्यमेलाभिधा परा ॥ १६९ ॥

तृतीया रघुनाथेन्द्रमेलाख्या परिकीर्तिता ।

आहत्य षड्विधा घीणा जाता सामान्यतः पुनः ॥ १७० ॥

तत्सर्वरागमेलैकरागमेलत्वमेदतः ।

प्रत्येकं द्विविधा तस्माद्घीणा द्वादश कीर्तिताः ॥ १७१ ॥

एकतन्त्रीद्वितन्त्र्यादिव्यवहारस्त्वसौ पुनः ।
 ऊर्ध्वतन्त्रोरपेक्ष्यैव न तिस्रः श्रुतितन्त्रिकाः ॥ १७२ ॥
 द्वादशेति कथं मेदाः स्फुटं निर्धार्यन्ते त्वया ।
 शुद्धमेलामध्यमेलारघुनाथेन्द्रमेलकाः ॥ १७३ ॥
 इति धोणात्रयेऽप्यस्मिन्मन्द्रपञ्चमसंगताः ।
 तन्त्रिकाः सन्ति यास्तिस्रस्तासु मन्द्रस्यमध्यमाम् ॥ १७४ ॥
 निवेद्य धोणात्रितयं शक्यं कल्पयितुं पुनः ।
 तिसृणामपि धोणानां भवेद्भेदत्रयं पुनः ॥ १७५ ॥
 सर्वरागैकरागत्यभेदस्यैवाथ योजने ।
 षड् धोणाः साकमेताभिर्मयन्त्यष्टादशेति चेत् ॥ १७६ ॥
 सत्यमेवं भवन्त्येताः षड् धोणाः स्युर्न रक्तिदाः ।
 ततो धोणा द्वादशैवेत्यस्माकं जयदुन्दुभिः ॥ १७७ ॥
 द्वादशस्यपि धोणानु मिचन्ते याः सत्यपरि ।
 तन्त्रिकास्तासु सर्वासु चतुःश्रुतिकृतां गताः ॥ १७८ ॥
 निवेद्यन्ते स्वरः षड्जशुद्धमध्यमपञ्चमाः ।
 नापरं संभयन्त्यर्धा विनियेदायितुं स्वरः ।
 तप्तात्पे नैव लभ्येत स्थानत्रितयसंभयः ॥ १७९ ॥
 इति श्रीमदद्वैतविद्याचार्यसाम्प्रचित्यसर्वतोमुपातिगात्र-
 साम्प्रचित्यात्मवाजपेययाजिगोपिन्द्रदीक्षितनागमा-
 म्यकापरद्विर्तापनन्दनस्य साम्प्रचित्यसर्वप्रकृत्या-
 जियन्नारायणदीक्षितार्यपद्मिनानुज्ञस्याप्युत-
 पिजयरायभूषालप्रेरितस्य वेङ्कटेश्वरदीक्षि-
 तस्य एतौ चतुर्दण्डीप्रकाशिकायामाद्यं
 धोणाप्रकरणं संपूर्णम् ।

द्वितीयं श्रुतिप्रकरणम् ।

आद्यप्रकरणे वीणा सप्रपञ्चं निरूपिता ।

तत्तन्त्रोपु निरूप्यन्ते श्रुतयोऽथ विभागशः ॥ १ ॥

श्रुतिनाम भवेन्नादविशेषः स्वरकारणम् ।

। ननु नास्ति स्वरश्रुत्योर्भेदो नादैकरूपयोः ॥ २ ॥

विद्यते परिणामत्यपरिणामित्वसंभवः ।

अस्ति भेदस्त्वयोर्यद्वत्स्वर्णटङ्ककिरीटयोः ॥ ३ ॥

द्वाविंशतिरिति प्रोक्ताः श्रुतयो भरतादिभिः ।

ताश्च वीणाप्रसिद्धेषु सुस्पष्टं विभजामहे ॥ ४ ॥

स्वरेषु शुद्धविकृतभेदाभ्यां द्वादशात्मसु ।

तथा हि शुद्धरिषमे श्रुतयस्तिष्ठ ईरिताः ॥ ५ ॥

ततोऽपि शुद्धगांधारे ध्रुवी द्वे समुदाहृते ।

चतस्रः श्रुतयः शुद्धमध्यमे समुदाहृताः ॥ ६ ॥

स्यात्साधारणगांधारस्तस्याद्यां श्रुतिमाश्रितः ।

तस्यैव समुपादाय द्वितीयकतृतीयके ॥ ७ ॥

ध्रुवी द्विश्रुतिकः प्रोक्ता गांधारोऽन्तरनामकः ।

दत्त्वा साधारणतया गांधारायादिमां श्रुतिम् ॥ ८ ॥

द्वितीयां च तृतीयां चान्तरगांधारसंज्ञिने ।

तत्रैकश्रुतिको जानां मध्यमोऽयं चतुःश्रुतिः ॥ ९ ॥

चतस्रः श्रुतयः प्रोक्ताः पञ्चमे गान्तेष्वेदिभिः ।

आदायाद्यां द्वितीयां च तृतीयामपि तच्छ्रुतिम् ॥ १० ॥

वरालीमध्यमः प्रोक्तः श्रुतित्रयसमन्वितः ।

वरालीमध्यमाय त्रिश्रुतोर्दत्त्वा तु पञ्चमः ॥ ११ ॥

चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां

श्रुत्यैकया युतो जातो भवन्नपि चतुःश्रुतिः ।
 तिस्रः सांगीतिकैः प्रोक्ताः श्रुतयः शुद्धधैवते ॥ १२ ॥
 स्वरे शुद्धनिषादाख्ये द्वे श्रुतो समुदाहृते ।
 चतस्रः श्रुतयः षड्जं तस्यादायादिमां श्रुतिम् ॥ १३ ॥
 कैशिक्याख्यनिषादोऽयमेकश्रुतिरुदाहृतः ।
 द्वितीयकवृत्तीयाभ्यां तच्छ्रुतिभ्यां समन्वितः ॥ १४ ॥
 काकल्याख्यनिषादोऽयं द्विश्रुतिः कथ्यते बुधैः ।
 तत्कैशिकनिषादाय श्रुतिमेकां श्रुतिद्वयीम् ॥ १५ ॥
 काकल्यै च प्रदायास्ते षड्ज एकश्रुतिः स्वयम् ।
 द्वाविंशतिर्विभज्यैवं श्रुतयो दर्शिता भया ॥ १६ ॥
 ता एताः श्रुतिवीणायां प्रकाशन्ते पृथक्कया ।
 श्रुतिवीणाप्रकारस्तु वर्ण्यतामिति चेत्तथा ॥ १७ ॥
 मध्यमेलाख्यवीणायां तत्स्वरूपं निरूप्यते ।
 विधाय शुद्धमेलाख्यां वीणां किमिति कथ्यते ॥ १८ ॥
 मध्यमेलाख्यवीणायां श्रुतिवीणेति तच्छृणु ।
 शुद्धमेलाख्यवीणायां श्रुतिवीणानिरूपणम् ॥ १९ ॥
 मन्द्रस्थानेऽथ वा मध्ये तारस्थानेऽथ वा भवेत् ।
 न त्रायन्मन्द्रके स्थाने श्रुतिवीणानिरूपणम् ॥ २० ॥
 युज्यते तत्र सकलस्वराणामप्यसंभवात् ।
 न ह्येकतन्त्र्युपाख्यं दृश्यन्ते द्वादश स्वराः ॥ २१ ॥
 शुद्धमेलाख्यवीणायां मन्द्रस्थानेऽत एव हि ।
 मध्यस्थानेऽपि युक्तं न श्रुतिवीणानिरूपणम् ॥ २२ ॥
 तारस्थाने त्वेकतन्त्र्याख्यं स्युर्द्वादश स्वराः ।
 तथाऽपि पर्वणां तत्र क्षेत्रसंकोचतः पुनः ॥ २३ ॥

नाथकाशोऽस्ति तन्मध्ये श्रुतियोजकपर्वणाम् ।
 तदेवं शुद्धमेलायां श्रुतिवीणाऽतिदुर्घटा ॥ २४ ॥
 तथैव रघुनाथेन्द्रवीणायामपि दुर्घटा ।
 परं तु मध्यमेलाख्यवीणायां सुगमा भवेत् ॥ २५ ॥
 श्रुतिवीणा ततोऽस्माभिस्तस्यामेव प्रदर्श्यते ।
 मध्यमेलाख्यवीणायां मध्यस्थानस्यपर्वसु ॥ २६ ॥
 द्वादशस्वपि चैतेषु श्रुतिव्यञ्जकपर्वणाम् ।
 विनिवेशक्रमं मूमः श्रुतिमेदैकयोधकम् ॥ २७ ॥
 मेरूपकण्ठगं शुद्धपंभक्षेत्रान्तरं त्रिधा ।
 विभज्यपंभपर्वदादौ दृश्यमानं विनाऽन्तरं ॥ २८ ॥
 पर्वद्वयनिवेशे स्युस्तिस्त्रोऽपि श्रुतयः स्फुटाः ।
 शुद्धपंभे तथा शुद्धगांधारक्षेत्रकं द्विधा ॥ २९ ॥
 विभज्याथ यथावस्थं पर्वं गांधारभासकम् ।
 व्यपेक्ष्य मध्ये पर्वकं यदा परिनिवेश्यत ॥ ३० ॥
 गांधारस्य तदानीं स्याच्छ्रुतिद्वयमतिस्फुटम् ।
 मध्यमस्य स्वरस्योक्ताक्षतयः श्रुतयः स्फुटाः ॥ ३१ ॥
 तत्र साधारणे स्पष्टा गांधारे श्रुतिरेकिका ।
 अन्तराख्यानगांधारक्षेत्रं द्वेधा विभज्य तु ॥ ३२ ॥
 एकस्य पर्वणो मध्ये तयोर्व्यदि निवेशनम् ।
 जायतेऽन्तरगांधारं श्रुतिद्वयमतिस्फुटम् ॥ ३३ ॥
 मध्यमे श्रुतिरेकेति स्पष्टं श्रुतिचतुष्टयम् ।
 चतुःश्रुतिः पञ्चमोऽस्य श्रुतिद्वयमुपाधितः ॥ ३४ ॥
 यरालीमध्यमः पूर्वमाख्यातं शब्दु तद्यथा ।
 यरालीमध्यमं त्रेधा विभज्याथ यथास्थितम् ॥ ३५ ॥

यरालीमध्यमं पर्वं व्यपेक्ष्य तु तदन्तरे ।
 पर्वद्वयनिवेशे स्याच्छ्रुतिद्वयमतिस्फुटम् ॥ ३६ ॥
 श्रुतिरेका स्फुटा स्वस्मिन्मिलित्वा तेन पञ्चमे ।
 चतस्रः श्रुतयः स्पष्टा धैवतस्त्रिश्रुतिर्यथा ॥ ३७ ॥
 विभज्य त्रिविधं शुद्धधैवतक्षेत्रमप्यथ ।
 दृग्गोचरीभयच्छुद्धधैवतद्योति पर्वं तत् ॥ ३८ ॥
 हित्वा पर्वद्वयन्यासे श्रुतित्रयमतिस्फुटम् ।
 क्षेत्रं शुद्धनिपादस्य विभज्य द्विविधं तथा ॥ ३९ ॥
 दृष्टं शुद्धनिपादस्य पर्वं हित्वा तदन्तरे ।
 यद्येकं पर्वं तर्हि स्याच्छ्रुतिद्वयमतिस्फुटम् ॥ ४० ॥
 चतस्रः श्रुतयः पङ्क्ते प्रागुक्ताः खलु तद्यथा ।
 कैशिक्याख्यनिपादे हि तस्यैका दृश्यते श्रुतिः ॥ ४१ ॥
 काकल्याण्यनिपादं तु द्वेधाकृत्य तदन्तरे ।
 जायते पर्वविन्यासे स्पष्टं तस्य श्रुतिद्वयम् ॥ ४२ ॥
 स्वस्यैका श्रुतिराहत्य पङ्क्ते श्रुतिचतुष्टयम् ।
 इत्येवं मध्यमेलायां श्रुतिवीणाप्रकारतः ॥ ४३ ॥
 द्वाविंशतिश्रुतीनां च विभागक्रम इरितः ।
 गन्धाद्यं पङ्कजमुत्सृज्य रिपभादितया त्यया ॥ ४४ ॥
 किमर्थं श्रुतिवीणार्थं पर्वन्यासः प्रदर्शितः ।
 उच्यते नास्ति पङ्कजस्य पर्वं यस्मादयं पुनः ॥ ४५ ॥
 जातः केवलसारण्या पर्वस्पर्शनमन्तरा ।
 न शक्याः श्रुतयो बोद्धुं स्वरे पर्वविनाकृते ॥ ४६ ॥
 शेषास्ताः खलु पर्वान्तः श्रुतिपर्वनिवेशनात् ।
 तस्मादायमपि त्यक्त्वा पङ्कजं पर्वविवर्जितम् ॥ ४७ ॥

रिपभादितया प्रोक्तं श्रुतिपर्वनिवेशनम् ।
 यदि पङ्कजादिमत्वेन श्रुतिवीणाप्रदर्शनम् ॥ ४८ ॥
 अपेक्षितं स्यात्कस्यापि तदुपायः प्रकाश्यते ।
 मध्यमेलाख्यवीणायां श्रुतिवीणाप्रकाशनम् । ४९ ॥
 कर्तुं पङ्कजादिमत्वेन ब्रह्मणाऽपि न शक्यते ।
 न ह्येकतन्त्र्युपारूढाः स्वरा द्वादश मन्द्रके ॥ ५० ॥
 स्थाने स्युर्मध्यमेलायां तारस्थाने तु यद्यपि ।
 सन्त्येकतन्त्र्युपारूढाः स्वराः सर्वेऽपि किं पुनः ॥ ५१ ॥
 तत्रत्यपर्वणां तावत्क्षेत्रसंकोचतः पुनः ।
 नायकाशोऽस्ति तन्मध्ये श्रुतिशापकपर्वणाम् ॥ ५२ ॥
 रिपभादितया तस्माद्दीर्घेषु द्वादशस्वपि ।
 पर्वसु श्रुतिवीणेयं वेङ्कटाध्वरिणे रिता ॥ ५३ ॥
 ततः पङ्कजादिमत्वेन श्रुतिवीणाप्रकाशनम् ।
 शुद्धमेलाख्यवीणायां तारस्थाने कथंचन ॥ ५४ ॥
 तारपङ्कजादिमत्वेन तदाद्यश्रुतिशालिनम् ।
 आरभ्य कैशिकीसंज्ञनिपादं द्वादशस्यपि ॥ ५५ ॥
 स्वरेषु पूर्वमित्येष श्रुतिपर्वाणि विन्यसेन् ।
 अत्रापि क्षेत्रसंकोचान्महामेतन्न रोचते ॥ ५६ ॥
 भासते श्रुतिरित्यादि स्वरातीन्निपुटादिषु ।
 महमेव श्रुतीर्वेदेत्याह गोपालनायकः ।
 अद्यप्रभृति नाः सर्वे श्रुतीर्जानन्तु पण्डिताः ॥ ५७ ॥
 इति श्रीमद्वैतविद्याचार्यसांनिचित्यसर्वतोमुच्चातिरात्र-
 मांनिचित्याप्तवाजपेययाजिगोविन्ददीक्षितनागमा-
 म्बिकाधरद्वितीयनन्दनस्य सांनिचित्यसर्वकृत्या-

एवमेते स्वराः पञ्च विकृता इति निर्णयः ।

आहत्य शुद्धविकृताः स्वरा द्वादश कीर्तिताः ॥ ९ ॥

स्वरेषु द्वादशस्येषु केषामप्येकरूपता ।

द्वैरूप्यमपि केषांचित्केषांचित्तु त्रिरूपता ॥ १० ॥

तथा हि शुद्धरिपमशुद्धधैवतयोः पुनः ।

त्रिभिश्चुत्येकभावेन सर्वदाऽप्येकरूपता ॥ ११ ॥

यदा तु शुद्धगांधारो गांधारत्वं प्रपद्यते ।

तदा द्विश्चुतिको ज्ञेयो मुखारीरागके यथा ॥ १२ ॥

यदा स एव जायेत रिपमस्तु तदा पुनः ।

पञ्चश्चुतिरिति ज्ञेयः श्रीरागोऽत्र निदर्शनम् ॥ १३ ॥

एवं शुद्धनिषादस्य निषादत्वं यदा भवेत् ।

तदा द्विश्चुतिकत्वं स्यान्मुखार्यत्र निदर्शनम् ॥ १४ ॥

स एव यदि जायेत धैवतस्तु तदा पुनः ।

पञ्चश्चुतिरिति ज्ञेयः शंकराभरणे यथा ॥ १५ ॥

तदेवं शुद्धगांधारनिषादौ द्वौ द्विरूपिणौ ।

साधारणाख्यगांधारः शुद्धर्षभयुतौ यदि ॥ १६ ॥

तदा त्रिश्चुतिको ज्ञेयो भूपालोऽत्र निदर्शनम् ।

तस्यैव पञ्चश्चुतिना रिपमेणान्वयो यदि ॥ १७ ॥

तदैकश्चुतिता ज्ञेया श्रीरागोऽत्र निदर्शनम् ।

यदा रिपमसंज्ञोऽयं तदा षट्श्चुतिको भवेत् ॥ १८ ॥

अत्रोदाहरणं नाट एवमस्य त्रिरूपता ।

कैशिक्याख्यनिषादस्य शुद्धधैवतसंगमे ॥ १९ ॥

त्रिश्चुतित्वमिति ज्ञेयं भैरव्यत्र निदर्शनम् ।

तस्यैव पञ्चश्चुतिकधैवतेनान्वयो यदि ॥ २० ॥

तदैकश्रुतिकत्वं स्याच्छ्रीरागोऽत्र निदर्शनम् ।
 स एव धैवतश्चेत्स्यात्पद्मश्रुतिनाटके यथा ॥ २१ ॥
 इति साधारणाख्यानो गांधारः कैशिकाभिधः ।
 निपादश्चेत्युभावेतौ त्रित्रिरूपाविति स्थितिः ॥ २२ ॥
 गांधारस्यान्तराख्यस्य यदा शुद्धरमान्वयः ।
 तदा पञ्चश्रुतिकत्वं स्याद्भागौ गौलादिके यथा ॥ २३ ॥
 तस्यैव पञ्चश्रुतिकरिपमेणान्वयो यदा ।
 तदा त्रिश्रुतिकत्वं स्याच्छंकराभरणे यथा ॥ २४ ॥
 स एव द्विश्रुतिर्ज्ञेयः पद्मश्रुत्युपभसंगमे ।
 यथा नाटाभिधे राग इति तस्य त्रिरूपता ॥ २५ ॥
 काकल्याण्यनिपादस्य शुद्धधैवतसंगमे ।
 पञ्चश्रुतिकता ज्ञेया यथा गौलादिके पुनः ॥ २६ ॥
 स एव पञ्चश्रुतिकधैवतेनान्वितो यदि ।
 तदा त्रिश्रुतिको ज्ञेयः शंकराभरणे यथा ॥ २७ ॥
 तस्यैव धैवतेन स्याद्यदि पद्मश्रुतिनाऽन्ययः ।
 तदा द्विश्रुतिकत्वं स्याद्भागौ नाटाभिधे यथा ॥ २८ ॥
 इत्यन्तराख्यगांधारकाकल्याण्यनिपादयोः ।
 प्रत्येकं त्रित्रिरूपत्यमस्माभिरूपयणितम् ॥ २९ ॥
 यदा तु मध्यमः शुद्धः शुद्धगांधारसंगतः ।
 तदा चतुःश्रुतिर्ज्ञेयो मुगार्यत्र निदर्शनम् ॥ ३० ॥
 साधारणाख्यगांधारसंयुक्तधैवतस एव हि ।
 तदा त्रिश्रुतिको ज्ञेयो रागे धीरागके यथा ॥ ३१ ॥
 स एवाग्नरगांधारयोगे त्येकश्रुतिर्ज्ञेयम् ।
 गौलादिषु यथा रागेऽप्येकस्य त्रिरूपता ॥ ३२ ॥

एवं पङ्कजस्य शुद्धेन निपादेन सहान्वये ।
 चतुःश्रुतिकता ज्ञेया मुखार्यत्र निदर्शनम् ॥ ३३ ॥
 स एव कैशिकीनामनिपादेनान्वितो यदि ।
 तदा त्रिधुतिरित्यत्र धीरागः स्यान्निदर्शनम् ॥ ३४ ॥
 तस्यैव काकलीनाम्ना निपादेनान्वयो यदि ।
 तदैकश्रुतिकत्वं स्याद्रागे गौलादिके यथा ॥ ३५ ॥
 इत्युक्तं त्रिधिरूपत्वं शुद्धमध्यमपङ्कजयोः ।
 वरालीमध्यमस्याथ शुद्धगांधारसंगमे ॥ ३६ ॥
 सप्तश्रुतित्वमित्यर्थे वराल्येष निदर्शनम् ।
 तस्य साधारणाख्येन गांधारेण यदाऽन्वयः ॥ ३७ ॥
 तदा पद्मश्रुतिता पन्तुवरास्यादिषु दृश्यते ।
 स एवान्तरगांधारसंयन्धी चेच्छतुःश्रुतिः ॥ ३८ ॥
 अत्रोदाहरणं रागः शुद्धरामक्रियाभिधः ।
 वरालीमध्यमस्यैवं द्वैरूप्यमुपपादितम् ॥ ३९ ॥
 यदा तु पञ्चमः शुद्धमध्यमेन समन्वितः ।
 तदा चतुःश्रुतिर्ज्ञेया मुखार्यत्र निदर्शनम् ॥ ४० ॥
 स एवैकश्रुतिर्युक्तो वरालीमध्यमेन चेत् ।
 इति द्वैरूप्यमस्माभिः पञ्चमस्य प्रकल्पितम् ॥ ४१ ॥
 तदेवं शुद्धरिपमशुद्धधैवतयोः पृथक् ।
 एकैकरूपता शुद्धगांधारकनिपादयोः ॥ ४२ ॥
 तथैव पञ्चमस्यापि द्वैरूप्यं पृथगीरितम् ।
 साधारणाख्यगांधारकैशिक्याख्यनिपादयोः ॥ ४३ ॥
 अन्तराभिधगांधारकाकल्याण्यनिपादयोः ।
 मध्यमस्यापि पङ्कजस्य वरालीमध्यमस्य च ॥ ४४ ॥

प्रत्येकं त्रिभिरूपत्वमस्माभिरूपवर्णितम् ।

नन्वेतदेकरूपादिवर्णने किं फलं तव ॥ ४५ ॥

चतुश्चतुरितिश्लोकपर्यालोचनया यतः ।

मुखारिमेलमात्रस्याः शुद्धाः सर्वे स्वराः स्थिताः ॥ ४६ ॥

न तु तद्व्यतिरिक्तानां मेलानामेकसप्ततौ ।

प्रतिमेलं च नियताः सप्तस्वरगता अपि ॥ ४७ ॥

अस्माभिः कल्पयिष्यन्ते मेलाश्चाग्रे द्विसप्ततिः ।

ततः सकलमेलस्थसर्वस्वरजुषामपि ॥ ४८ ॥

द्वाविंशतिश्रुतीनां च विभागाय मया कृतम् ।

ऐकरूप्यद्विरूपत्वत्रिरूपत्वनिरूपणम् ॥ ४९ ॥

नन्वास्तामैकरूप्यादिवर्णनस्य प्रयोजनम् ।

पाडवौडवरागेषु वर्ज्यन्ते ये स्वराः पुनः ॥ ५० ॥

तदाश्रयश्रुतीनां किं त्यागः किं चोत्तरान्वयः ।

अत्रेदमुत्तरं धूमो वर्जनीयस्वराश्रयाः ॥ ५१ ॥

श्रुतयो नैव वर्ज्यन्ते न च यान्त्युत्तरस्वरान् ।

किं तु वर्ज्यस्वरप्रेवान्वधस्तिष्ठन्ति ताः पुनः ॥ ५२ ॥

संभवन्त्युपयोगिन्यः श्रुतीनां गणनाक्रमे ।

प्रतिमेलं च यत्सप्तनियतस्वरसिद्धये ॥ ५३ ॥

द्वाविंशतिश्रुतीनामप्यवश्यंभाव इष्यते ।

यद्येवं पाडवत्वादिव्यवस्था नैव संभवेत् ॥ ५४ ॥

तदा सर्वेऽपि रागाः स्युः संपूर्णा एव केवलम् ।

अथ संगीतशास्त्रार्थरहस्यमिदमुच्यते ॥ ५५ ॥

धीणावादनगानादिसमये वर्जितान्स्वरान् ।

समुत्प्लुत्य समुत्प्लुत्य धादयन्त्येव धादकाः ॥ ५६ ॥

गायन्ति गायकाश्चाथो इति वादिव्यवस्थितिः ।
 सर्वदा पाडवे त्याज्यस्वराणां परिवर्जने ॥ ५७ ॥
 तदुत्तरस्वराणां तु जननं नैव संभवेत् ।
 पूर्वपूर्वस्वरामावे कथं कार्यः समुद्भवः ॥ ५८ ॥
 स्वराणां घटते तावदुत्तरोत्तरभाविनाम् ।
 एवं निरूपिताः शुद्धा विकृताश्च स्वराः स्फुटम् ॥ ५९ ॥
 अथ स्वरसमूहात्मग्रामलक्षणमुच्यते ।
 ग्रामवद् ग्राम इत्येवमुपचारो विवक्षितः ॥ ६० ॥
 यथा जनसमूहस्य लोके ग्राम इति प्रथा ।
 तथा स्वरसमूहोऽत्र ग्राम इत्युपचर्यते ॥ ६१ ॥
 केवलस्वरगुणस्य ग्रामत्वे कथिते सति ।
 गामानयेत्यादिवाक्येष्वतिव्याप्तिर्भवेदतः ॥ ६२ ॥
 मूर्च्छनाशुद्धकूटाख्यतानाद्याश्रय इत्यपि ।
 देयं स्वरसमूहस्य विशेषणमिति स्थितिः ॥ ६३ ॥
 स च ग्रामत्रिधा तत्र स्यात्पट्टजग्राम आदिमः ।
 मध्यमग्रामनामाऽथ गांधारग्रामसंज्ञकः ॥ ६४ ॥
 त्रयाणामपि चैतेषां क्रमालक्षणमुच्यते ।
 पट्टजग्रामः पञ्चमे स्वचतुर्थधृतिसंस्थिते ॥ ६५ ॥
 स्वापान्त्यधृतिसंस्थेऽस्मिन्मध्यमग्राम इष्यते ।
 रिमयोः धृतिमेकैकां गांधारश्चेत्समाधितः ॥ ६६ ॥
 पथुर्ति धो निपादस्तु धधुर्ति सधुर्ति धितः ।
 गांधारग्राममाचष्टे तदा तं नारदो भुनिः ॥ ६७ ॥
 ग्रामेष्वेतेषु गांधारग्रामो नास्ति महीतले ।
 स्वर्गलोके परमिति सर्वेषामेव संमतम् ॥ ६८ ॥

अस्माभिमध्यमग्रामोऽप्यसत्प्राय इतीर्यते ।
 तथा हि मध्यमग्रामे त्रिध्रुतिः पञ्चमः सल्लु ॥ ६९ ॥
 घरालीमध्यमो जातः स पुनर्लक्ष्यमार्गतः ।
 मध्यमादिप्रभृतिषु मध्यमग्रामजन्मसु ॥ ७० ॥
 रागेषु दृश्यते नैव घरालीमध्यमस्ततः ।
 अयुक्तो मध्यमग्रामो लक्ष्यमार्गविरोधतः ॥ ७१ ॥
 एक एव ततः पट्टजग्राम इत्यवधार्यते ।
 ग्रामावयवभूतोऽयं मूर्च्छां नादिनिरूप्यते ॥ ७२ ॥
 क्रमात्स्वराणां सप्तानामारोहश्चावरोहणम् ।
 मूर्च्छन्नेत्युच्यते तास्तु प्रतिमेलं च सप्तधा ॥ ७३ ॥
 तथा हि पट्टजमारभ्य निपादान्ताधिरोहणात् ।
 निपादादिषु पट्टजान्तायरोहान्मूर्च्छनाऽऽदिमा ॥ ७४ ॥
 एवं रिपममारभ्य पट्टजान्तमधिरोहणात् ।
 पट्टजादि रिपमान्तं चायरोहेण द्वितीयका ॥ ७५ ॥
 एवमेव समुप्रेयं गांधारादिस्वरेष्वपि ।
 अतः प्रतिस्वरं तावदेकैका मूर्च्छना भवेत् ॥ ७६ ॥
 आदस्य वक्ष्यमाणेषु द्विसप्ततियिषेष्वापि ।
 सप्तस्वरसमूहात्मकेषु प्रतिमेलकम् ॥ ७७ ॥
 मूर्च्छनाः सप्त सप्तेति घेद्वटाध्वरिफरितम् ।
 निरूप्यतेऽधुना तानः स्वराविस्तारलक्षणः ॥ ७८ ॥
 तानो द्विधा शुद्धतानः कूटतान इति क्रमात् ।
 एकैकरागमाग्राभिव्यक्तिसंपादकस्तु यः ॥ ७९ ॥
 स शुद्धतान इत्युक्तः कूटतानः स उच्यते ।
 यस्तु रागद्वयस्फूर्तिसाधारणतया

स्वरप्रकरणम् ।

अथ स्वरपरिष्कारानलंकारान्प्रवक्षमहे ।

ते च त्रिपष्ठिरुदिताः शार्ङ्गदेवेन सूरिणा ॥ ८१ ॥

न ते पुनर्लक्ष्यमार्गे लक्ष्यन्ते कुत्रचित्ततः ।

अष्टौ प्रसिद्धानलंकारा लक्ष्यन्ते तत्र श्लोम्पटः ॥ ८२ ॥

ध्रुवो मठयो रूपकश्च शम्पा त्रिपुट एव च ।

अढतालैकतालौ चेत्यष्टालंकृतयः स्मृताः ॥ ८३ ॥

अथैतेषां क्रमेणैव लक्षणं प्रतिपाद्यते ।

श्लोम्पटाख्येन तालेन निबद्धो श्लोम्पटः स्मृतः ॥ ८४ ॥

तत्र श्लोम्पटताले द्विद्वयक्षरौ द्वौ द्रुतौ ततः ।

लघुरेकः परिह्येयश्चतुरक्षरसंमितः ॥ ८५ ॥

आहत्याष्टाक्षरमितां श्लोम्पटः स्याद् द्विमात्रकः ।

सरि, गम, पधनिस, सनि, धप, मगरिस.

अथ ध्रुवाख्यालंकारो द्वितीयः प्रतिपाद्यते ॥ ८६ ॥

ध्रुवतालेन संबद्धो ध्रुवालंकार उच्यते ।

ध्रुवतालः पुनर्द्वेधा नाट्यदण्डीध्रुवस्तथा ॥ ८७ ॥

वीणावाद्यध्रुवश्चेति नाट्यदण्टीध्रुवे लघुः ।

चतुरक्षरवानादौ गुरुः पञ्चादशाक्षरः ॥ ८८ ॥

वीणावाद्यध्रुवे त्यादौ लघू द्वौ चतुरक्षरौ ।

ततः पञ्चक्षरोच्चारसंमितो लघुशेखरः ॥ ८९ ॥

चतुर्दशाक्षरमितावाहत्यैताद्युभौ ध्रुवौ ।

ध्रुवयोरनयोस्तावन्नाट्यदण्डीध्रुवः परम् ॥ ९० ॥

प्रामाणिकः शास्त्रदृष्टः स एव भुवि वैणिकैः ।

वीणायां याद्यते रकिलामाद्वातुप्रयान्वितः ॥ ९१ ॥

सरिगमगरि, सरिगरि, सरिगम; रिगमपमग,
रिगमग, रिगमप.

अलंकारस्तृतीयोऽथ लक्ष्यते मध्यनामकः ।
मध्यतालनिबद्धो यः स मध्य इति कीर्तितः ॥ ९२ ॥

मध्यताले द्रुतस्ववादाघक्षरद्वयसंमितः ।
ततो लघू द्वौ विशेष्यौ चतुरक्षरसंमितौ ॥ ९३ ॥

आहत्य मध्यतालोऽयं दशाक्षरमितः स्मृतः ।
सरि, गरिसरि, सरिगम; रिग, मगरिग, रिगमप.
रूपकाख्यश्चतुर्थश्चालंकारः प्रतिपाद्यते ॥ ९४ ॥

षडो रूपकतालेन रूपकः परिकीर्तितः ।
आदौ द्रुतो लघुः पश्चात्ताले रूपकनामके ॥ ९५ ॥
तेन रूपकनामाऽयं विज्ञातव्यः षडक्षरः ।

सरि, सरिगम; रिग, रिगमप.
अलंकारोऽथ शम्पाख्यः षड्वमः प्रतिपाद्यते ॥ ९६ ॥
शम्पातालेन संयुक्तो शम्पालंकार उच्यते ।
शम्पातालो द्विधा नाट्यश्रीणयोः परिदृश्यते ॥ ९७ ॥

तत्र स्यान्नाट्यशम्पायामादौ तावदणुद्रुतः ।
एकाक्षरमितः पश्चाद् द्रुतो द्व्यक्षरसंमितः ॥ ९८ ॥
ततः सप्ताक्षरीकालसंमितो लघुशेखरः ।
घाग्गेयकारशम्पायां विरामान्तद्रुतो मतः ॥ ९९ ॥
त्र्यक्षरः स परं सप्ताक्षरोच्चारणसंमितः ।
लघुशेखरनामैको शम्पातालाद्युभाविमौ ॥ १०० ॥

दशलघ्वक्षरोच्चारसंमिताविति निर्णयः ।
अनयोरुभयोर्नाट्यशम्पा ग्रामाणिकी स्मृता ॥ १०१ ॥

तामेव रक्किलाभेन कृत्वा धातुत्रयान्विताम् ।

वीणायां घादयन्तीह वैणिका इति निर्णयः ॥ १०२ ॥

सरिगसरिसरि, ग, मा; रिगमरिगरिग, म, पा.

पष्ठोऽथ त्रिपुटो नामालंकारः प्रतिपाद्यते ।

त्रिपुटाख्येन तालेन निबद्धस्त्रिपुटः स्मृतः ॥ १०३ ॥

त्रिपुटे द्वौ द्रुतावाद्यौ धृग्वक्षरसंमितौ ।

धिरामान्तद्रुतः पञ्चादक्षरत्रयसंमितः ॥ १०४ ॥

आह्वय त्रिपुटस्तालो हेयः सप्ताक्षरीमितः ।

सरि, गस, रिगम; रिग, मरि, गमप.

निरूप्यतेऽठतालाख्योऽलंकारः सप्तमोऽधुना ॥ १०५ ॥

अठतालेन संयुक्तमठतालं प्रचक्षते ।

अठताले द्रुतौ द्विद्वयक्षरकालावुभौ स्मृतौ ॥ १०६ ॥

पञ्चपञ्चाक्षरमितौ लघू द्वौ तदनन्तरम् ।

चतुर्दशाक्षरीकालो जातस्तेनाठतालकः ॥ १०७ ॥

सरि, र्ग, असारिग, अमामा; रिग, अम,

अरीगम, अपापा.

अष्टमः स्फुटमेवाथालंकारः प्रतिपाद्यते ।

एकतालेन युक्तत्वादेकतालः प्रकीर्तितः १०८ ॥

एकद्रुतेनैकताल एकतालस्य लक्षणम् ।

लक्ष्ये त्रिदानीमेतादृगेकतालो न रक्किदः ॥ १०९ ॥

इत्येकतालस्थानेऽस्मिन्नादितालो निषेधितः ।

आदिशाले त्येकलघुश्चतुर्दशरसंमितः ॥ ११० ॥

एवमप्रायलंकारा लक्षिता लक्ष्यसंमताः ।

एतान्धुधादिकान्सप्त तालान्मुलादिसंज्ञकान् ॥ १११ ॥

एवं संवादिलक्ष्मोक्तं विवादी लक्ष्यतेऽधुना ।
 एकश्रुत्यन्तरितता ययोस्तु स्वरयोर्द्वयोः ॥ १४८ ॥
 तयोर्मिथो विवादित्यमेवं सर्वत्र कल्पयेत् ।
 रिगौ धनी च शुद्धेषु स्वरौ स्यातां विवादिनौ ॥ १४९ ॥
 साधारणान्तरौ चैव कैशिकीकाफलीस्वरौ ।
 मिथो विवादिनौ द्वेयौ विरुतेषु स्वरेष्वपि ॥ १५० ॥
 विवादियादिसंघादिभिन्नाः स्युरनुवादिनः ।
 चतुर्विधस्यरेष्वेषु वादी राजा प्रकीर्त्यते ॥ १५१ ॥
 संघादी त्वनुसारित्वाद्स्यामात्यो विधीयते ।
 विवादी विपरीतत्वाद्भीरुक्तो रिपूपमः ॥ १५२ ॥
 स्वरूपमर्दनं तेन प्रयोगे स्याद्विवादिनः ।
 स्वरूपमर्दनाभावे गीतरकिर्न लभ्यते ॥ १५३ ॥
 शत्रूपमर्दने हि स्याद्वाक्तां लोके प्रकाशनम् ।
 नृपामात्यानुसारित्वादनुवादी तु भृत्यवत् ॥ १५४ ॥
 इति श्रीमद्द्वैतविद्याचार्यसाम्प्रित्यसर्वतोमुखातिरात्र-
 साम्प्रित्यस्तयाजपेययाजिगोविन्ददीक्षितनागमा-
 भ्यकाशरक्षितोयनन्दनस्य साम्प्रित्यसर्वकृत्या-
 जियन्नारायणदोक्षिताव्यवहितानुजस्याच्युत-
 विजयराघवभूपालप्रेरितस्य वेङ्कटेश्वरदांशि-
 तस्य कृतौ चतुर्दण्डप्रकाशिकायां
 तृतीयं स्वरप्रकरणं संपूर्णम् ।

चतुर्थं मेलप्रकरणम् ।

तृतीयस्मिन्प्रकरणे स्वराः सम्पद् निरूपिताः ।

अथ प्रकरणे तुर्ये कुर्वे मेलनिरूपणम् ॥ १ ॥

पङ्कजस्वरस्य पुरतश्चत्वारः क्रमशः स्वराः ।

रिपमाख्यानकाः केचिद्गांधाराख्यानकाश्च ते ॥ २ ॥

तन्नाद्यो नैव गांधारश्चतुर्यो रिपमो न हि ।

रिपमावपि गांधारौ द्वितीयकतृतीयकौ ॥ ३ ॥

द्वितीयं वा चतुर्थं वा व्यपेक्ष्य स्यात्तृतीयकः ।

रिपमाख्यः स एव स्याद्गांधारोऽपेक्ष्य चादिमम् ॥ ४ ॥

तृतीयो रिपमाख्यानश्चतुर्यापेक्षया भवेत् ।

स हि व्यपेक्ष्य गांधारः प्रथमं वा द्वितीयकम् ॥ ५ ॥

एवं च सति निष्पन्नं द्वितीयकतृतीययोः ।

गांधारत्वं च रिपमभूयमित्येव निर्णयः ॥ ६ ॥

तस्मादाद्यद्वितीयौ च तृतीयश्चर्यमा मताः ।

तेष्व्याद्यो गौडरिपमः श्रीरागरिपमः परः ॥ ७ ॥

तृतीयो नाटरिपम इति लक्ष्यविदां मतम् ।

आद्यः शुद्धपर्यमः पञ्चश्रुतिकर्णमसंज्ञकः ॥ ८ ॥

द्वितीयश्च तृतीयः षट्श्रुतिकर्णम उच्यते ।

लक्षणैर्मयोक्तास्ते त्रयो ररिगसंज्ञकाः ॥ ९ ॥

द्वितीयश्च तृतीयश्च चतुर्थश्च त्रयः स्वराः ।

सामान्यतः स्युर्गांधारास्तेष्व्याद्यो लक्ष्ययेदिभिः ॥ १० ॥

प्रोक्तो मुष्णारिगांधारो द्वितीयो भैरव्युतः ।

गांधारोऽथ तृतीयस्तु गौडगांधार उच्यते ॥ ११ ॥

लक्षणैस्तु तेष्वधः शुद्धगांधार उच्यते ।
 साधारणाख्यगांधारो द्वितीयः परिकीर्तितः ॥ १२ ॥
 तृतीयोऽन्तरगांधार इत्यहं तु वदामि तान् ।
 क्रमाद्गुणानामस्त्रोन्मेलप्रस्तारसिद्धये ॥ १३ ॥
 एवं च पञ्चात्पुरतो निवसत्सु चतुर्थेऽपि ।
 स्वरेषु प्रथमादिप्रितयं रिपमनामकम् ॥ १४ ॥
 गांधाराख्यं द्वितीयादित्रयमित्येव निर्णयः ।
 चतुर्थेऽपि जातस्य ररिवाख्यानशालिनः ॥ १५ ॥
 गांधारवितयस्यापि पूर्वाङ्गाख्या मया कृता ।
 कथं द्वितीयो रिपमो गांधारः प्रथमो भवेत् ॥ १६ ॥
 कथं तृतीयो रिपमो गांधारः स्याद् द्वितीयकः ।
 विरुद्धत्वात्तुरङ्गत्वगोत्ययोरिव सर्वथा ॥ १७ ॥
 कथं स्याद्रिपमत्वेन गांधारत्वस्य संगतिः ।
 किं च स्वरेषु चतुर्थं रिपमौ द्वौ परावुभौ ॥ १८ ॥
 गांधाराविति युक्तं स्यात्तत्कथं रिपमाख्यः ।
 गांधाराख्य इत्युक्तमिति चेद्भ्रं वञ्च्यहम् ॥ १९ ॥
 विरुद्धे नर्पमत्वं च गांधारत्वमुभे इमे ।
 किं तु सापेक्षकौ धर्मौ स्यातामेकत्र तेन तौ ॥ २० ॥
 यथा चत्वार एकस्य तनुजाः सर्व एव हि ।
 ज्येष्ठा अपि कनिष्ठाः स्युस्तत्र चाद्यस्तु नानुजः ॥ २१ ॥
 न चतुर्थः पूर्वजः स्याद् द्विरूपावितरावुभौ ।
 तृतीयं वा चतुर्थं वा व्यपेक्ष्य स्याद् द्वितीयकः ॥ २२ ॥
 पुत्रो ज्येष्ठः स एव स्यात्कनिष्ठोऽपेक्ष्य चादिमम् ।
 द्वितीयो ज्येष्ठतायुक्तश्चतुर्थपिक्षया भवेत् ॥ २३ ॥

स एवावरजोऽपेक्ष्य प्रथमं च द्वितीयकम् ।
 प्रथमाद्यास्त्रयस्तस्माद्यथा ज्येष्ठा भवन्त्यमी ॥ २४ ॥
 द्वितीयाद्यास्त्रयः पुत्राः कनीयांसो यथाऽभवन् ।
 एवं त्रयोऽत्र रिपभा ज्येष्ठकल्पा भवन्त्यमी ॥ २५ ॥
 कनिष्ठकल्पा गांधारास्त्रयोऽप्यत्र भवन्त्यमी ।
 चतुर्वर्षेषु स्वरेज्येतौ द्वितीयकतृतीयकौ ॥ २६ ॥
 रिपभाषपि गांधारौ स्यातां तस्मात्समञ्जसम् ।
 तदूर्ध्वे पर्वणि भवन्पञ्चमे शुद्धमध्यमः ॥ २७ ॥
 मसंज्ञको मया प्रोक्तस्तदूर्ध्वे पर्वणि स्थितः ।
 पष्ठे चरालीरागस्य कुर्याणः प्रतिभासनम् ॥ २८ ॥
 द्वितीयो मध्यमः प्रोक्तो मिसंज्ञः स मया कृतः ।
 सप्तमे पर्वणि घसन्पञ्चमः स्यात्पसंज्ञकः ॥ २९ ॥
 पञ्चमस्य पुरस्तात्स्युच्चत्वारः क्रमशः स्वराः ।
 धैवताश्च निषादाश्च निषादस्तश्च नादिमः ॥ ३० ॥
 न चतुर्थो धैवतः स्याद् द्विरूपाधितरायुभौ ।
 धैवतौ च निषादौ च कथ्येते शास्त्रकोविदैः ॥ ३१ ॥
 तृतीयं वा चतुर्थं वा व्यपेक्ष्य स्याद् द्वितीयकः ।
 धैवताख्यः स एव स्यान्निषादोऽपेक्ष्य चादिमम् ॥ ३२ ॥
 तृतीयो धैवताख्यानश्चतुर्थापेक्षया भवेत् ।
 स एवायं द्वितीयं वा व्यपेक्ष्य स्यान्निषादकः ॥ ३३ ॥
 एवं च सति निष्पन्नं द्वितीयकतृतीययोः ।
 धैवतत्वं निषादत्यमुमयोदमयोः पृथक् ॥ ३४ ॥
 तस्मादाद्यद्वितीयौ च तृतीयश्चापि धैवताः ।
 गौलधैवत भावः स्यात्परः धीरागधैवतः ॥ ३५ ॥

तृतीयस्तत्र नाटस्य धैवतो लक्ष्यविन्मते ।
 शुद्धधैवत आद्योऽन्यः पञ्चश्रुतिकधैवतः ॥ ३६ ॥
 तृतीयो लक्षणज्ञैः पट्श्रुतिको धैवतः स्मृतः ।
 अस्मन्मते त्रयस्ते स्युः क्रमाद्धधिधुसंज्ञकाः ॥ ३७ ॥
 द्वितीयश्च तृतीयश्च चतुर्थश्च स्वरास्त्रयः ।
 सामान्यतो निपादाः स्युस्तेष्वाद्यो लक्ष्यवेदिनाम् ॥ ३८ ॥
 मते मुखारिरागस्य निपादोऽथ द्वितीयकः ।
 प्रोक्तो निपादो भैरव्या गौलरागनिपादकः ॥ ३९ ॥
 तृतीयो लक्षणज्ञानां मते तेषु प्रकीर्तितः ।
 आद्यः शुद्धनिपादोऽन्यः कैशिक्याख्यनिपादकः ॥ ४० ॥
 स्यात्काकलीनिपादोऽन्यस्तृतीयः परिकीर्तितः ।
 एते त्रयो मया तूक्ताः क्रमाच्च निनुसंज्ञकाः ॥ ४१ ॥
 एवं च पञ्चमाग्रेऽथ निवसन्तु चतुर्थ्यपि ।
 स्वरेषु प्रथमादित्रितयं धैवतनामकम् ॥ ४२ ॥
 निपादाख्यं द्वितीयादित्रयमित्येव निर्णयः ।
 चतुर्थ्येतेषु जातस्य धधिष्वाख्यानशालिनः ॥ ४३ ॥
 निपादत्रितयस्यापि ननिन्वाख्यानशालिनः ।
 उत्तराङ्गाभिधा प्रोक्ता मेलप्रस्तारसिद्धये ॥ ४४ ॥
 शङ्का चैव समाधानमुभयं पूर्ववद्भवेत् ।
 मेलो नाम स को वेति प्रश्नस्योत्तरमुच्यते ॥ ४५ ॥
 नियमेनैव संग्राह्यः पङ्कजस्तत्पुरतः क्रमात् ।
 विद्यमानेषु चतुर्षु स्वरेष्वन्यतराद्युभौ ॥ ४६ ॥
 तत्प्रथमः पूर्वमद्यो गांधारस्त्यनुजो भवेत् ।
 द्वयोर्मध्यमयोरेकः संग्राहो मध्यमो भवेत् ॥ ४७ ॥

नियमेन हि संग्राह्यः पञ्चमस्तत्पुरः स्थिताः ।
 स्वराः क्रमेण चत्वारस्तेषु चान्यतरावुभौ ॥ ४८ ॥
 संग्राह्यः पूर्वजातोऽत्र धैवतः परिकीर्तितः ।
 पञ्चाङ्गो निपादः स्यादिति सप्त स्वराश्च ये ॥ ४९ ॥
 तेषां च मेलनं मेलो गीतचिह्नः प्रकीर्तितः ।
 भेदा द्विसप्ततिस्तस्य भवन्त्यस्माभिरीरिताः ॥ ५० ॥
 येनोपायेन मेलस्ते द्विसप्ततिरिति स्फुटाः ।
 तमुपायं प्रवक्ष्यामि लक्ष्यतु सुखबुद्धये ॥ ५१ ॥
 रगौ रगी रगू चैव रिगौ रिगू रगू तथा ।
 पङ्क भेदा इति पूर्वाङ्गे द्रष्टव्यं गीतकांघ्रिदैः ॥ ५२ ॥
 धनौ धनी धनू चैव धिनी धिनु धुनू तथा ।
 उत्तराङ्गेऽपि पङ्क भेदा द्रष्टव्या गीतकांघ्रिदैः ॥ ५३ ॥
 पूर्वाङ्गगतपङ्कभेदाः पङ्कजाद्याः स्युः पृथक्पृथक् ।
 उत्तराङ्गस्थपङ्कभेदाः पञ्चमाद्याः पृथक्पृथक् ॥ ५४ ॥
 आद्यः पूर्वाङ्गो भेद उत्तराङ्गस्थितैः क्रमात् ।
 संयोज्यते यदि पङ्कभेदैः षण्मेलाः संभवन्त्यतः ॥ ५५ ॥
 पूर्वाङ्गस्य द्वितीयोऽपि भेदस्तेनैव यत्नेना ।
 संयोज्यते यदि तदा षण्मेलाः संभवन्त्यतः ॥ ५६ ॥
 एवं तृतीयो भेदोऽपि षण्मेलोत्पादको भवेत् ।
 चतुर्थोऽपि तथैव स्यात्पञ्चमोऽप्येवमेव हि ॥ ५७ ॥
 एवं षष्ठोऽपि विंशत्यः षण्मेलोत्पत्तिकारणम् ।
 अतः पूर्वाङ्गभेदानां षण्णामपि पृथक्पृथक् ॥ ५८ ॥
 उत्तराङ्गस्थितैः पङ्कभिर्भेदैः संयोजने कृते ।
 षट्षण्मेलप्रकारेण मेलाः षट्त्रिंशदागताः ॥ ५९ ॥

षट्त्रिंशन्मेलकेष्वेव प्रतिमेलं च मध्यमः ।

मसंज्ञो यदि मध्ये स्यात्पूर्वमेलामिधास्तदा ॥ ६० ॥

एतेष्वेव तु षट्त्रिंशन्मेलेषु प्रतिमेलकम् ।

मसंज्ञमध्यमस्थाने मिसंज्ञो यदि मध्यमः ॥ ६१ ॥

निवेद्यते तदा तेषां भवेदुत्तरमेलता ।

इत्यस्माभिः समुद्गीता जाता मेलो द्विसप्ततिः ॥ ६२ ॥

ननु त्यक्त्वा मसंज्ञं तु केवलं मध्यमं पुनः ।

मिसंज्ञकस्य तत्स्थाने मध्यमस्य निवेशनात् ॥ ६३ ॥

त एव पूर्वमेलः किं भवन्त्युत्तरमेलकाः ।

इति चोक्ते सदृष्टान्तं परिहारं प्रचक्ष्महे ॥ ६४ ॥

कटाक्षसंभृतं क्षीरं केवलं दधियिन्दुना ।

यथा संयोगमासाद्य दधिभावं प्रपद्यते ॥ ६५ ॥

तथैव पूर्वमेलो मध्यमेन मिसंज्ञिना ।

केवलेनापि संयुक्ता भजन्त्युत्तरमेलताम् ॥ ६६ ॥

द्विसप्ततेश्च मेलानां प्रस्तारं लक्षयेऽधुना ।

षट् षट्कीर्णिलिखेत्पूर्वं पञ्चमेलोत्पत्तिसिद्धये ॥ ६७ ॥

एकैकस्यां षट्किंकायां सप्त सप्त गृहाल्लिखेत् ।

चतुष्कमेकमेवं च सति निष्पद्यते पुनः ॥ ६८ ॥

तथैवैकादशान्यानि चतुष्काणि लिखेत्क्रमात् ।

चतुष्काणि तदेतानि जातानि द्वादश स्फुटम् ॥ ६९ ॥

द्वादशस्यपि चैतेषु चतुष्केषु स्थिता गृहाः ।

सप्त सप्त द्वि तेष्याद्यद्वितीयकतृतीयकाः ॥ ७० ॥

गृहाः पूर्वाङ्गसंयुक्ताः कर्तव्या इति निर्णयः ।

पञ्चमा मध्य पञ्चास्य सप्तमास्य गृहास्तथा ॥ ७१ ॥

उत्तराङ्गेण संयुक्ताः कर्तव्या इति निर्णयः ।

चतुर्थाः पूर्वमेलेषु मसंज्ञेन युता गृहाः ॥ ७२ ॥

त एषोत्तरमेलेषु मिसंज्ञेन युता मताः ।

ततश्च द्वादशस्वेषु चतुष्केषूक्तवर्त्मना ॥ ७३ ॥

जांताः प्रतिचतुष्कं च षट्पण्मेलप्रकारतः ।

मेला द्विसप्ततिः श्रीमद्वेङ्कटाध्वरिकल्पिताः ॥ ७४ ॥

तदेवमनया रीत्या मेलानां च द्विसप्ततिः ।

स्फुटप्रबुद्धयेऽस्माभिः स्वरेषु द्वादशस्वपि ॥ ७५ ॥

रगौ रिगीत्येवमाद्यः संकेतः परिकल्पितः ।

तत्संकेतप्रकारेण स्वरेषु द्वादशस्वपि ॥ ७६ ॥

सप्त सप्त समादाय प्रतिमेलमपि स्वरान् ।

विधाद् द्विसप्ततिं मेलानुक्तप्रस्तारवर्त्मना ॥ ७७ ॥

अथ विज्ञाय तत्त्वेन मेलान्द्वयधिकसप्ततिम् ।

तेषां प्रयोगसमये रगौ रिगीति मत्कृतः ॥ ७८ ॥

संकेतो नैव संप्राप्तः किं तु पूर्वप्रसिद्धया ।

व्यपहारः सरिगमपधनीत्येव संज्ञया ॥ ७९ ॥

द्विसप्ततेषु मेलानां कर्तव्य इति निर्णयः ।

ननु द्विसप्ततिर्मेला भयता परिकल्पिताः ॥ ८० ॥

प्रसिद्धाः पुनरेतेषु मेलाः कतिचिदेव हि ।

दृष्टवन्ते न तु नव्येऽपि तेन तत्करूपनं धृत्वा ॥ ८१ ॥

करूपनागौरव्यायादिति चेदिदमुच्यते ।

अनन्ताः सन्तु देशान्तदेशस्था अपि मानयाः ॥ ८२ ॥

तेषु सांगीतिरंगव्यायनमंगीनकांयिदैः ।

ये करूपविष्यमाणाश्च करूप्यमानाश्च कल्पिताः ॥ ८३ ॥

अस्मदादिभिरज्ञाता ये च शास्त्रैकगोचराः ।
 ये च देशीयरागास्तद्रागसामान्यमेलकाः ॥ ८४ ॥
 येन पन्तुवराख्याख्यकल्याणिप्रमुखा अपि ।
 नानादेशीयरागास्तद्रागसामान्यमेलकान् ॥ ८५ ॥
 संप्रद्वेतुं समुन्नीता एते मेलो द्विसप्ततिः ।
 ततश्चैतेषु वैयर्थ्यशङ्का किंकारणं भवेत् ॥ ८६ ॥
 न हि संघटते घृत्तरत्नाकरनिरूपिते ।
 तत्र प्रस्तारलघ्वानां वृत्तानां निकुटम्यके ॥ ८७ ॥
 अस्मदादिप्रसिद्धान्यवृत्तवैयर्थ्यशंसनम् ।
 न हि संघटते तालप्रस्तारजनिते पुनः ॥ ८८ ॥
 तालजाले प्रसिद्धान्यतालवैयर्थ्यशंसनम् ।
 यदि कश्चिन्मदुप्रीतमेलेभ्यस्तद्विसप्ततेः ॥ ८९ ॥
 न्यूनं वाऽप्यधिकं वाऽपि प्रसिद्धैर्द्वादशस्वरैः ।
 कल्पयेन्मेलनं तर्हि ममायासो वृथा भवेत् ॥ ९० ॥
 न हि तत्कल्पने फाललोचनाऽपि प्रगल्भते ।
 तस्माद्यथैकपञ्चाशद्वर्णाः स्फुर्मातृकामिधाः ॥ ९१ ॥
 न ह्यीयन्ते न घर्धन्ते तथा मेलो द्विसप्ततिः ।
 एवं सामान्यतां मेलोः प्रोक्ता ह्यधिकसप्ततिः ॥ ९२ ॥
 अर्धेतेष्वेव ये मेलो लक्ष्यवर्त्मनि विधुताः ।
 तेष्वहं कतिचिन्मेलाल्लं लक्ष्यलक्षणसंगतान् ॥ ९३ ॥
 प्रतिमेलमपि स्पष्टं धुर्नार्द्धाधिदार्ति तथा ।
 लक्षणं पश्यते पञ्चादुद्देशस्नापदादितः ॥ ९४ ॥
 पूर्वोक्तमेलप्रस्तारः प्रमेण क्रियतेऽधुना ।
 आदिमः सर्वमेलानां मुखारीमेव उच्यते ॥ ९५ ॥

मेलः सामवरात्याख्यरागस्यातः परं मतः ।
 ततो भूपालमेलोऽथ हेज्जुज्जीमेल ईरितः ॥ ९६ ॥
 वसन्तभैरवीमेलो गौलमेलस्ततः परम् ।
 भैरवीमेल आह्वर्या मेलः श्रीरागमेलकः ॥ ९७ ॥
 काम्भोजिमेलो मेलोऽथ शंकराभरणस्य च ।
 सामन्तमेलो देशाक्षीमेलो नाटस्य मेलकः ॥ ९८ ॥
 मेलः शुद्धवरात्याख्यरागस्यातः परं मतः ।
 मेलः पन्तुवरात्याश्च शुलरामक्रियायुतः ॥ ९९ ॥
 मेलः सिद्धवरात्योऽस्मत्स्फुरागस्य मेलकः ।
 कल्याणीरागमेलश्चेत्याहृत्यैकांशविंशतिः ॥ १०० ॥
 अस्मदादिप्रसिद्धानां देशमेदप्रचारिणाम् ।
 उच्चावचानां रागाणां मेलस्तावद् द्विसप्ततौ ॥ १०१ ॥
 मेलेषु पूयमुक्तेषु शारीरानुगुणत्वतः ।
 बुद्धिमन्त्रिः समुन्नेया इति सर्वं समञ्जसम् ॥ १०२ ॥
 यद्वा सामन्तरागांऽयं श्रीरागमेलके गतः ।
 रागप्रकरणे ब्रह्मो रागान्मेलविशेषज्ञान् ॥ १०३ ॥
 उद्दिष्टानां तु मेलानामधुना लक्ष्म चक्ष्महे ।
 प्रतिमेलमपि स्पष्टं धुनीर्द्वाविंशतिं तथा ॥ १०४ ॥
 शुद्धैः सप्तस्वरैर्युक्तो मुखारीमेल उच्यते ।
 चतुश्चतुश्चतुश्चैव षड्जमध्यमपञ्चमाः ॥ १०५ ॥
 द्वे द्वे निषादगांधारी त्रिस्त्री रिपमधैवतौ ।
 इत्यस्य श्रुतयः पूर्वर्द्वाविंशतिरुदाहृताः ॥ १०६ ॥
 पूर्वोक्तमेलप्रस्तारे मेदोऽयं प्रथमो मतः ।
 इति मुगारीमेलः ॥ १ ॥

पङ्कजः शुद्धाश्च रिगमाः शुद्धौ पञ्चमधैवतौ ॥ १०७ ॥

निषादः काकली नामेत्येतयुक्तः स्वरैस्तु यः ।

मेलः सामवराख्याख्यरागस्यायमुदाहृतः ॥ १०८ ॥

पङ्कज एकर्षभे तिस्रो ह्रे गे च मपयोः पृथक् ।

चतस्रश्च चतस्रश्च धे निस्त्रः पञ्च नौ स्मृताः ॥ १०९ ॥

इत्यस्य श्रुतयो ज्ञेया द्वाविंशतिरिति स्फुटम् ।

पूर्वोक्तमेलप्रस्तारे भेदोऽयं स्यात्तृतीयकः ॥ ११० ॥

इति सामवरालमेलः ॥ २ ॥

पङ्कजः शुद्धर्षभः साधारणगांधार एव च ।

शुद्धाश्च मपधा ज्ञेयाः कैशिक्याख्यो निषादकः ॥ १११ ॥

एभिः सतस्वरैर्युक्तः प्रोक्ता भूपालमेलकः ।

निस्त्रस्तिस्त्रश्च निस्त्रश्च निस्त्रः सरिगमाद्ययाः ॥ ११२ ॥

चतस्रः पञ्चमे तिस्रो धैवते तिस्र एव नौ ।

इत्यस्य श्रुतयो ज्ञेया द्वाविंशतिरिति स्फुटम् ॥ ११३ ॥

पूर्वोक्तमेलप्रस्तारे जाता भेदोऽयमष्टमः ।

इति भूपालमेलः ॥ ३ ॥

गांधारोऽन्तरनामाऽन्ये स्वरः शुद्धाः प्रकीर्तिताः ॥ ११४ ॥

एतायन्स्वरमभूतां हेज्जुजोमेल इति ।

पङ्कजे च निस्त्र ऋषभे तिस्रो गे पञ्च मप्यमे ॥ ११५ ॥

एका स्यात्ते चतस्रः स्युर्ध्वे तिस्रो ह्रे निषादके ।

इत्यस्य श्रुतयो ज्ञेया द्वाविंशतिरिति स्फुटम् ॥ ११६ ॥

अयं त्रयोदशो भेदो मेलप्रस्तारके भवेत् ।

इति हेज्जुजिमेलः ॥ ४ ॥

पङ्कजः शुद्धर्पमश्चैव गांधारोऽन्तरसंज्ञकः ॥ ११७ ॥

शुद्धाश्च मपधाः कैशिक्याभिधानो निपादकः ।

वसन्तभैरवीमेलः स्वरैरेतैः समुत्थितः ॥ ११८ ॥

पङ्कजे तिस्रस्तु रिपमे तिस्रो गे पञ्च मध्यमे ।

एकैव पे चतस्रः स्युस्तिस्रस्तिस्रो धनिभिः ॥ ११९ ॥

इत्यस्य श्रुतयो ज्ञेया द्वार्यितिरिति स्फुटम् ।

अयं च मेलप्रस्तारे ज्ञेयो भेदश्चतुर्दशः ॥ १२० ॥

इति वसन्तभैरवीमेलः ॥ ५ ॥

पङ्कजः शुद्धर्पमश्चैव गांधारोऽन्तरसंज्ञकः ।

मपधाण्याः स्वराः शुद्धाः काकल्याण्यनिपादकः ॥ १२१ ॥

एतावत्स्वरसंभूतो गौलमेलः प्रकीर्तितः ।

एका पङ्कजे तु रिपमे तिस्रो गे पञ्च मध्यमे ॥ १२२ ॥

एकैव पे चतस्रः स्युस्तिस्रो पे पञ्च नौ मताः ।

इत्यस्य श्रुतयो ज्ञेया द्वार्यिंशतिरिति स्फुटम् ॥ १२३ ॥

अयं पञ्चदशो भेदो मेलप्रस्तारके स्मृतः ।

इति गौलमेलः ॥ ६ ॥

पङ्कजश्च पञ्चधुतिकर्पमः साधारणाक्षयः ॥ १२४ ॥

गांधारो मध्यमः शुद्धः पञ्चमः शुद्धधैवतः ।

कैशिक्याण्यनिपादकश्चेत्येतावत्स्वरसंमयः ॥ १२५ ॥

भैरवी नाम रागः स्यादिति मेलसमाह्वयः ।

पङ्कजे तिस्रः ऋषभे पञ्चैका गे तिस्रां मध्यमे ॥ १२६ ॥

चतस्रः पे धे च तिस्रां निषादे तिस्रः पञ्च च ।

इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ॥ १२७ ॥

विंशभेदकसंभूतां मेलप्रस्तारके स्मृतः ।

इति भैरवीमेलः ॥ ७ ॥

पङ्कजश्च पञ्चश्रुतिको रिषभश्च तथा परः ॥ १२८ ॥

साधारणाख्यगांधारः शुद्धाश्च मपधास्तथा ।

काकल्याण्यनिषादश्चेत्याहरीमेलके स्वराः ॥ १२९ ॥

एका पङ्कजेऽथ रिषभे पञ्च गे त्वेकिका मता ।

तिस्रश्चतस्रो मपयार्धे तिस्रः पञ्च नौ स्मृताः ॥ १३० ॥

इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदाहृताः ।

भेदोऽयमेकविंशोऽस्मन्मेलप्रस्तारके स्मृतः ॥ १३१ ॥

इत्याहरीमेलः ॥ ८ ॥

पङ्कजश्च पञ्चश्रुतिकरिषभाख्यः स्वरः परः ।

साधारणाख्यगांधारः शुद्धौ मध्यमपञ्चमौ ॥ १३२ ॥

चतुःश्रुतिर्धैवतश्च कैशियाख्यनिषादकः ।

एतैः सप्तस्वरैर्जातः धीरागस्य तु मेलकः ॥ १३३ ॥

तिस्रः पङ्कजेऽथ रिषभे पञ्च गे त्वेकिकैव मे ।

तिस्रः पे तु चतस्रः स्युर्धे पञ्चैकैव नौ स्मृताः ॥ १३४ ॥

इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदाहृताः ।

अयं द्वाविंशको भेदो मेलप्रस्तारके भवेत् ॥ १३५ ॥

इति श्रीरागमेलः ॥ ९ ॥

पङ्कजोऽथ पञ्चश्रुतिको रिपमोऽन्तरसंज्ञकः ।

गांधारश्च मपौ शुद्धौ पञ्चश्रुतिकर्ध्वयतः ॥ १३६ ॥

कैशिक्याख्यनिषादश्च काम्भोजीमेलके स्वराः ।

पङ्कजे तिस्रस्तु रिपमे पञ्च तिस्रस्तु गे स्मृताः ॥ १३७ ॥

एकैथ मे चतस्रः पे धे पञ्चैका निषादके ।

इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ॥ १३८ ॥

अष्टाविंशस्तयं भेदो मेलप्रस्तारके स्मृतः ।

इति काम्भोजीमेलः ॥ १० ॥

पङ्कजश्चपञ्चश्रुतिकां रिपमध्यान्तरामिधः ॥ १३९ ॥

गांधारस्तु मपौ शुद्धौ पञ्चश्रुतिकर्ध्वयतः ।

काफल्याख्यनिषादश्चेत्येतावत्स्वरसंभवः ॥ १४० ॥

शंकरामरणाख्यानरागराजस्य मेलकः ।

पङ्कज एकपमे पञ्च तिस्रो गे त्वेकिकैथ मे ॥ १४१ ॥

चतस्रः पे पञ्च धे च निषादे तिस्रः पय च ।

इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदाहृताः ॥ १४२ ॥

एफोनत्रिंशभेदोऽयं मेलप्रस्तारके स्मृतः ।

इति शंकरामरणमेलः ॥ ११ ॥

पङ्कजः पञ्चश्रुतिश्चाथ रिपभोऽन्तरनामकः ॥ १४३ ॥
 गांधारश्च मपौ शुद्धौ पट्श्रुतिर्धैवतस्तथा ।
 काकल्याण्यनिपादश्च स्वराः सामन्तमेलके ॥ १४४ ॥
 पङ्कज एकर्षभे पञ्च तिस्रो गे चैकिका च मे ।
 चतस्रः पञ्चमे धे तु पट् तथा द्वौ निपादके ॥ १४५ ॥
 इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ।
 पूर्वोक्तमेलप्रस्तारे त्रिंशभेदोऽयमुच्यते ॥ १४६ ॥
 इति सामन्तमेलः ॥ १२ ॥

पङ्कजः पट्श्रुतिको नाम रिपभोऽन्तरसंज्ञकः ।
 गांधारस्तु मपौ शुद्धौ पञ्चश्रुतिकधैवतः ॥ १४७ ॥
 काकल्याण्यनिपादश्चेत्येतावत्स्वरसंभवः ।
 देशाक्षी नाम रागः स्यादिति मेलसमाह्वयः ॥ १४८ ॥
 एका पङ्कजे च रिपमे पट् गे द्वे चैकिका च मे ।
 चतस्रः पे पञ्च धे च निपादे तिस्र एव च ॥ १४९ ॥
 इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ।
 पञ्चत्रिंशकभेदोऽयं मेलप्रस्तारके स्मृतः ॥ १५० ॥
 इति देशाक्षीमेलः ॥ १३ ॥

पङ्कजः षट्श्रुतिको नाम रिपभोऽन्तरसंज्ञकः ।
 गांधारस्तु मपौ शुद्धौ षट्श्रुतिर्धैवतः स्वरः ॥ १५१ ॥
 काकल्याण्यनिपादश्चेत्येतावत्स्वरसंभवः ।
 नाटाभिधानरागः स्यादिति मेलसमाह्वयः ॥ १५२ ॥

एका पङ्कजे च रिपमे पङ्क गे द्वे चैकिका च मे ।
 चतस्रः पञ्चमे धे च पट् तथा द्वे निपादके ॥ १५३ ॥
 इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ।
 पट्त्रिंशमेदसंभूतो मेलप्रस्तारके स्मृतः ॥ १५४ ॥
 इति नाटमेलः ॥ १४ ॥

धरालीमध्यमश्चाथ काकल्याण्यनिपादकः ।
 शोपाः शुद्धस्वराः शुद्धधरालीमेलसंज्ञकः ॥ १५५ ॥
 पङ्कज एकर्पमे तिष्ठो गांधारे द्वे च सप्त मे ।
 एकैध पञ्चमे तिष्ठो धैयते पञ्च नौ स्मृताः ॥ १५६ ॥
 इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ।
 एकोनचत्वारिंशोऽयं मेलप्रस्तारके स्मृतः ॥ १५७ ॥
 इति शुद्धधरालीमेलः ॥ १५ ॥

पङ्कजः शुद्धर्यमः साधारणगांधारसंज्ञकः ।
 धरालीमध्यमश्चैथ शुद्धौ पञ्चमधैयतौ ॥ १५८ ॥
 काकल्याण्यनिपादकेभ्योऽप्येतायत्स्वरसंमयः ।
 मेलः पन्तुयरास्याख्यो रागाद्य परिकीर्तितः ॥ १५९ ॥
 पङ्कज एकर्पमे तिष्ठस्तिष्ठो मे मध्यमे ॥ पट् ।
 पञ्चमे रथैकिका तिष्ठो धैयते पञ्च नौ स्मृताः ॥ १६० ॥
 इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ।
 मेलप्रस्तारके पञ्चव्यापारिंशोऽयमुच्यते ॥ १६१ ॥
 इति पन्तुयरालीमेलः ॥ १६ ॥

मेलप्रकरणम् ।

पङ्कजः शुद्धपञ्चमश्चैव गांधारोऽन्तरनामकः ।
 वरालीमध्यमश्चाथ शुद्धौ पञ्चमश्चैवतौ ॥ १६२ ॥
 काकल्याण्यनिषादश्चेत्येतत्सप्तस्वरोंदितः ।
 शुद्धरामक्रियाख्यानरागमेलोऽयमुच्यते ॥ १६३ ॥
 पङ्कज एकर्षमे तिस्रो गांधारे पञ्च मध्यमे ।
 चतस्रः पञ्चमे त्वेका धे तिस्रः पञ्च नौ स्मृताः ॥ १६४ ॥
 इत्यस्य ध्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदाहृताः ।
 भेदोऽयमेकपञ्चाशो मेलप्रस्तारके स्मृतः ॥ १६५ ॥
 इति शुद्धरामक्रियामेलः ॥ १७ ॥

पङ्कजस्वरश्च रिपमः पञ्चध्रुतिसमन्वितः ।
 साधारणाख्यगांधारो वरालीमध्यमस्तथा ॥ १६६ ॥
 शुद्धश्च पञ्चमश्चैव पञ्चध्रुतिकश्चैवतः ।
 कैशिक्याख्यनिषादश्चेत्येतत्सप्तस्वरोंदितः ॥ १६७ ॥
 मेलः सिंहरवे रागे षेड्ढटाध्यरिकल्पिते ।
 पङ्कजे तिस्रोऽथ रिपमे पञ्च मे त्वेकिकैव मे ॥ १६८ ॥
 पदेय पञ्चमे त्वेका धे पञ्चैकैव नौ स्मृताः ।
 इत्यस्य ध्रुतयः प्रांका मया द्वाविंशतिः स्फुटम् ॥ १६९ ॥
 भेदोऽयमष्टपञ्चाशो मेलप्रस्तार इष्यते ।
 इति सिंहरवमेलः ॥ १८ ॥

पङ्कजस्वरश्च रिपमः पञ्चध्रुतिसमन्वितः ॥ १७० ॥
 गांधारोऽन्तरसंज्ञश्च वरालीमध्यमस्तथा ।
 शुद्धश्च पञ्चमः पञ्चध्रुतिको धैवतस्तथा ॥ १७१ ॥

काकल्याण्यनिपादश्च कल्याणीमेलके स्वराः ।
 पङ्कज एकर्षमे पञ्च गांधारे तिस्र एव मे ॥ १७२ ॥
 चतस्रः पञ्चमे त्वेका पञ्च धे तिस्र एव नौ ।
 इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ॥ १७३ ॥
 पञ्चपण्डितमां मेदो मेलप्रस्तारके स्मृतः ।
 इति कल्याणीमेलः ॥ १७४ ॥

अस्माभिर्द्वाविंशति इत्थं लक्ष्यलक्षणसंगताः ॥ १७४ ॥
 एकोनविंशतिमैलाः संप्रति प्रचरन्ति ये ।
 अथेशानो विचार्यन्ते रामामारयेन लक्षिताः ॥ १७५ ॥
 मेलप्रकरणे मेलाः स्वरमेलकलानिर्घो ।
 तथा हि विंशति मेलानाह रामो विमूढधोः ॥ १७६ ॥
 युज्यते तत्कथं चेति तत्पृच्छामो ययं पुनः ।
 त्वदुक्तरीत्या सारङ्गनाटकेदारगौलयोः ॥ १७७ ॥
 संप्राप्तमेकमेकत्वं मेलाः स्युर्विंशतिः कथम् ।
 ननु विंशतिमेलानां मध्ये पञ्चदशस्यपि ॥ १७८ ॥
 मेलेषु पञ्चमेलानामन्तर्भायस्त्ययेरितः ।
 अन्यस्य पुनरन्यस्मिन्नान्तर्भायो भविष्यति ॥ १७९ ॥
 अन्तराख्यानगांधारकाकल्याण्यनिपादयोः ।
 स्थाने प्रतिनिधित्वेन संगृह्येते यदा स्वरौ ॥ १८० ॥
 ध्युतमध्यमगांधारज्युतपङ्कजनिपादकौ ।
 तदा विंशतिमेलानां मध्ये पञ्चदशस्यपि ॥ १८१ ॥
 मेलेषु पञ्चमेलानामन्तर्भायस्त्ययेरितः ।
 सारङ्गनाटकेदारगौलमेकद्वयेऽपि च ॥ १८२ ॥

अविशेषेण भवता संग्राह्यत्वे सधर्मकौ ।

च्युतमध्यमगांधारच्युतपट्टजनिपादकौ ॥ १८३ ॥

अन्यस्य पुनरन्यस्मिन्नन्तर्भावो भवेत्तदा ।

ततो विंशतिमेलोक्तिव्याघातोऽयं दुरुत्तरः ॥ १८४ ॥

मेलानां विंशतेर्यानि लक्ष्माण्युक्तानि हि त्यया ।

तानि सर्वाणि दृश्यन्ते विरुद्धान्येष केवलम् ॥ १८५ ॥

तत्र स्थालीपुलाकाख्यन्यायेन कतिचित्पुनः ।

लक्षणानि प्रदर्श्यन्ते राम येष्वेव मोहितः ॥ १८६ ॥

न हि तान्यत्र शक्यन्ते दूषणानि त्ययेरिते ।

ग्रन्थे गणयितुं दोषसहस्रग्रथने मया ॥ १८७ ॥

तथा हि भैरवीरागः शंकरामरणस्तथा ।

गौडिरागश्च कथितास्त्वया श्रीरागमेलजाः ॥ १८८ ॥

तत्कथं भैरवी शुद्धधैवतेनान्विता खलु ।

शंकरामरणो रागोऽन्तरगांधारवांस्तथा ॥ १८९ ॥

सकाकलीनिपादश्च गौडीरागस्त्वयं पुनः ।

जातो मालवगौलाख्यरागमेलोदिसंस्थितः ॥ १९० ॥

रागाणां पुनरेतेषां जन्म श्रीरागमेलतः ।

कथं विकथ्यसे राम राम राम तव भ्रमः ॥ १९१ ॥

यद्योक्तं भवता शुद्धरामक्रीरागमेलतः ।

पाडीरागार्द्रदेश्याख्यरागजन्म भवेदिति ॥ १९२ ॥

तद्दोषघातये राम रामस्मरणमातनु ।

पाड्यार्द्रदेशिरागौ च प्रसिद्धौ गौलमेलजौ ॥ १९३ ॥

यदप्यावेदिता राम राम बुद्धिविरामता ।

देशाक्षीमेल एवैष कैशिकयाण्यनिपादकम् ॥ १९४ ॥

प्राप्य कन्नडगौलः स्याद्गौलस्यातिमृषावदा ।
 कर्णाटगौलः धीरागमेलोद्भूततो न किम् ॥ १९५ ॥
 यच्च कन्नडगौलस्य मेले समुपजायते ।
 घण्टारव इति श्लोकं पातकेनामुना पुनः ॥ १९६ ॥
 सत्यं न मोक्ष्यसे राम रामसेतुं गतोऽपि वा ।
 मैरयीमेलसंभृतो रागो घण्टारवः खलु ॥ १९७ ॥
 यदप्युक्तं त्वया नादरामक्रीरागमेलके ।
 साधारणाख्यगांधारः संग्राह्य इति तत्पतः ॥ १९८ ॥
 अपूर्ववयकारत्वमावेदयति राम ते ।
 नादरामक्रियामेलगांधारोऽप्यन्तराभिधः ॥ १९९ ॥
 यथोक्तं रीतिगौलाख्यरागमेलस्य लक्षणम् ।
 शुद्धाः सरिगमाः पञ्च पञ्चश्रुतिकधैयतः ॥ २०० ॥
 कैशिक्याख्यनिषादश्चेत्यस्य रामक्रियस्तथा ।
 मैरयीरागमेलोत्थो रीतिगौलः प्रकीर्त्यते ॥ २०१ ॥
 शुद्धर्यमध्य गांधारः पञ्चश्रुतिकधैयतः ।
 यच्च केदारगौलाख्यरागमेलस्य लक्षणे ॥ २०२ ॥
 संग्राह्यश्च्युतगृजाख्यनिषाद इति कल्पितम् ।
 तत्र स्थानेऽनु शौचामि तय रामाभिधां पुनः ॥ २०३ ॥
 कैशिक्याख्यनिषादो हि मेले केदारगौलके ।
 यदप्युक्तं त्वया राम देवुञ्जोरागमेलके ॥ २०४ ॥
 काकन्याख्यनिषादस्तु संग्राह्य इति तत्पुनः ।
 भगिनुरात्र यतस्तस्मिन्मेले नुदनिषादकः ॥ २०५ ॥
 गृहानं निगितैर्मोदेषांश्चैर्गायकैरपि ।
 यथांशं भवता राम काञ्चोर्मेलनराजम् ॥ २०६ ॥

गनी अन्तरकाकल्यौ रिधौ पञ्चश्रुती तथा ।

शेषाः शुद्धाश्च समपाः काम्मोजीमेलके त्विति ॥ २०७ ॥

तत्तावत्तव गीतज्ञवहिष्कार्यत्वसाधनम् ।

काम्मोजीरागमेलस्य कैशिक्याख्यनिपादकः ॥ २०८ ॥

इति नो वेत्ति किं षोणावादिनां गृहदास्यपि ।

तस्माद्वैकाररामोक्तान्मेलान्विश्वस्य वैणिकैः ।

कान्तारकूपे वेष्टय्यमुद्धृत्य भुजमुच्यते ॥ २०९ ॥

इति श्रीमद्वैतविद्याचार्यसांनिचित्यसर्वतोमुखातिरात्र-

सांनिचित्याप्तयाजपेययाजिगोविन्ददीक्षितनागमा-

म्बिकाधरद्वितीयनन्दनस्य सांनिचित्यसर्वकतुया-

जियज्ञनारायणदीक्षिताज्यवहितानुजस्याच्युत-

विजयराघवभूपालप्रेरितस्य वेङ्कटेश्वरदीक्षि-

तस्य कृतौ चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां

चतुर्थ मेलप्रकरणं संपूर्णम् ।

—०—

पञ्चमं रागप्रकरणम् ।

—

तुर्यप्रकरणे मेलः सप्रपञ्चमुदीरितः ।

अथ मेलोद्भवा रागा लक्ष्यन्ते नातिविस्तरम् ॥ १ ॥

रञ्जयन्ति मनांसीति रागास्ते दशलक्षणाः ।

भवन्ति ते मतङ्गाद्यैः प्रापितास्तानि च क्रमात् ॥ २ ॥

लक्षणानि दशोक्तानि लक्ष्यन्ते तावदादितः ।

ग्रहांशौ मन्द्रतारौ च न्यासापन्यासकौ तथा ॥ ३ ॥

अथ संन्यासविन्यासौ बहुत्वं चाल्पता तथा ।
 लक्षणानि दशैतानि रागाणां मुनयोऽभुवन् ॥ ४ ॥
 दशानामपि चैतेषां क्रमालक्षणमुच्यते ।
 येनादौ गीयते गीतं स्वरेण स भवेद् ग्रहः ॥ ५ ॥
 बहुशो गीयते येन स्वरेणांशः स कथ्यते ।
 अंशस्वरस्त्वसावेध जीवस्वर इति स्मृतः ॥ ६ ॥
 नीचैः स्वरेण यद्गानं स मन्द्रस्वर उच्यते ।
 उच्चैः स्वरेण यद्गानं स तारस्वर उच्यते ॥ ७ ॥
 न्यासस्वरः स कथितो येन गीतं समाप्यते ।
 अयान्तरसमाप्तिं यो रागस्यापि तनोति सः ॥ ८ ॥
 अपन्यासः स्मृतो न्यासस्तवात्यन्तिकसमाप्तिकृत् ।
 इति भेदो भवेन्न्यासापन्यासस्वरयोर्द्वयोः ॥ ९ ॥
 संन्यासो नाम गीताद्यखण्डभागसमाप्तिकृत् ।
 गीतखण्डाद्याययस्यान्ते तिष्ठति स स्वरः ॥ १० ॥
 विन्यास एतौ संन्यासविन्यासौ भरतादिभिः ।
 अन्तर्भूताद्यपन्यासस्वर एवेति कीर्तितौ ॥ ११ ॥
 अलङ्घनं तथाऽभ्यासो बहुत्वं द्विविधं मतम् ।
 स्वरस्यास्पर्शनं यत्र लङ्घनं तत्र कीर्तितम् ॥ १२ ॥
 साकल्येन स्पर्शस्त्यलङ्घनमिति स्मृतम् ।
 यदेकस्य स्वरस्यैव नैरन्तर्येण याऽथ वा ॥ १३ ॥
 व्यपधानेन वा भूयो भूयोऽप्युच्चारणं द्वि तत् ।
 अभ्यास इति शंसन्ति बहुत्वं द्विविधं ततः ॥ १४ ॥
 अत्यल्पं च द्विधा प्रोक्तमभ्यासाच्च लङ्घनात् ।
 पूर्वोक्ताभ्यासराहित्यमनभ्यासः प्रकीर्तितः ॥ १५ ॥

पूर्वोक्तालङ्घनाभावो लङ्घनं परिकीर्तितम् ।
 लक्षणानि दशाप्येवं लक्षितानि मया स्फुटम् ॥ १६ ॥
 भवेत्तद्वृत्तान्तरागानुद्दिशामि क्रमावद्धम् ।
 रागास्तापद्दशविधा भरताचैरुदीरिताः ॥ १७ ॥
 प्रामरागाश्चोपरगा रागा भाषाविभाषिकाः ।
 सधैयान्तरभाषाख्या रागाङ्गाख्यास्ततः परम् ॥ १८ ॥
 भाषाङ्गाणि क्रियाङ्गाणि द्युपाङ्गानीति च क्रमात् ।
 दशस्येतेषु रागेषु प्रामरागादयः पुनः ॥ १९ ॥
 रागास्त्यन्तरभाषान्ता मार्गरागा भवन्ति यद् ।
 ततो गन्धर्वलोकेन प्रयोज्यास्ते व्यपस्थिताः ॥ २० ॥
 तस्माद्रागाङ्गभाषाङ्गक्रियाङ्गाङ्गाङ्गसंज्ञिताः ।
 रागाश्चत्वार एषेते देशीरागाः प्रकीर्तिताः ॥ २१ ॥
 तत्र रक्षाकरग्रन्थे शार्ङ्गदेवेन धीमता ।
 चतुःषष्ट्यधिकं रागशतद्वयमुदीरितम् ॥ २२ ॥
 लक्ष्यन्ते ते न कुतापि लक्ष्यधर्मनि संप्रति ।
 ततः प्रसिद्धिर्धैर्युर्यात्यक्त्या रागांस्तु तान्पुनः ॥ २३ ॥
 सर्वत्र लक्ष्यमार्गेऽत्र संप्रति प्रचरन्ति ये ।
 तानस्मत्परमाचार्यतानप्यार्यसमुद्भूतान् ॥ २४ ॥
 रागाभिरूपयिष्यामि लक्ष्यलक्षणसंमतान् ।
 प्रह्लांशान्यासमन्द्रादिव्यवस्था तेषु यद्यपि ॥ २५ ॥
 देशीत्यात्सर्घ्यरागेषु नैकान्तेन प्रवर्तते ।
 तथाऽपि लक्ष्यमाश्रित्य गानलक्ष्मानुसृत्य च ॥ २६ ॥
 रागाणां लक्षणं भूमः संप्रति प्रचरन्ति ये ।
 निरूप्यमाणरागाणां षड्जादिकमतो भवे ॥ २७ ॥

लिख्यन्ते पञ्चमिः पद्यै रागाः बहुजप्रहस्वराः ।
 नाटः सौराष्ट्रसारङ्गनाटौ शुद्धवसन्तकः ॥ २८ ॥
 गुण्डक्रिया मेचबौलिर्नादिरामक्रियस्तथा ।
 बराली ललिता पादिरागः सालगमैरवी ॥ २९ ॥
 श्रीरागारभिधन्यासिशंकरामरणाभिधाः ।
 रागा हिन्दोलभूपालहिन्दोलाद्यवसन्तकाः ॥ ३० ॥
 आहर्षभिरिसामन्ता वसन्ताद्या च मैरवी ।
 हेज्जुजिर्मालषश्रीश्च शुद्धरामक्रिया तथा ॥ ३१ ॥
 काम्मोजी च मुखारी च देवगान्धारिका तथा ।
 नागध्वनिः सामरागस्तथा सामबरालिका ॥ ३२ ॥
 एकत्रिंशदिमे रागाः बहुजन्यासप्रहंशकाः ।
 गुर्जरी मिश्रपङ्कजश्च रेवगुत्तिस्त्रयोऽप्यमी ॥ ३३ ॥
 रिन्यासांशप्रहाः प्रोक्ता मतङ्गमरतादिभिः ।
 नारायणारूपदेशाक्षी देशाक्षीराग एव च ॥ ३४ ॥
 नारायण्यथ कर्णाटो बङ्गालश्चेति विभुताः ।
 इमे रागास्तु चत्वारो गन्यासांशप्रहाः स्मृताः ॥ ३५ ॥
 जयन्तसेनो बहुली मध्यमादिरिमे त्रयः ।
 मप्रहा मध्यमन्यासा मांशकाः परिकीर्तिताः ॥ ३६ ॥
 भाग्याली शैव सावेरी पन्यासांशप्रहे उमे ।
 रागो मङ्गहरी घण्टारवो पेल्लायली तथा ॥ ३७ ॥
 मैरवी चेति चत्वारो घन्यासांशप्रहाः स्मृताः ।
 गौलकेदारगौलो द्वौ च्छापागौलामिधस्तथा ॥ ३८ ॥
 रीतिगौलः पूर्वगौलो गौलो नारायणामिधः ।
 रागः कम्पङ्गौलश्च सप्त गौला इमे पुनः ॥ ३९ ॥

निषादग्रहनिन्यासनिषादांशाः प्रकीर्तिताः ।
 चतुःपञ्चाशद्विष्टा इति रागा ग्रहादिभिः ॥ ४० ॥
 अथैतेषां क्रमालक्ष्यलक्षणसंगतम् ।
 नाटो भाषाङ्गरागोऽत्र वादी पङ्कजः स्वरो मतः ॥ ४१ ॥
 संवादी पञ्चमो ज्ञेयो गनी प्रोक्तौ विवादिनौ ।
 अनुवादि रिघञ्चन्द्रं चायं सायं प्रगीयते ॥ ४२ ॥
 अथरोहे निधगरिघर्जमेनं प्रचक्षते ।
 संपूर्णरागश्चैष संमतो गानवेदिनाम् ॥ ४३ ॥
 सौराष्ट्ररागो मेलस्य गौलस्याभ्युदयः परः ।
 संपूर्णश्चैष वादी च पङ्कजः संवादिनौ मपौ ॥ ४४ ॥
 निषादश्चानुवादीह रिधौ द्वौ च विवादिनौ ।
 सर्ववेलासु गातव्यः ख्यातः संगीतवेदिभिः ॥ ४५ ॥
 सारङ्गनाटः संपूर्णः संभूतो गौलमेलतः ।
 अस्यापि च भवेद्वादी पङ्कजः संवादिनौ मपौ ॥ ४६ ॥
 विवादिनौ गनी चानुवादिनौ चैवतर्पणौ ।
 सायं चायं प्रागातव्यः संगीताभ्युधिपारणैः ॥ ४७ ॥
 रागः शुद्धयसन्ताल्यो रागाङ्गो गीयते प्रगे ।
 शंकराभरणाख्यातरागमेलसमुद्भवः ॥ ४८ ॥
 आह वैकाररामस्वारोहे पञ्चमवर्जनात् ।
 षाडवत्वं न तद् युक्तं यस्मादस्यावरोहणात् ॥ ४९ ॥
 आरोहेऽपि प्रयोगोऽस्ति तस्मात्संपूर्णरागता ।
 दिनस्य चरमे यामे गीतः सोऽयं शुभावहः ॥ ५० ॥
 गुण्डकिया गौलमेलजाता संपूर्णतामता ।
 नादरामक्रियारागः संपूर्णस्वरसंगतः ॥ ५१ ॥

चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां

- गेयः सायाह्नसमये गौलमेलसमुद्भवः ।
 वरालिरागः संपूर्णो वादी षड्जोऽथ कथ्यते ॥ ५२ ॥
 संवादिनौ मपौ द्वेयौ गनी चैव विवादिनौ ।
 रिपभो ह्यनुवादी स्यात्सर्वदाऽप्येव गीयते ॥ ५३ ॥
 प्रगे प्रगेया ललिता षड्जा गौलमेलजा ।
 पाडीरागो गौलमेलप्रभूतः पाडवो मतः ॥ ५४ ॥
 गलोपध्वरमे यामे दिनस्य परिगीयते ।
 श्रीरागमेलसंभूतो रागः सालगमैर्यो ॥ ५५ ॥
 संपूर्णस्वरसंयुक्ता यामे गेशा तुरीयके ।
 श्रीरागः परिपूर्णोऽपि गवयोः स्थानवर्जितः ॥ ५६ ॥
 गेयः सायाह्नसमये सर्वसंपत्प्रदायकः ।
 आरभीनामको रागः संपूर्णस्वरसंगतः ॥ ५७ ॥
 मेलस्त्यस्य स एव स्वाच्छङ्करामरणः स्वयम् ।
 धन्यासिरागो रागाङ्गो जातः श्रीरागमेलतः ॥ ५८ ॥
 रिधलोपादीण्योऽयं प्रातर्गोतः शुभप्रदः ।
 शंकरामरणो रागः पूर्णः सायं प्रगीयते ॥ ५९ ॥
 दिन्दोलसंज्ञको रागो भैरवीमेतसंभवः ।
 औड्यो रिधलोपेन सर्वकालेषु गीयते ॥ ६० ॥
 भूपालः प्रातर्ग्रेय औड्यो मगिदर्जनात् ।
 एष रागाङ्गरागेषु गणितः जार्ङ्गमूरिणा ॥ ६१ ॥
 आहरीमेलजः पूर्णो दिन्दोलाद्यवसन्तकः ।
 संपूर्णस्त्याहरीरागः षड्जपञ्चमकी क्रमात् ॥ ६२ ॥
 धादिसंवादिनौ तत्र गनी द्वेय विवादिनौ ।
 मनुयादित्यरौ द्वेयौ रिपो सायं प्रगीयते ॥ ६३ ॥

आभेरिरागः पूर्णोऽयमाहरीमेलसंभवः ।
 सामन्तरागः पूर्णोऽत्र चादिसंवादिनौ सप्तौ ॥ ६४ ॥
 विवादिनौ निगाधन्ये स्वराः स्युरनुवादिनः ।
 शंकरामरणच्छायः सायमेष प्रगीयते ॥ ६५ ॥
 वसन्तभैरवीरागः संपूर्णोऽप्यल्पपञ्चमः ।
 प्रातर्गातव्य इत्येवं यथातो धातात्मजन्मना ॥ ६६ ॥
 हेज्जुजिरागः संपूर्णो यामेऽहो गीयतेऽन्तिमे ।
 पाडवो मालवध्रीः स्याद्रागाङ्गमृषभोज्झितः ॥ ६७ ॥
 मेलः श्रीरागमेलस्य सर्वकालेषु गीयते ।
 संपूर्णः शुद्धरामफौ वादो पट्टजोऽत्र कथ्यते ॥ ६८ ॥
 संवादी पञ्चमः प्रोक्तो गनी चैव विवादिनौ ।
 अनुवादि रिधद्वन्द्वं गेयं सायं प्रगीयते ॥ ६९ ॥
 क्रियाङ्गरागोऽयमिति भरताद्यैरुदीरितम् ।
 काम्भोजिरागः संपूर्णोऽप्यारोहे मनिवकितः ॥ ७० ॥
 सायं संगीयते सोऽयं संगीतागमपारगैः ।
 मुखारिरागः संपूर्णो यादिसंवादिनाविद्व ॥ ७१ ॥
 सप्तौ विवादिनौ त्वत्र गनी चैवानुवादिनौ ।
 रिधाविति च श्रोद्धव्यं गातव्यः सर्वदाऽप्ययम् ॥ ७२ ॥
 संपूर्णो देवगान्धारीरागः श्रीरागमेलजः ।
 गातव्यः प्रातरेवैव नागध्वनिरयोच्यते ॥ ७३ ॥
 संपूर्णरागो रागाङ्गं शंकरामरणोत्थितः ।
 शंकरामरणान्मेलत्संभूतः सामरागकः ॥ ७४ ॥
 संपूर्णः सततं गेयो मन्द्रमध्यमभूषितः ।
 रागः सामधरात्याख्यः सामयेदसमुद्भवः ॥ ७५ ॥

- संपूर्णो गीयते नित्यमित्येकमिदं शिखरिताः ।
 रागाः सलक्षणाः सम्यक्पङ्कजन्यासग्रहांशकाः ॥ ७६ ॥
 अथर्वमग्रहाणां त्रिरागाणां लक्ष्म चक्ष्मदे ।
 संपूर्णो गुर्जरीरागो रागाङ्गो गौलमेलजः ॥ ७७ ॥
 प्रगे प्रगेयः कथितस्त्वयरोहे धर्माजितः ।
 मिश्रपङ्कजाख्यरागोऽयं जातो भूपालमेलतः ॥ ७८ ॥
 संपूर्णः प्रथमे यामे दिनस्य परिगीयते ।
 रेवगुप्तिस्तु हेज्जुज्जिमेलान्त्यां मनिवर्जनात् ॥ ७९ ॥
 औडवध्वरमे यामे दिवसस्यैव गीयते ।
 चत्वारोऽथ निरूप्यन्ते रागा गान्धारकग्रहाः ॥ ८० ॥
 नारायणाद्यदेशाक्षिः संपूर्णो गीयते प्रगे ।
 शंकरामरणाख्यानरागमेलसमुद्भवः ॥ ८१ ॥
 संपूर्ण एव देशाक्षीरागः प्रातः प्रगीयते ।
 मेलो नारायणीरागः शंकरामरणोदितः ॥ ८२ ॥
 संपूर्णस्त्वेष गातव्यः प्रातः संगीतकोविदैः ।
 रागः कर्णाटवङ्गालो भाषाङ्गं गौलमेलजः ॥ ८३ ॥
 प्रातःकालेषु गातव्यः पाडवोऽयं निर्वर्जितः ।
 सर्वदाऽप्येष गातव्यो गीतज्ञैः शुभरक्तिदः ॥ ८४ ॥
 मन्यासांशग्रहा रागा निरूप्यन्ते त्रयोऽधुना ।
 जयन्तसेनाख्यरागो जातः धीरागमेलतः ॥ ८५ ॥
 रिचर्जितः पाडवोऽयं सायंकाले प्रगीयते ।
 मध्यमादिस्तु रागाङ्गरागः धीरागमेलजः ॥ ८६ ॥
 रिचलोपादौडवोऽयं सायंकाले प्रगीयते ।
 रक्तिरेतस्य रागस्य मूर्त्त्यां दृश्यतेऽपिका ॥ ८७ ॥

चहुली गौलमेलोत्थो रागो मध्यमवर्जनात् ।
 पाडवो गीयते सोऽयं सायंकाले विचक्षणैः ८८ ॥
 पन्यासांशग्रहौ रागौ निरूप्येते मयाऽधुना ।
 निगलोपादौडवोऽयमान्धालीराग ईरितः ॥ ८९ ॥
 मेलः श्रीरागमेलस्य कथ्यते गीतवेदिभिः ।
 गौलमेलसमुद्भूतः सावेरोराग ईरितः ॥ ९० ॥
 आरोहे गनिलोपोऽयं प्रातर्गीतो विचक्षणैः ।
 निरूप्यन्तेऽधुना रागाश्चत्वारो धैवतग्रहाः ॥ ९१ ॥
 ख्याता मलहरी गौलमेलजाता निलोपतः ।
 पाडवत्वं गता प्रातर्प्रतिव्या गीतकोविदैः ॥ ९२ ॥
 घण्टारवाख्यरागस्तु भैरवीमेलसंभवः ।
 संपूर्णस्वरसंयुक्तः सर्वकालेषु गीयते ॥ ९३ ॥
 वेलावली तु भाषाङ्गं जातः श्रीरागमेलतः ।
 संपूर्णभावं भजते प्रभाते चैव गीयते ॥ ९४ ॥
 सायाह्नरागः संपूर्णस्तूपाङ्गं भैरवी स्मृतः ।
 वादी पङ्कजोऽत्र संवादी पञ्चमः स्याद्विवादिनौ ॥ ९५ ॥
 स्वरौ निपादगांधारौ रिधौ चैवानुवादिनौ ।
 निरूप्यन्ते सप्त रागा निन्यासांशग्रहा मया ॥ ९६ ॥
 गौलस्तु पाडवो रागो रागाङ्गं धैवतोज्झितः ।
 वादिसंवादिनावत्त रिगौ शश्वत्प्रगीयते ॥ ९७ ॥
 केदारगौलः संपूर्णः काम्मोजीमेलसंभवः ।
 गेयोऽसौ सुतरां रक्तिदायको गायकोत्तमैः ॥ ९८ ॥
 उपाङ्गराग इत्येवमूचिरे मरतादयः ।
 गौलमेलोऽयश्छायागौलः संपूर्णतां गतः ॥ ९९ ॥

रीतिगौलाख्यरागस्तु भैरवीमेलसंभवः ।
 संपूर्णश्चैष गातव्यः सोऽयं संगीतकोविदैः ॥ १०० ॥
 पूर्वगौलस्य मेलः स्याच्छुद्धगौलश्च यः स्मृतः ।
 संपूर्णश्चैष गातव्यः सायाह्ने गीतकीविदैः ॥ १०१ ॥
 नारायणाद्यगौलस्तु संपूर्णः परिकीर्तितः ।
 केशरागौलमेलोत्थः सायाह्ने त्वेव गीयते ॥ १०२ ॥
 रागः कन्नडगौलोऽयं जातः श्रीरागमेलतः ।
 संपूर्णोऽपि कदाचित्स्यादारोहे त्यक्तमध्यमः ॥ १०३ ॥
 रागः सिंहखो नाम पञ्चजन्यासप्रहंशकः ।
 सोऽयमस्माभिरुच्यते संपूर्णो गीयते सदा ॥ १०४ ॥
 लक्षिताः पञ्चपञ्चाशदिति रागाः स्फुटं मया ।
 गीतठायप्रबन्धा हि तानप्यार्यैः प्रवर्तिताः ॥ १०५ ॥
 देशीयरगाः कल्याणोप्रमुखाः सन्ति कोटिशः ।
 गीतठायप्रबन्धेषु नैते योग्याः कदाचन ॥ १०६ ॥
 कल्याणिरागः संपूर्णं आरोहे मनियर्जितः ।
 गीतप्रबन्धायोग्योऽपि तुरष्काणामतिप्रियः ॥ १०७ ॥
 रागः पन्तुयराख्यायः संपूर्णः पामरप्रियः ।
 गीतठायप्रबन्धानां दूराद् दूरतरः स्मृतः ॥ १०८ ॥
 एयं प्रकारेणोद्देशा रागा देशसमुज्ज्वाः ।
 भानन्त्यात्संकराद्यैव नास्मानिर्लक्षिताः पृथक् ॥ १०९ ॥
 इति श्रीमद्भैरवविद्याचार्यसाक्षिचित्सर्वतन्त्रमुद्रातिरात्र-
 साक्षिचित्पात्रपात्रपेयपात्रिणोषिन्दर्शितनागमा-
 न्त्रिपात्रपरितीपनम्दनस्य साक्षिचित्सर्वतन्त्रमुद्रा-
 त्रिपात्रनारायणदीक्षितान्ययदितानुजस्याप्नुत-

विजयराघवभूपालप्रेरितस्य वेङ्कटेश्वरदीक्षि-
तस्य कृतौ चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां
पञ्चमं रागप्रकरणं संपूर्णम् ।

षष्ठमालापप्रकरणम् ।

एवं रागप्रकरणे रागाः सम्यङ् निरूपिताः ।
अथालापप्रकरणे तेषामालाप उच्यते ॥ १ ॥
तत्रालापेषु सर्वत्राप्यादायाक्षितिका स्मृता ।
आक्षितिकैश्च लोकेऽस्मिन्नायत्तामिति गीयते ॥ २ ॥
पीनत्वेन यथाऽऽक्षितं स्वनिर्वाहाय भोजनम् ।
रागेणापि तथाऽऽक्षितेत्यादायाक्षितिका मता ॥ ३ ॥
आक्षितिकानन्तरं तु कर्तव्या रागवर्धनी ।
इयमेव जनैर्लोके यदुपित्यभिधीयते ॥ ४ ॥
यस्मादाक्षितिकोद्भूतं रागं वर्धयते स्फुटम् ।
तस्मादाख्यायते रागवर्धनीत्यभिधानतः ॥ ५ ॥
रागवर्धन्यसावेष प्रोक्ता करणमित्यपि ।
ततो विदारी गातव्या लोके मुक्तायिसंज्ञिता ॥ ६ ॥
आद्यद्वितीययो रागवर्धन्योद्वेदकत्वतः ।
विदारीति घटन्त्येवमुत्तरत्रापि योज्यताम् ॥ ७ ॥
अनन्तरं समुद्रेया द्वितीया रागवर्धनी ।
तस्या एव च लोकेऽस्मिन्द्वेधा यदुपिति प्रथा ॥ ८ ॥
तद्विदारी द्वितीयाऽथ तृतीया रागवर्धनी ।
तृतीया तद्विदारी च कर्तव्या तदनन्तरम् ॥ ९ ॥

चतुर्दण्डीशकाशिकायां

सेयं तृतीयिका रागवर्धनी तद्विदारिका ।
 विकल्पेन कचित्स्थातां न स्यातां वा कचित्कचित् ॥ १० ॥
 ततः स्थायी भवेत्तत्र स्थायिशब्दार्थ उच्यते ।
 यत्रोपवेश्यते तानः स्वरे स्थायी स कथ्यते ॥ ११ ॥
 तत्रादौ मध्यपङ्कजाख्यः स्थायी तल्लक्ष्म चक्ष्महे ।
 मध्यपङ्कजं समारभ्य तारपङ्कजावधि क्रमात् ॥ १२ ॥
 भवन्त्यष्टौ स्वरा रागे संपूर्णे सप्त पादवे ।
 बौद्धवे षट् क्रमात्तेषामारोहः क्रमतः पुनः ॥ १३ ॥
 एकैकस्य स्वरस्यैषां तानद्वितयसंख्यया ।
 मध्यपङ्कजादितारान्तस्वरेष्वप्यष्टस्वपि स्मृताः ॥ १४ ॥
 द्व्यष्ट ताना मध्यपङ्कजन्यासयन्तो भवन्त्यमी ।
 तानद्वयं स्वरे यस्मिन्गीयते तत्पुनःस्थिताः ॥ १५ ॥
 न संप्राह्याः स्वराः किं तु स्वाधःस्थाने गतेष्वपि ।
 भामन्दर्पभमारोहावरोहक्रमतः स्वराश्च ॥ १६ ॥
 यथायोगं समादाय विन्यस्येन्मध्यपङ्कजके ।
 भवरोहेऽप्येधमेव विरोधस्तु प्रदर्श्यते ॥ १७ ॥
 तानद्वयं तारपङ्कजे गीत्या तारनिषादके ।
 तानद्वयं यदा गीयेत्तस्मिन्नाथसरे पुनः ॥ १८ ॥
 न संस्पृशेदेयमेव पञ्चमे मध्यमे तथा ।
 गांधारर्पमयोर्मध्यपङ्कजेऽपि च पृथक्पृथक् ॥ १९ ॥
 तानद्वये गीयमाने स्पृशेद्वाधस्तनस्वरान् ।
 तदेयमवरोहे तु प्राह्या नाधस्तनाः स्वराः ॥ २० ॥
 आरोहे त्यग्निमा नैव स्वरा प्राह्या इति स्थितिः ।
 अवरोहेऽवरोहे च द्वौ द्वौ तानौ प्रतिस्वरम् ॥ २१ ॥

तयोरादिमताने तु न कार्यो निष्क्रमः स्वरे ।
किं तु स्वरस्पर्शमात्रं ततः स्थाने द्वितीयके ॥ २२ ॥
क्षणमात्रं स्वरे स्थित्या पञ्चात्तानं समापयेत् ।
नियमोऽयं मध्यपङ्कजस्थायिमात्रे प्रकीर्तितः ॥ २३ ॥
तदेवं मध्यपङ्कजाख्यः स्थायी समनुवर्णितः ।
एवं मध्यनिपादाख्यस्वरादामन्द्रपङ्कजकम् ॥ २४ ॥
सप्त स्वराः संभवन्ति तेषु सप्तस्वरेष्वपि ।
निघषाद्याः स्वरा ये ये सहन्तेऽवस्थितिं पृथक् ॥ २५ ॥
तान्स्वरान्स्थायिनः कृत्वा पञ्चादारोहमार्गतः ।
तत्तत्स्वरापेक्षयाऽष्टौ स्वरा ग्राह्या यथाक्रमम् ॥ २६ ॥
तदूर्ध्वं विद्यमानांस्तु स्वरांस्तांश्चैव संस्पृशेत् ।
एवं मन्द्रस्वरेष्वेव आरोहे तानचतुष्टयम् ॥ २७ ॥
अवरोहे चतुस्तानान्गीतस्थापिस्वरेष्वथ ।
न्यासः कर्तव्य इत्येवं संप्रदायः प्रदर्शितः ॥ २८ ॥
समाप्यैव स्थापिचिधिं कुर्यात्तदनुवर्तनम् ।
यधंनोमेव लोकेऽस्मिन्नाहुर्मकरिणी जनाः ॥ २९ ॥
यधंन्याद्य मधेन्मन्द्रपङ्कजे तापदुषक्रमः ।
न्यासस्तु मध्यपङ्कजेऽथ चतुर्थो रागयधंनी ॥ ३० ॥
ततस्तदनुसारेण चतुर्थो स्याद्विदारिका ।
साधारणं सर्वरागेष्वेतद्वालापलक्षणम् ॥ ३१ ॥
तानप्याकृतपञ्चाशद्रागान्त्रापेषु याचनम् ।
आलापलक्षणमिदं लक्ष्यतां लक्ष्यकोटिदेः ॥ ३२ ॥
इति श्रीमद्भैरवपिष्ठाचार्यंताम्रिचित्यन्यपंतोमुक्तातिरात्र-
सांनिधित्यापञ्चाशदपेयवाजिनां पिम्बुदीक्षितनागना-

चतुर्देण्डीप्रकाशिकाया

मित्रकावरद्वितीयनन्दनस्य साग्नित्तिल्यसर्वकृत्या-
जियक्षनारायणदीक्षिनाज्यवहितानुजस्याच्युत-
विजयराघवभूपालप्रेरितस्य वेङ्कटेश्वरदीक्षि-
तस्य कृतौ चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां
पद्यमालापप्रकरणं संपूर्णम् ।

सप्तमं ध्यायप्रकरणम् ।

पथं पष्ठप्रकरणे प्रोक्तमालापलक्षणम् ।
सप्तमेऽथ प्रकरणे ठायलक्षणमुच्यते ॥ १ ॥
तत्तद्वागानुसारेण यत्र कुत्रापि च स्वरं ।
स्थित्या स्वरं तमेवाथ स्थायिनं परिकल्प्य च ॥ २ ॥
तत्पुरोर्यतिषु चतुःस्वरेष्वथ यथाक्रमम् ।
तत्तद्वागानुसारेणारोहे तानचतुष्टयम् ॥ ३ ॥
भयरोहे तथा तानचतुष्टयमिति क्रमात् ।
गीत्या तानाष्टकं पञ्चादारभ्य स्थायिनं स्वरम् ॥ ४ ॥
यदुक्तं कश्चिदाकल्प्य विन्यस्येन्मन्द्रपङ्क्तके ।
स्थायिस्थितस्य तस्यैव यदुपस्यामिर्द्योयते ॥ ५ ॥
लोके मकरिणीत्येवं संज्ञा मुक्तायिका ततः ।
ठायमामान्यलक्ष्मेदं वेदूटाध्यरिणोदितम् ॥ ६ ॥
परमो गुरुरस्माकं नान्पाचार्यशेखरः ।
सर्वेषामपि रागाणामेतद्गुह्यमानुसारतः ।
ठायान्प्रकल्पयामास लक्ष्यमस्य तदेव सः ॥ ७ ॥

इति श्रीमदद्वैतविद्याचार्यसाग्निचित्यसर्वतोमुखातिरात्र-
साग्निचित्याप्तवाजपेययाजिगोविन्ददीक्षितनागमा-
म्यिकावरद्वितीयनन्दनस्य साग्निचित्यसर्वकृतया-
जियन्नारायणदीक्षिताव्यवहितानुजस्याच्युत-
विजयराघवभूपालप्रेरितस्य वेङ्कदेश्वरदीक्षि-
तस्य कृतौ चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां
सप्तमं ठायप्रकरणं संपूर्णम् ।

—०—

अष्टमं गीतप्रकरणम् ।

—

एवं ठायप्रकरणे ठायाः सम्यङ् निरूपिताः ।

अष्टमेऽथ प्रकरणे गीतजातं निरूप्यते ॥ १ ॥

ननु गीयत इत्येवं व्युत्पत्त्याऽऽलापठाययोः ।

प्रयन्धानां च गीतत्वमस्ति तत्किं निरूप्यते ॥ २ ॥

इति चेदुच्यते गीतशब्दोऽयं योगतः पुनः ।

प्रबन्धालापठायानां वाचकः स्यात्तथाऽप्यसौ ॥ ३ ॥

रूढया सालगसूडाख्यगीतमेदैकवाचकः ।

अतः सालगसूडाख्यं गीतमत्र निरूप्यते ॥ ४ ॥

तत्र सालगसूडेति शब्दस्यार्थः प्रदर्श्यते ।

सूड इत्येष देशीयशब्दो गीतकवाचकः ॥ ५ ॥

स च सूडो द्विधा शुद्धच्छायालग इति क्रमात् ।

तत्र प्रमः प्रकरणे शुद्धसूडोऽभिधास्यते ॥ ६ ॥

अथ च्छायालगः सूडच्छाया नाम समानता ।

शुद्धच्छाया शुद्धसाम्यं तां छायां लगतीत्ययम् ॥ ७ ॥

गच्छतीति यतस्तस्मान्छायालग इति स्मृतः ।
 छायालगेति शब्दाप्रभ्रंशः सालग इत्ययम् ॥ ८ ॥
 शुद्धत्वं चात्र शास्त्रोक्तनियमेन समन्वयः ।
 एवं सालगसूहेति शब्दस्यार्थः प्रदर्शितः ॥ ९ ॥
 स च सालगसूहाख्यो ध्रुवादिः खसधा मतः ।
 आद्यो ध्रुवस्ततो मङ्गः प्रतिमङ्गो निस्सारकः ॥ १० ॥
 अदृतालस्ततो रास एकतालीति च क्रमात् ।
 तत्रापि प्रथमोद्विष्टध्रुवलक्षणमुच्यते ॥ ११ ॥
 आदौ खण्डद्वयं कार्यं मिश्रमात्येकधातुकम् ।
 तत्खण्डद्वयमुद्ग्राहो विज्ञेयस्तदनन्तरम् ॥ १२ ॥
 उद्ग्राहस्वरतः किंचिदुच्चस्वरसमन्वितम् ।
 खण्डं कुर्यादिदं खण्डत्रयं द्विर्गमिष्यते ॥ १३ ॥
 ततो द्विखण्ड आयोगः स्तुत्यनामाङ्कितः स्मृतः ।
 उच्चस्वरैकखण्डः स्यादायोग इति केचन ॥ १४ ॥
 उद्ग्राहस्याद्यखण्डे च न्यासां यत्र स तु ध्रुवः ।
 तं च ध्रुवं द्वयद्वयविधं यदन्ति भरतादयः ॥ १५ ॥
 एकादशाक्षरात्खण्डादेकैकाक्षरपरिचितैः ।
 खण्डैर्ध्रुवा द्वयद्वयविधाः पञ्चविंशत्यक्षरावपि ॥ १६ ॥
 जयन्तः शेषरोत्साहौ ततो मधुरनिर्मलौ ।
 पुन्तलः कोमलध्वारो नन्दनधन्वशेखरः ॥ १७ ॥
 कामदो विजयाख्यश्च कंठ्यो जयमङ्गलः ।
 तिलको ललितश्चेति संज्ञास्तेषां क्रमादिमाः ॥ १८ ॥
 आवितालेन नृङ्गारे जयन्तो गीयते बुधैः ।
 शेखरो गीयते धीरे रसे निःसायतालतः ॥ १९ ॥

उत्साहः प्रतिमष्टेन हास्ये तालेन गीयते ;
 मधुरो भोगदो गेयः करुणे हयलीलया ॥ २० ॥
 क्रीडातालेन शृङ्गारे गीयते निर्मलो ध्रुवः ।
 लघुशेखरतालेन कुन्तलो गीयतेऽद्भुते ॥ २१ ॥
 केरलो विप्रलम्भे च शोम्पतालेन गीयते ।
 हर्षदो गीयते चारो वीरे निःसारतालतः ॥ २२ ॥
 नन्दनो वीरशृङ्गारे त्वेकतालेन गीयते ।
 वीरे हास्ये च शृङ्गारे प्रतिमष्टेन गीयते ॥ २३ ॥
 अभीष्टफलदः श्रोतृगातृणां चन्द्रशेखरः ।
 प्रतिमष्टेन शृङ्गारे गातव्यः कामदध्रुवः ॥ २४ ॥
 हास्ये द्वितीयतालेन गायन्ति विजयध्रुवम् ।
 कंदर्पो हास्यशृङ्गारकरुणेष्यादितालतः ॥ २५ ॥
 क्रीडातालेन शृङ्गारे गातव्यो जयमङ्गलः ।
 तिलको वीरशृङ्गारे त्वेकताल्या प्रगीयते ॥ २६ ॥
 प्रतिमष्टेन शृङ्गारे गीयते ललितध्रुवः ।
 स्याद्वर्णनियमः सर्वखण्डे खण्डद्वये यथा ॥ २७ ॥
 इति ध्रुवं निरूप्याथ मङ्गलक्षणमुच्यते ।
 यतिद्वयं वैक्यतिर्यत्रोद्ग्राह्यखण्डके ॥ २८ ॥
 ध्रुवखण्डं ततस्तत्र द्विवारं गेय इष्यते ।
 तद् गीत्वा ध्रुवमागत्य चाभोगो गीयते सकृत् ॥ २९ ॥
 ध्रुवे न्यासस्ततः प्रोक्तः स मष्टो मष्टतालकः ।
 जयप्रियो मङ्गलश्च सुन्दरो षष्ठमस्तथा ॥ ३० ॥
 कलापः कमलध्वेति पद् भेदा मष्टके मताः ।
 पद्प्रकारो मष्टतालस्तेन गीतिश्च विधत्ते ॥ ३१ ॥

धीरे जयप्रियो गेयो महेन जगणात्मना ।
 आद्यन्तयोर्लघुर्मध्ये गुरुश्चेज्जगणः स्मृतः ॥ ३२ ॥
 गेयो भगणमहेन शृङ्गारे मङ्गलामिधः ।
 आदौ गुरुलघुद्वन्द्वे पञ्चाब्धेज्जगणः स्मृतः ॥ ३३ ॥
 युक्तः सगणमहेन शृङ्गारे सुन्दरो मतः ।
 आदौ लघुद्वये चान्ते गुरुश्चेत्सगणां मतः ॥ ३४ ॥
 ज्ञेयो रगणमहेन बह्वभः करुणे रसे ।
 आद्यन्तयोर्गुरुर्मध्ये लघुश्चेद्रगणो मतः ॥ ३५ ॥
 विरामान्तेन नगणां महुतालेन गीयते ।
 हास्ये रसे कलापाख्यः कमलस्त्वद्भुते रसे ॥ ३६ ॥
 विरामान्तद्रुतद्वन्द्वोपरि लज्जास्तमहुतः ।
 नगणस्त्रिलघुः प्रोक्त इति महुो निरूपितः ॥ ३७ ॥
 अथोद्देशक्रमेणैव प्रतिमहो निरूप्यते ।
 मद्रव्यप्रतिमहस्य लक्ष्मोद्ग्राहादिके मतम् ॥ ३८ ॥
 प्रतिमहामिधस्तालविशेषोऽत्र प्रकीर्तितः ।
 प्रतिमहश्चतुर्धा स्यादमरस्तारसंज्ञितः ॥ ३९ ॥
 धिचारः पुन्तनामा चेत्येतेषां लक्षणं युगे ।
 अमरो गुरुणैकेन शृङ्गारे गीयते रसे ॥ ४० ॥
 विरामान्तद्रुतद्वन्द्वाल्लघुद्वन्द्वेन गीयते ।
 ताराख्यः प्रतिमहोऽसौ रसयोर्वीररौद्रयोः ॥ ४१ ॥
 लघुत्रयाद्विरामान्ताद्विचारः करुणे भवेत् ।
 विराममध्यकलघुत्रयात्कुन्तोऽद्भुते स्मृतः ॥ ४२ ॥
 प्रतिमहं निरूप्येवं निःसारोर्लक्षणं युगे ।
 यद्वा निःसारतालेन निःसारसिति कीर्तिता ॥ ४३ ॥

वैकुन्दानन्दकान्तारसमरा वाञ्छितस्तथा ।

विशालश्चेति निःसारगीतभेदाः पङ्क्तिरिताः ॥ ४४ ॥

द्रुतद्वन्द्वोपरि लघुद्वन्द्वद्वैकुन्द उच्यते ।

भवेदानन्द आनन्दो विरामान्तद्रुतद्वयात् ॥ ४५ ॥

विप्रलम्भे तु कान्तारो लघुना गुरुणा स्मृतः ।

लघुद्वयाद्विरामान्तात्समरो नाम कीर्तितः ॥ ४६ ॥

लघुद्वयाद्द्रुतद्वन्द्वद्वैकुन्दः कथ्यते युधैः ।

लघुद्रुतद्वये पुनर्लघुभिः स्याद्विशालकः ॥ ४७ ॥

निःसारकं निरूप्यैवमदृतालोऽभिधीयते ।

अदृतालेन संयुक्तमदृतालं प्रचक्षते ॥ ४८ ॥

निःशङ्कः शङ्कशीलो च चारोऽथ मकरन्दकः ।

विजयश्चेति पङ्क्तिभेदानदृताले प्रचक्षते ॥ ४९ ॥

लगुरुभ्यां द्रुतद्वन्द्वान्निःशङ्को विस्मये भवेत् ।

लघोर्द्रुतद्वयेन स्याच्छङ्कः शृङ्गारवीरयोः ॥ ५० ॥

शान्ते शीलो विरामान्ताद्द्रुतद्वन्द्वाल्लघुर्भवेत् ।

द्रुतद्वन्द्वोपरि लघुगुरुभ्यां चार ईरितः ॥ ५१ ॥

मकरन्दो द्रुतद्वन्द्वानन्तरं गुरुणा स्मृतः ।

विजयस्तु द्रुतद्वन्द्वानन्तरं लघुना स्मृतः ॥ ५२ ॥

इत्यदृतालः कथितो रासकोऽथ निरूप्यते ।

नियद्धो रासतालेन रासकः स चतुर्विधः ॥ ५३ ॥

विनोदो वरदो नन्दः कम्बुकश्चेत्यनुक्रमात् ।

आलापान्ताद् ध्रुवपदादिनोदः कौतुके स्मृतः ॥ ५४ ॥

ध्रुवादालापमध्यात्तु वरदो देवतास्मृतौ ।
 खण्डमाद्यं द्विखण्डस्योद्ग्राहस्यालापनिर्मितम् ॥ ५५ ॥
 यस्यासौ रासको नन्दो गीयतेऽद्भुत एव सः ।
 आलापादेर्ध्रुवपदात्कम्बुजः करुणे भवेत् ॥ ५६ ॥
 सर्वेषु रासकेष्वेषु द्विखण्डोद्ग्राहकल्पना ।
 इत्युक्त्वा रासकं गीतमेकताली निरूप्यते ॥ ५७ ॥
 एकताली भवेदेकताल्या सा च त्रिधा स्मृता ।
 रमा च चन्द्रिका तद्वद्विपुलेत्यय लक्षणम् ॥ ५८ ॥
 सकृद्विपुलिरुद्ग्राहोऽन्तरस्त्वक्षरनिर्मितः ।
 यस्यामसौ रमा नाम प्रथमो भेद इष्यते ॥ ५९ ॥
 उद्ग्राहो द्विदलो यस्यामालापरचितोऽन्तरः ।
 एकताली चन्द्रिका सा द्वितीयो भेद इष्यते ॥ ६० ॥
 आलापपूर्वकोद्ग्राहा विपुलाख्यैकतालिका ।
 आलापो नमकालप्तिरक्षरैर्वर्जिता मता ।
 सप्तसालगसूडानामिति लक्षणमीरितम् ॥ ६१ ॥

इति श्रीमदद्वैतविद्याचार्यसांनिचित्यसर्वतोमुखातिराग-
 सांनिचित्यासयाजपेययाजिगोविन्ददीक्षितनागमा-
 म्यिकावरद्वितीयनन्दनस्य सांनिचित्यसर्वश्रुत्या-
 जियश्वनारायणदीक्षिताव्यवहितानुजस्याच्युत-
 विजयराघवभूषालप्रेरितस्य पेङ्कटेश्वरदीक्षि-
 तस्य कृतौ चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां
 गीतप्रकरणं संपूर्णम् ।

प्रबन्धप्रकरणम् ।

- एवं गीतप्रकरणे गीतं सम्यङ् निरूपितम् ।
नवमेऽथ प्रकरणे प्रबन्धोऽयं निरूप्यते ॥ १ ॥
- ननु प्रवक्ष्यत इति व्युत्पत्त्या नास्ति भिन्नता ।
गीतप्रबन्धयोस्तस्मात्पृथक्प्रकरणं ब्रूया ॥ २ ॥
- उच्यते पङ्क्तिभिरङ्गैश्च चतुर्भिर्घातुभिश्च यः ।
निबद्धः स्वरसंदर्भस्तस्मिन्नेव हि भूरिशः ॥ ३ ॥
- प्रबन्ध इति लोकानां व्यवहारो निरीक्ष्यते ।
अतः प्रबन्धशब्दोऽत्र निरुद्धः पङ्क्तादिवत् ॥ ४ ॥
- गीतप्रबन्धयोरेवं भेदो यदि न कल्प्यते ।
कुतः सिध्येद्यतुर्दण्डी कुतो गोपालनायकः ॥ ५ ॥
- प्रयुक्तं तु चतुर्दण्डीत्यतो गीतप्रबन्धयोः ।
भेदात्पृथक्प्रकरणं प्रबन्धार्थं प्रयतन्ते ॥ ६ ॥
- निबद्धः पङ्क्तिभिरङ्गैश्च चतुर्भिर्घातुभिश्च यः ।
स्वरौघः स प्रबन्धः स्यादित्युक्तं तत्र कानि तु ॥ ७ ॥
- पङ्क्त्यानीति चेद्ब्रूमः स्वरश्च विरुद्धं पदम् ।
तेनकः पाटतालौ चेत्येतान्यङ्गानि पदं पुनः ॥ ८ ॥
- प्रबन्धस्याङ्गिनो ज्ञेयान्यन्यद्रत्नाकरे स्फुटम् ।
तत्र स्वरास्तु पङ्क्ताद्याः शब्दा ध्वन्यात्मका इति ॥ ९ ॥
- स्वरप्रकरणे प्रोक्तं प्रबन्धाङ्गस्वरास्त्वह ।
सरिगाद्याः सप्त वर्णाः पङ्क्तादिष्वनिवाचकाः ॥ १० ॥
- स्वरामिव्यक्तिसंयुक्ताः स्वरशब्देन कीर्तिताः ।
संबुद्धयन्तपदैरेव नेतुर्यदुपवक्ष्यते ॥ ११ ॥

वर्णनं धैर्यशौर्यादिर्विरुद्धं नाम तन्मतम् ।
 क्रियाकारकसंबन्धरूपेण यदि ध्येत ॥ १२ ॥
 तदेव धैर्यशौर्यादिर्वर्णनं तत्पदं स्मृतम् ।
 अतो न संकराशङ्का विरुद्धस्य पदस्य च ॥ १३ ॥
 तेनको नाम तेनेति शब्दस्य विकृतिर्भवेत् ।
 विकृतत्वं च भाण्डीरभाषयाऽस्य समागतम् ॥ १४ ॥
 सोऽयं तेनेति शब्दश्च तच्छब्दोपनिबन्धनः ।
 तच्छब्दश्च भवेदित्यकल्याणप्रसूवाचकः ॥ १५ ॥
 ॐ तत्सदिति निर्देशात्तत्त्वमस्यादिवाक्यतः ।
 तथा च यत्प्रबन्धेषु तेन तेनेति दृश्यते ॥ १६ ॥
 तस्यायमर्थस्तेनायं प्रसूणा मङ्गलात्मना ।
 प्रबन्धे लक्षित इति पाटो वाद्याक्षरोत्करः ॥ १७ ॥
 रुद्रवीणासमुद्भूताः पाटास्तकतनादयः ।
 शङ्खादिमुखवाद्योत्थाः पाटास्थुलधुगादयः ॥ १८ ॥
 उरोबाद्यमवाः पाटा धितधितकिणादयः ।
 पञ्चमन्येऽपि विज्ञेयाः पाटा लक्ष्यानुसारतः ॥ १९ ॥
 तालस्तालप्रकरणे सप्रपञ्चोऽभिधास्यते ।
 इत्यङ्गानि पङ्क्तानि निरूप्यन्तेऽथ धातवः ॥ २० ॥
 धातुर्नाम प्रबन्धस्यावयवः स चतुर्विधः ।
 उद्गाहः प्रथमस्तत्र ततो मेलापकध्रुवौ ॥ २१ ॥
 आभोगश्चेत्यथैतेषां कमालक्षणमुच्यते ।
 प्रबन्धस्यादिमो भाग उद्गाहः परिकीर्तितः ॥ २२ ॥
 आदाबुद्बृहते गीतमनेनारभ्यते यतः ;
 मिथोमेलनहेतुत्वादुद्गाहध्रुवयोर्द्वयोः ॥ २३ ॥

मेलापकः प्रबन्धस्य द्वितीयो भाग उच्यते ।
 भुवत्वाद्भुवसंज्ञस्तु तृतीयोऽवयवः स्मृतः ॥ २४ ॥
 प्रबन्धस्य यदाभोगं परिपूर्तिं करोति तत् ।
 आमोगः स प्रबन्धस्य तुरीयावयवः स्मृतः ॥ २५ ॥
 ध्रुवाभोगान्तरे जातो यतस्तेनान्तराभिधः ।
 पञ्चमोऽप्यपरो धातुर्यद्यप्यस्ति तथाऽप्यसौ ॥ २६ ॥
 गीतेष्वेव परं दृष्टिस्त्रिखण्डेष्वेव तेष्वपि ।
 उपयुक्ताः प्रबन्धस्य चत्वारो धातवस्ततः ॥ २७ ॥
 पङ्क्तैर्लक्षितैरित्थं चतुर्भिर्धातुभिश्च यः ।
 निबद्धः स्वरसंदर्भः स प्रबन्ध इति स्थितम् ॥ २८ ॥
 स च पञ्चविधः प्रोक्तो मेदिनीजातिमानथ ।
 आनन्दिनीजातिमांश्च दीपनीजातिमांस्तथा ॥ २९ ॥
 भावनीजातिमांश्चाथ तारावल्याख्यजातिमान् ।
 तत्र स्वरादिभिः पङ्क्तिरङ्गैर्युक्ता तु मेदिनी ॥ ३० ॥
 अङ्गपञ्चकसंयुक्ता जातिरानन्दिनी स्मृता ।
 चतुरङ्गयुता जातिर्दीपनीति प्रकीर्तिता ॥ ३१ ॥
 अङ्गत्रयवती जातिराख्याता भावनी बुधैः ।
 जातिरङ्गद्वयोपेता तारावल्याभिधीयते ॥ ३२ ॥
 एकाङ्गसंगता जातिर्न निबन्धेषु विद्यते ।
 पताभिर्जातिभिर्युक्ता ये प्रबन्धास्तु पञ्चभिः ॥ ३३ ॥
 ते तत्तज्जातिमत्संज्ञां भजन्तीति व्यवस्थितिः ।
 परित्यक्ताङ्गनामानि पञ्चाङ्गाद्यास्तु जातिषु ॥ ३४ ॥
 तत्तज्जातिप्रबन्धानां लक्षणेषु प्रचक्ष्महे ।
 पुनः प्रबन्धस्त्रिविधो मतङ्गाद्यैरुदीरितः ॥ ३५ ॥

द्विधातुकस्त्रिधातुश्च चतुर्धातुरिति क्रमात् ।
 अथ सांगीतिकैरेषा परिभाषाऽवधार्यताम् ॥ ३६ ॥
 प्रबन्धमात्र उद्गाहध्रुवौ द्वौ नियतौ स्मृतौ ।
 विनोद्गाहं प्रबन्धस्यारम्भ एव न संभवेत् ॥ ३७ ॥
 ध्रुवत्वमेव नास्त्येतद्ध्रुवस्य च विवर्जने ।
 एवं स्थिते प्रबन्धोऽयं द्विधातुरिति यत्र तु ॥ ३८ ॥
 तत्रोद्गाहध्रुवौ ग्राह्यौ मेलोपाभोगवर्जनात् ।
 अथोच्यते चतुर्धातुः प्रबन्ध इति यत्र तु ॥ ३९ ॥
 तत्रोद्गाहादयो ग्राह्याश्चत्वारोऽपि च धातवः ।
 यत्र तूक्तं प्रबन्धोऽयं त्रिधातुरिति तत्र किम् ॥ ४० ॥
 मेलोपकस्य संत्याग आभोगस्येति संशयः ।
 भवत्येव तथाऽप्यग्रे प्रबन्धेषु त्रिधातुषु ॥ ४१ ॥
 विनाऽऽभोगं प्रबन्धस्य त्रिधातोः काव्यदर्शनात् ।
 त्यागो मेलोपकस्यैव वेदितव्यस्त्रिधातुषु ॥ ४२ ॥
 संप्रदायोऽधुना कश्चित्प्रबन्धेषु प्रदश्यते ।
 इह प्रबन्धा ये मुक्ताः पृथगाभोगधातुना ॥ ४३ ॥
 तेष्वभागे द्विधा कृत्वा पूर्यार्धं तालवर्जितम् ।
 आलापरूपं कार्यं तल्लोके वाक्यमितीर्यते ॥ ४४ ॥
 द्वितीयार्धं तालयुक्तं कर्तव्यमिति निर्णयः ।
 तत्राप्यार्धे प्रबन्धस्य गातुश्चाख्यां प्रयोजयेत् ॥ ४५ ॥
 द्वितीयार्धं तु वर्ण्यस्य नामधेयमिति स्थितिः ।
 आलापधातोः सर्वत्र स्वरूपमिदमेव हि ॥ ४६ ॥
 लक्ष्ये त्रिवर्णौ कैषादप्रबन्धादिषु केषुचित् ।
 आभोगा वर्तमाना ये तेष्वेवोक्तप्रकारतः ॥ ४७ ॥

आलापखण्डानालापखण्डत्वमिष्यते ।

तद्यु सर्वत्र कर्तव्यं प्रबन्धामोगघातुषु ॥ ४८ ॥

पुनः प्रबन्धो निर्युक्तानिर्युक्तत्वेन च द्विधा ।

निर्युक्तः स भवेच्छन्दस्तालरागादिकस्य यः ॥ ४९ ॥

नियमेनोपयुक्तः स्यात्तस्यैव नियमं विना ।

नियुक्तः स्यादनिर्युक्तश्छन्दस्तालादिकस्य च ॥ ५० ॥

नियमस्त्वसुकेनैव छन्दसा त्यमुनैव च ।

तालेनामुकरागेणाप्यनयैव च भाषया ॥ ५१ ॥

प्रबन्धोऽयं नियुक्तः स्यादित्येवंरूप उच्यते ।

एवं नियमराहित्यमेवानियम ईरितः ॥ ५२ ॥

तत्र त्रायत्प्रबन्धानां द्विधातुत्वं त्रिधातुता ।

निर्युक्तत्वं तदन्यत्वं तत्तल्लक्ष्यं तु वक्ष्यते ॥ ५३ ॥

इदानीं तु प्रबन्धानां लक्षणं वक्तुमादितः ।

मेदिन्यादिक्रमेणैव तत्तज्जातिमतोऽपि च ॥ ५४ ॥

प्रबन्धानुद्दिशाम्यत्र प्रबन्धसुखबुद्धये ।

श्रीरङ्गः श्रीविलासश्च पञ्चमङ्कितः परम् ॥ ५५ ॥

पञ्चाननोमातिलकौ करणं सिंहलीलकः ।

मेदिनीजातिमन्तोऽमी प्रबन्धाः संतः कीर्तिताः ॥ ५६ ॥

पञ्चतालेश्वरो वर्णस्वरो यस्त्वभिधानकः ।

विजयस्त्रिपदाख्यश्च ततो हरविलासकः ॥ ५७ ॥

चतुर्मुखः पद्मदी श्रीवर्धनो हर्षवर्धनः ।

आनन्दिनीजातिमन्तः प्रबन्धा दश कीर्तिताः ॥ ५८ ॥

सुदर्शनः स्वरारूढश्च त्रिमङ्गिश्चैव कन्दुकः ।

यदने चेति पञ्चैते दीपनीजातिसंयुताः ॥ ५९ ॥

घणों गद्यं ततः कन्दः कैषाडश्चाङ्गचारिणी ।
 वर्तन्यार्या च गाथा च ततः क्रौञ्चपदः स्मृतः ॥ ६० ॥
 कलहंसस्तोटकश्च हंसलीलश्चतुष्पदी ।
 घोरश्रीर्मङ्गलाचारो दण्डकश्चेत्यमी पुनः ॥ ६१ ॥
 छप्प प्रबन्धा उद्दिष्टा भावनीजातिसंगताः ।
 एला डेङ्की झोम्बडश्च लम्भरासैकतालिकाः ॥ ६२ ॥
 चक्रवाकः स्वरार्थश्च मातृका ध्वनिकुट्टिनी ।
 त्रिपदी पदपदी चैव झम्पटश्चचरी तथा ॥ ६३ ॥
 चर्या च राहडी चैव धवलो मङ्गलस्तथा ।
 ओवी लोली ढोलुरी च दन्ती द्वाविंश इत्यमी ॥ ६४ ॥
 तारावलीजातिमन्तः प्रबन्धाः परिकीर्तिताः ।
 इत्येकजातिमन्तोऽमी प्रबन्धाः पष्टिरीरिताः ॥ ६५ ॥
 अथ प्रबन्धाः कीर्त्यन्ते जातिद्वयसमन्विताः ।
 हयलीलेति च तथा गजलीलेत्युभावपि ॥ ६६ ॥
 तारावलीदीपनीभ्यां समेतायिति निर्णयः ।
 द्विपदी च द्विपथको वृत्तं चेति त्रयस्त्वमी ॥ ६७ ॥
 प्रबन्धा भावनीतारावलीजातिद्वयान्विताः ।
 घटनामा प्रबन्धस्तु दीपनीभावनीयुतः ॥ ६८ ॥
 इति द्विजातिमन्तोऽमी षट् प्रबन्धाः प्रकीर्तिताः ।
 तालार्णवस्तथा रागकदम्बश्चेत्युमौ स्मृतौ ॥ ६९ ॥
 मेदिनीप्रमुखाभिश्च पञ्चमिजातिमिर्युतौ ।
 अथोद्दिष्टप्रबन्धानां क्रमाल्लक्षणमुच्यते ॥ ७० ॥
 श्रीरङ्गस्य प्रबन्धस्य चतस्रः खण्डिकाः स्मृताः ।
 प्रतिखण्डिकमेकैको रागस्तालश्च धाम्निष्ठः ॥ ७१ ॥

प्रतिखण्डिकमप्यन्ते प्रयोज्यं नियमात्पदम् ।
 तदन्यानि स्वरादीनि पञ्चाङ्गान्यैच्छिककमात् ॥ ७२ ॥
 प्रयोज्यान्यत्र चायार्थं प्रतिखण्डिकमस्ति यत् ।
 स उद्गाहो द्वितीयार्थं ध्रुव इत्येव निर्णयः ॥ ७३ ॥
 न स्तो मेलापकामोगावामोगविरहेऽपि च ।
 तुरीयायाः खण्डिकाया अन्ते नामाङ्कनं पदैः ॥ ७४ ॥
 ग्राहनेतुप्रबन्धानां कार्यं तेन द्विधातुकः ।
 प्रबन्धोऽयं भवेच्छन्दस्तालाद्यनियमेन च ॥ ७५ ॥
 नियद्धत्वादनिर्युक्त इति धीरङ्गलक्षणम् ।
 श्रीधिलासप्रबन्धस्य कर्तव्याः पञ्च खण्डिकाः ॥ ७६ ॥
 प्रतिखण्डिकमेकैको रागस्तालश्च याञ्छितः ।
 प्रतिखण्डिकमप्यन्ते प्रयोक्तव्याः स्वराः परम् ॥ ७७ ॥
 ऐच्छिकेन क्रमेणैव योज्यं शिष्टाङ्गपञ्चकम् ।
 द्विधातुत्वादिकं सर्वं धीरङ्गयदिति स्थितिः ॥ ७८ ॥
 पञ्चमङ्गिप्रबन्धस्य खण्डिके द्वे प्रकल्पयेत् ।
 प्रतिखण्डिकमेकैको रागस्तालश्च याञ्छितः ॥ ७९ ॥
 तेनकोऽन्ते प्रयोक्तव्यः प्रतिखण्डिकमत्र तु ।
 शिष्टमन्यत्परिज्ञेयं धीरङ्गाण्यप्रबन्धवत् ॥ ८० ॥
 पञ्चमङ्गिरसावेव द्वयोः खण्डिकयोः पृथक् ।
 अन्ते पदान्वितः श्यायेत्तदा पदानानां भवेत् ॥ ८१ ॥
 अन्यत्पूर्वपदुप्रेयमधोमानिलकाभिधेः ।
 प्रबन्धे खण्डिकास्तिष्ठः कर्तव्याः प्रतिखण्डिकम् ॥ ८२ ॥
 रागस्तालस्तपैकैको याञ्छितः प्रतिखण्डिकम् ।
 अन्ते तु विरुद्धं योज्यमन्यत्परीङ्गयन्नेव ॥ ८३ ॥

थीरङ्गाद्यास्तु पञ्चोमातिलकान्ता इमे स्मृताः ।
 पङ्क्तिभिरङ्गैर्निबद्धत्वान्मेदिनीजातिसंगताः ॥ ८४ ॥
 अथोद्देशकंमप्राप्तं करणं लक्ष्यते स्फुटम् ।
 इष्टस्वरे प्रबन्धस्यारम्भो मोक्षोऽंशकस्वरे ॥ ८५ ॥
 रासस्तालो द्रुतास्यस्तु लय एतैः समेतता ।
 ह्येयं करणसामान्यलक्ष्म तच्चाष्टधा मतम् ॥ ८६ ॥
 स्वराद्यं पाटपूर्वं च यन्धाद्यं च पदादिमम् ।
 तेनाद्यं विरुदाद्यं च चित्राद्यं मिश्रपूर्णकम् ॥ ८७ ॥
 एतेषां लक्षणान्यष्टकरणानां क्रमाद्भुवे ।
 यत्रोद्गाहध्रुवौ सान्द्रस्वरयद्वा पदैः पुनः ॥ ८८ ॥
 आभोगः स्याद्गातृनेतृप्रयन्धाह्वयचिह्नितः ।
 तन्तु स्वराद्यकरणं तद्वदन्याद्यपि स्फुटम् ॥ ८९ ॥
 किं तूद्गाहध्रुवस्थाने तेषां भेदोऽस्ति तद् भुवे ।
 स्यात्पाटकरणं यद्द्वं हस्तपाटयुतैः स्वरैः ॥ ९० ॥
 क्रमव्यत्यासभेदेन तदपि द्विविधं स्मृतम् ।
 आदौ स्वरास्ततो हस्तपाटश्चेत्क्रम उच्यते ॥ ९१ ॥
 प्रथमं हस्तपाटोऽथ स्वराश्चेत्तदुदीरितम् ।
 व्यत्यासपाटकरणं मतङ्गभरतादिभिः ॥ ९२ ॥
 स्वरैर्मुञ्जपाटैश्च यत्रोद्गाहध्रुवाधुर्भा ।
 क्रमेणोपनिबध्येते तद्वन्धकरणं विदुः ॥ ९३ ॥
 स्वरैः पदैर्विरच्येते यत्रोद्गाहध्रुवौ क्रमात् ।
 तदा पदाद्यं करणं मन्यन्ते गीतकोविदाः ॥ ९४ ॥
 यत्रोद्गाहः स्वरैर्ध्वस्तेनैस्तु ध्रुवो भवेत् ।
 तत्तेनकरणं नाम प्रबन्धं परिचक्षते ॥ ९५ ॥

स्वरैश्च विरुदैः स्यातां यत्रोद्ग्राहध्रुवां क्रमात् ।
 विरुदाद्यं तदा प्रोक्तं करणं लक्ष्यकोविदैः ॥ ९६ ॥
 स्वरैश्च हस्तपाटैश्च यत्रोद्ग्राहो विरच्यते ।
 पाटैर्मुखजसंभूतैः पदैश्च स्यादथ ध्रुवः ॥ ९७ ॥
 तच्चित्रकरणं नाम प्रयन्धं सूरयो विदुः ।
 स्वरैः पाटैस्तेनकैश्च यत्रोद्ग्राहो निबध्यते ॥ ९८ ॥
 तैरेव चेद्भ्रुवांऽपि स्यात्तन्मिश्रकरणं विदुः ।
 ननु चित्रस्य मिश्रस्य को भेद इति चेच्छृणु ॥ ९९ ॥
 तिलतण्डुलवज्जातो मिथोऽययवसंस्करः ।
 चित्रत्वं मिश्रता नाम भवेत्क्षीराम्बुनोरिव ॥ १०० ॥
 मिथोऽययवसांकर्यमिति भेदस्तयोर्द्वयोः ।
 निरूपितानि करणान्येवं नयविधान्यपि ॥ १०१ ॥
 व्यत्यासपाटकरणप्रयन्धेन सह स्फुटम् ।
 नवैतानि त्रिधानुत्पत्त्यत्येकं कालभेदतः ॥ १०२ ॥
 मङ्गलारम्भकाद्याख्याविशेषैः सप्तविंशतिः ।
 इत्युक्तं शार्ङ्गिणा तच्च व्यामोहैकप्रयोजनम् ॥ १०३ ॥
 निर्युक्तोऽयं प्रयन्धः स्यात्तालस्य नियमो यतः ।
 य आदिताल इत्युक्त एकेन लघुना युतः ॥ १०४ ॥
 रासताल इति प्रोक्तः स एवात्रेति निर्णयः ।
 भेलापकस्य विरुदात्त्रिधानुरिति वर्तितः ॥ १०५ ॥
 स्वरार्दीनां पङ्क्तानां करणेषु नयस्यपि ।
 पद्यायेन निविष्टत्पान्मेदिनीजानिमानयम् ॥ १०६ ॥
 अथोद्देशप्रमाणस्य सिद्धयन्तो निरूप्यते ।
 स्वरैः पाटैश्च विरुदैर्गनेनकैश्च क्रमेण च ॥ १०७ ॥

विरच्यते सिंहलीलनाम्ना तालेन स स्मृतः ।
 प्रबन्धः सिंहलीलाख्यः सिंहलीले द्रुतास्त्रयः ॥ १०८ ॥
 आद्यन्तयोर्लघूपेतास्त्वत्र च स्वरपाटकैः ।
 उद्गाहं कल्पयेद्वातुं यिरुदैस्तेनकैर्ध्रुवम् ॥ १०९ ॥
 पदैः कुर्यादध्यामोगं तेनायं स्यात्त्रिधातुकः ।
 निर्युक्तस्तालनियमादङ्गैः पङ्क्तिभिः स्वरादिभिः ॥ ११० ॥
 निषद्यत्थान्नयत्येष मेदिनीजातिसंगतः ।
 तदेवं मेदिनीजातिप्रबन्धाः सप्त लक्षिताः ॥ १११ ॥
 आनन्दिनीजातिमतामथोद्दिष्टः पुरा हि यः ।
 पञ्चतालेश्वरो नाम प्रबन्धः स निरूप्यते ॥ ११२ ॥
 अतालः प्रथमं रागांलापः स्यात्तदनन्तरम् ।
 परस्परं भिन्नधातुमातुकं पदपञ्चकम् ॥ ११३ ॥
 चञ्चत्पुटाख्यतालेन युक्तं द्विर्गैयमिष्यते ।
 अन्ते प्रतिपदं चञ्चत्पुटेनैव समन्वितान् ॥ ११४ ॥
 स्वराणैर्विच्छिन्नपाटांश्च क्रमेण परिकल्पयेत् ।
 पञ्चमस्य पदस्यान्ते पूर्वं पाटास्ततः स्वराः ॥ ११५ ॥
 गेया इति ततस्तत्र व्युत्क्रमः स्वरपाटयोः ।
 पञ्चविधानां पञ्चानां पदानां समनन्तरम् ॥ ११६ ॥
 चञ्चत्पुटस्य तालस्यैवावृत्तद्वयमानतः ।
 पाटैः षट्संभूतैरन्तरं परिकल्पयेत् ॥ ११७ ॥
 ततश्चाचपुटाख्यानतालेन पदपञ्चकम् ।
 परस्परं भिन्नधातुयुक्तं द्विर्गैयमिष्यते ॥ ११८ ॥
 अन्ते प्रतिपदं चाचपुटेनैव युतान्स्वरान् ।
 पाटांश्च पूर्ववद्वायेत्पञ्चमस्य पदस्य तु ॥ ११९ ॥

अन्ते स्वराणां पाटानां व्युत्क्रमः पूर्ववद्भवेत् ।

ततश्चाचपुटस्यैव त्वावृत्तद्वयमानतः ॥ १२० ॥

हौडुकपाटैः कलयेदन्तरं तदनन्तरम् ।

पदपितापुत्रकाख्येन तालेन पदपञ्चकम् ॥ १२१ ॥

पूर्ववद्भवेदन्ते तथा प्रतिपदं स्वराः ।

पाटाश्च क्रमतो गेयाः पदपितापुत्रकान्विताः ॥ १२२ ॥

पञ्चमस्य पदस्यान्ते पूर्ववद्व्युत्क्रमस्तयोः ।

पदपितापुत्रकस्यायं तालस्यावृत्तयुग्मतः ॥ १२३ ॥

अन्तरं शङ्खसंभूतैः पाटैर्विरचयेत्ततः ।

संपकेष्टाकतालेन पदं पदानि प्रकल्पयेत् ॥ १२४ ॥

द्विर्गानं च मिथोमिश्रधातुत्यादि च पूर्ववत् ।

पूर्वपदं प्रतिपदमन्ते स्युः स्वरपाटकाः ॥ १२५ ॥

पाटैर्मुंरजसंभूतैरन्तरं परिकल्पयेत् ।

तत उदयदृतालेनाभोगं द्रुतलयाव्यितम् ॥ १२६ ॥

गावनेतृप्रयन्धाख्याभूषितं परिकल्पयेत् ।

अन्नाभोगे द्रुतलयाख्यानादन्येषु धातुषु ॥ १२७ ॥

मध्यो विलम्बितो वा स्याल्लय इत्ययगम्यताम् ।

आभोगान्ते च कुर्वीत तेनकं तदनन्तरम् ॥ १२८ ॥

प्रयन्धादिस्यितालापे मोक्ष एवविधस्तु यः ।

पञ्चतालेदयरो नाम सोऽयमन्यर्थसंज्ञकः ॥ १२९ ॥

य च द्वेधा धीररमे गीतो धीरावतारकः ।

शङ्करे तु रसे गीतः शृङ्गारतिलकः स्मृतः ॥ १३० ॥

तालप्रकरणे चक्षुपुटादिलक्षयिष्यते ।

तत्र च प्रतितालं यदाद्यमस्ति पदद्वयम् ॥ १३१ ॥

उद्गाहः स तदन्यानि पदानि स्याद्धवस्ततः ।
 अनन्तरस्तदाभोगश्चतुर्धातुरयं ततः ॥ १३२ ॥
 नन्वन्तरस्य नियमो गीतेष्वेव पुरोदितः ।
 सत्यं वचनसामर्थ्यात्प्रवन्धेष्वपि कुत्रचित् ॥ १३३ ॥
 भविष्यत्यन्तरं विद्या निपादस्थपतेरिव ।
 तालानां नियमाश्चैव निर्युक्त इति कीर्त्यते ॥ १३४ ॥
 पञ्चाङ्गो विरुद्धाभावादानन्दिन्याख्यजातिमान् ।
 अथ वर्णस्वरं द्रुमो यत्र स्यादैच्छिकः क्रमः ॥ १३५ ॥
 स्वराणामपि पाटानां पदानां तेनकस्य च ।
 तेनके च भवेन्मांशः स वर्णस्वर उच्यते ॥ १३६ ॥
 चतुर्धा स स्वरस्यादौ विन्यासः प्रथमो भवेत् ।
 पाटानामादिविन्यासो द्वितीयः परिकीर्तितः ॥ १३७ ॥
 पदानामादिविन्यासान्तृतीयो भेद उच्यते ।
 तेनानामादिविन्यासाद्यतुर्थो भेद इष्यते ॥ १३८ ॥
 एकस्मिन्नादिविन्यस्ते स्वरादिषु चतुर्विधं ।
 तदन्वेषां त्रयाणां स्याद्विन्यासां चाञ्छितक्रमात् ॥ १३९ ॥
 अत्र स्वरादिषु द्वाभ्यामुद्गाहं परिकल्पयेत् ।
 द्वाभ्यां ध्रुवमधामोमं पदेः कुर्यादतस्तयम् ॥ १४० ॥
 स्यात्त्रिधातुरनिर्युक्तस्तान्नाद्यनियमात्मकः ।
 पञ्चाङ्गो विरुद्धाभावादानन्दिन्याख्यजातिमान् ॥ १४१ ॥
 पञ्च यस्तुप्रयन्धस्य पादांस्नायत्प्रकल्पयेत् ।
 तेप्याद्ये च तृतीये च पञ्चमे च पृथक्पृथक् ॥ १४२ ॥
 एकैकलघुवर्णांशमात्राः पञ्चदश स्मृताः ।
 द्वितीयतुर्वयोरद्वयप्रमाणं द्वावदश कीर्तिताः ॥ १४३ ॥

एतेषु पञ्चपादेष्वप्याद्यं पादद्वयं पुनः ।

प्रथमार्धं स्मृतं तच्च स्वरपाटान्तमिष्यते ॥ १४४ ॥

शिष्टं पादत्रयं प्रोक्तमपरार्धमिदं पुनः ।

कर्तव्यं स्वरतेनान्तं ततो दोधकनामकम् ॥ १४५ ॥

वृत्तं कुर्यात्तु तल्लक्ष्म च्छन्दःशास्त्रे निरूपितम् ।

‘दोधकवृत्तमिदं भवमा गाँ’

इवमेवास्य वृत्तस्य लक्ष्मोदाहरणं तथा ॥ १४६ ॥

अथोद्गाहस्तेनकान्तमर्धद्वयमथ ध्रुवः ।

दोधकः स्यादथामोगस्तेनाक्तोऽयं त्रिधातुकः ॥ १४७ ॥

तालादिनियमाभावादनिर्युक्तञ्च पञ्चभिः ।

अक्षरविरदैर्योगादानन्दिन्याख्यजातिमान् ॥ १४८ ॥

विजयाख्यप्रबन्धस्य लक्षणं त्यथ खदमहे ।

तेनैः स्वरैर्य उद्गाहो ध्रुवे पाटैः पदैरपि ॥ १४९ ॥

पदान्तरैर्यामोगे गेयो विजयतालतः ।

विजयाख्यस्त्रिधातुः स निर्युक्तो नियतत्यतः ॥ १५० ॥

पञ्चाङ्गो विरुदाभावादानन्दिन्याख्यजातिमान् ।

त्रिपदाख्यप्रबन्धस्य लक्ष्म सम्यक्प्रबन्धमहे ॥ १५१ ॥

यत्र पाटैर्मयेदेकः पादोऽथ विरुदैः परः ।

स्वरैरेन्यस्तु सोऽन्यर्थसंज्ञकस्त्रिपदाह्वयः ॥ १५२ ॥

अथाद्यपाद उद्गाहो द्वितीयस्तु ध्रुवः स्मृतः ।

आमोगस्तु पदैः कार्यस्ततोऽप्येव त्रिधातुकः ॥ १५३ ॥

अनिर्युक्तञ्च तालादेरशस्यानियमत्यतः ।

पञ्चाङ्गस्तेनकामायादानन्दिन्याख्यजातिमान् ॥ १५४ ॥

ममो हरवितासस्य लक्षणं लक्ष्यमीमतम् ।

पदैश्च विरुदैराद्यः ध्रुवो यत्र प्रकल्प्यते ॥ १५५ ॥

पाटैर्द्वितीयखण्डोऽथ तेनैस्तु तृतीयकः ।
 सोऽयं हरविलासाख्यः प्रबन्धः परिकीर्त्यते ॥ १५६ ॥
 अथाद्यखण्ड उद्गाहो द्वितीयकतृतीयकौ ।
 ध्रुवः पदान्तरेः कार्य आभोगोऽतस्त्रिधातुकः ॥ १५७ ॥
 तालादिनियमाभाषादनिर्गुक्तश्च कीर्तितः ।
 पञ्चाङ्गश्च स्वरभाषादानन्दिन्याख्यजातिमान् ॥ १५८ ॥
 चतुर्मुखप्रबन्धस्य लक्ष्म सम्यक्प्रचक्ष्महे ।
 यत्र तु स्थापिषण्णेन स्वरैरेकोऽङ्घ्रिरिष्यते ॥ १५९ ॥
 ततस्त्यागोद्विषण्णेन पाटैरङ्घ्रिर्द्वितीयकः ।
 ततोऽवरोद्विषण्णेन पदैरङ्घ्रिस्तृतीयकः ॥ १६० ॥
 ततः संचारिषण्णेन तेनैरङ्घ्रिस्तुरीयकः ।
 उद्गाहे च समाप्तिः स्यात्स चतुर्मुख उच्यते ॥ १६१ ॥
 उक्तं स्थाव्यादिषण्णानां लक्ष्म रत्नाकरे स्फुटम् ।
 गानक्रियोच्यते वर्णः सा चतुर्धा निरूपिता ॥ १६२ ॥
 स्थाव्यारोहयरोही च संचारीत्यथ लक्षणम् ।
 स्थित्या स्थित्या प्रयोगः स्यादेकैकस्य स्वरस्य यः ॥ १६३ ॥
 स्थायी वर्णः स विशेषः पराचन्वर्धनामकौ ।
 एतत्संमिश्रणाद्वर्णः संचारी तु भवेदिति ॥ १६४ ॥
 अत्रापपादद्वितयमुद्गाह इति कीर्त्यते ।
 द्विर्तापं पादयुगलं ध्रुव इत्यभिधीयते ॥ १६५ ॥
 पदाग्तरेः स्यादाभोगस्तेनोक्तोऽयं त्रिधातुकः ।
 तालादिनिपमाभाषादनिर्गुक्तश्च कीर्तितः ॥ १६६ ॥
 पञ्चाङ्गो विक्रमाभाषादानन्दिन्याख्यजातिमान् ।
 पञ्चद्वीति प्रबन्धोऽयं प्रबोधाय निरूप्यते ॥ १६७ ॥

स्वरान्तैर्विरुदैर्यस्याः प्रथमार्धे विरच्यते ।

पाटान्तैर्विरुदैश्चैव द्वितीयार्धे निबध्यते ॥ १६८

यस्याश्च प्रतिपादं स्यादन्तेऽनुप्राससंभवः ।

छन्दसा पञ्चङ्गीनाम्ना युक्ता सा पञ्चङ्गी मता ॥ १६९ ॥

पञ्चङ्गीच्छन्दसो लक्ष्म च्छन्दःशास्त्रे निरूपितम् ।

“ पौडश मात्राः पादे पादे

यत्र भवन्ति निरस्तयिवादे ।

पञ्चङ्गिका जगणेन वियुक्ता

चरमगुरुः सा सद्भिरिहोक्ता ॥ ”

इदमेव च पञ्चङ्ग्या उदाहरणलक्षणे ॥ १७० ॥

तत्राद्यमर्धमुद्गाहो द्वितीयार्धे ध्रुवः स्मृतः ।

आमोगाद्य पदैः कार्यस्तेनार्यं स्यात्त्रिधातुकः ॥ १७१ ॥

निर्युक्तश्च यतश्छन्दोनियमोऽस्तेनफस्ततः ।

आनन्दिनीजातिमांश्चाप्यङ्गपञ्चकसंगतः ॥ १७२ ॥

अथ श्रीयर्धनो नाम प्रबन्धोऽयं निरूप्यते ।

यत्रोद्गाहस्तु विरुदैः पदैरपि भवेत्प्रमात् ॥ १७३ ॥

पदैः स्वरध्रुवः स्याद्येत्स श्रीयर्धन उच्यते ।

पदान्तरैरिहामोगः कार्यस्तेन त्रिधातुकः ॥ १७४ ॥

प्रबन्धोऽयमनिर्युक्तस्तालादिनियमापिधेः ।

पञ्चाङ्गस्तेनकामा पादानन्दिन्याप्यजातिमान् ॥ १७५ ॥

अथोद्देशकमप्राप्तो लक्ष्यते दर्पयर्धनः ।

पदैश्च विरुदैर्यस्मिन्नुद्गाहो विनिबध्यते ॥ १७६ ॥

स्थरेः पाटैर्ध्रुवभ्येयस स्मृतो दर्पयर्धनः ।

यदत्र च ॥ १७७ ॥

त्रिमिरक्षेत्रिभिस्तालैः नृतीयां भेद उच्यते ।
 त्रिभिर्वृत्तरन्यतत्वाद्यनुर्थो भेद दृश्यते ॥ १९० ॥
 तथा देवप्रयस्नुत्या पञ्चमो भेद उच्यते ।
 एतेषु पञ्चभेदेषु योज्यं नामान्यलक्षणम् ॥ १९१ ॥
 यथायंगमिहोप्रेय मुद्रादादियिभाजनम् ।
 आभोगश्च पदैः कार्यस्तेनायं स्यात्त्रिधातुकः ॥ १९२ ॥
 छन्दस्तालादिनियमात्त्वेन निर्गुक्त उच्यते ।
 दीपनीजातिमांश्चापि त्र्योपाद्विरुदतेनयाः ॥ १९३ ॥
 निरूप्यते कन्दुकोऽथ यत्राद्यचरणः पदैः ।
 पाटैर्द्वितीयचरणो विरुदैश्च तृतीयकः ॥ १९४ ॥
 उद्ग्राहे च समाभिध स कन्दुक इति स्मृतः ।
 अत्राद्यपादद्वितयमुद्ग्राह इति कथ्यते ॥ १९५ ॥
 ध्रुवस्तृतीयपादे स्यात्पदैराभोगकल्पना ।
 तत्त्रिधातुरनिर्गुक्तस्तालादिनियमो न यत् ॥ १९६ ॥
 दीपनीजातिमांश्चापि स्वरतेन कथर्जनात् ।
 निरूप्यतेऽथ यदनप्रबन्धस्येह लक्षणम् ॥ १९७ ॥
 प्रबन्धोऽयं त्रिधा प्रोक्तस्तत्राद्यो यदनाभिधः ।
 अथोपयदनाभिरयः स्याद्वस्तुयदनादयः ॥ १९८ ॥
 त्रयाणामपि चैनेषां क्रमाल्लक्षणमुच्यते ।
 छगणौ पगणौ चैव दगणश्चेत्यमी त्रयः ॥ १९९ ॥
 मात्रागणाः स्युः प्रथमे पादे उद्ग्राहसंज्ञके ।
 तादृगेव द्वितीयाङ्घ्रिः कर्तव्या ध्रुवसंज्ञकः ॥ २०० ॥
 विशेषस्त्वत्र चरणे स्वरपाटं प्रकल्पयेत् ।
 पदान्तरैरथाभोग इत्येवं यदनं स्मृतम् ॥ २०१ ॥

एवमानन्दिनीजातिप्रबन्धा दश वर्णिताः ।
 अथ यो दीपनीजातिप्रबन्धेष्वपि पञ्चसु ॥ १७८ ॥
 सुदर्शनः पुरोहिष्टः स प्रबन्धो निरूप्यते ।
 यत्रोद्ग्राहः पदैः क्लृप्तो विरुदैस्तेनकैर्ध्रुवः ॥ १७९ ॥
 पदान्तरैस्तथाऽऽभोगस्तं वदन्ति सुदर्शनम् ।
 त्रिधातुकः प्रबन्धोऽयमनिर्युक्तस्तथैव च ॥ १८० ॥
 तालादिनियमामाघात्स्वरपाटयिवर्जितैः ।
 अक्षैश्चतुर्भिर्यद्गत्यादीपनीजातिमान्स्मृतः ॥ १८१ ॥
 मधोच्यते स्वराङ्गस्य प्रबन्धस्येह लक्षणम् ।
 यत्रोद्ग्राहः पदैर्बन्धः स्वरैर्मैलापकस्तथा ॥ १८२ ॥
 ध्रुवश्च विरुदैस्तत्र नूद्ग्राहे ताल एककः ।
 मैलापके तु द्वौ तालौ ध्रुवे तालास्त्रयः पुनः ॥ १८३ ॥
 स स्वराङ्ग इति प्रोक्तो गातेभ्यो मालवधिया ।
 आभोगः पूर्ययत्कार्यश्चतुर्धातुरतस्तथयम् ॥ १८४ ॥
 निर्युक्तो रागनियमात्पाटतेनकवर्जितैः ।
 चतुरक्षैर्नियद्गत्यादीपनीजातिमान्स्मृतः ॥ १८५ ॥
 मधोच्यते त्रिमङ्गलाख्यप्रबन्धस्येह लक्षणम् ।
 स्वरैः पाटैः पदैर्ध्रुव क्रमेण विनियज्यताम् ॥ १८६ ॥
 सामान्यलक्षणं तस्य स च पञ्चविधः स्मृतः ।
 त्रिमङ्गिताले तु लघुग्रयं गुणरयोच्यते ॥ १८७ ॥
 इत्येवंलक्षणोपेतत्रिमङ्गीतालसंगतः ।
 त्रिमङ्गलाख्यः प्रबन्धः स्यादित्येको मेद इति ॥ १८८ ॥
 त्रिमङ्गलाख्येन गृहेन चतुर्दशस्त्रोदितेन यः ।
 सम्पद्यते स त्रिमङ्गिः स्यादिति मेदो द्वितीयकः ॥ १८९ ॥

तदप्युत्कलिका चैव चूर्णिका ललितं तथा ।
 वृत्तगन्धि च खण्डं च चित्रं चेत्यपि षड्विधम् ॥ २१४ ॥
 एतेषां रसभेदाश्च वर्णाश्चाप्यधिदेयताः ।
 नियता वृत्तिभेदाश्च गतिभेदा द्रुतादयः ॥ २१५ ॥
 द्विविध्यमभ्युपेतस्य षण्णामिश्रत्वं भेदतः ।
 सर्वं रक्षाकरे प्रोक्तं तत्रत्यमघगम्यताम् ॥ २१६ ॥
 फलतो न विशेषोऽस्तीत्यस्माभिस्तदुपेक्षितम् ।
 अथ गद्यस्य रचनाप्रकारः प्रतिपाद्यते ॥ २१७ ॥
 प्रणवाद्यमतालं च गमकै रचितैर्युतम् ।
 युक्तं स्थाय्यादिवर्णैश्च गायकपदकदम्बकम् ॥ २१८ ॥
 ततः प्रबन्धनामाङ्कं षड्वैचलिकतालतः ।
 अवान्तरानेकपदसमुदायात्मकं तथा ॥ २१९ ॥
 पदद्वयं नियधीयाद् द्विर्नेयं तत्पृथक्त्वतः ।
 विलम्बितलयापेक्षं प्रयोगं परिकल्पयेत् ॥ २२० ॥
 ततो वाग्येयकारस्य गायकस्य च नामनी ।
 सताले विनियधीयाद्विलम्बितलयान्विते ॥ २२१ ॥
 पुनश्च द्रुतमानेन प्रबन्धः सकलोऽपि च ।
 पूर्वोक्तेन क्रमेणैव गातव्यस्तदनन्तरम् ॥ २२२ ॥
 पूर्वोर्जितपदद्वन्द्वे प्रथमस्य पदस्य तु ।
 आदिमारभ्य तत्तालं विलम्बितलयान्वितम् ॥ २२३ ॥
 एकवारं प्रयुज्याय न्यासं कुर्यादिति स्थितिः ।
 अत्राद्यभाग उद्ग्राहो ज्ञेयो यस्तालवर्जितः ॥ २२४ ॥
 यस्तु तालेन सहितः पदद्वन्द्वात्मकः पृथक् ।
 द्विर्गातव्यो द्वितीयः स भागस्तु ध्रुव उच्यते ॥ २२५ ॥

- घदने त्रितयेऽप्यन्यैः पदैरामोगकल्पनम् ।
 पण्मात्रकः स्याच्छगणः पगणः पञ्चमात्रकः ॥ २०२ ॥
 चतुर्मात्रस्तु चगणस्त्रिमात्रस्तगणः स्मृतः ।
 दगणस्तु द्विमात्रः स्यादित्येतद्गणलक्षणम् ॥ २०३ ॥
 त्रिधातुकः प्रबन्धोऽयमनिर्युक्तस्तथैव च ।
 द्वीनो विरुदतेनाभ्यां चतुरङ्गसमन्वितः ॥ २०४ ॥
 दीपनीजातिमानेष भवतीत्यवधार्यताम् ।
 तदेवं दीपनीजातिप्रबन्धाः पञ्च लक्षिताः ॥ २०५ ॥
 अथ द्व्यष्टप्रबन्धेषु भावनीजातिभागिषु ।
 घर्णः प्रथममुद्दिष्टो घर्ण्यते तस्य लक्षणम् ॥ २०६ ॥
 विरुदैर्विनिष्येते यत्रोद्ग्राहधुवौ पुनः ।
 आमोगश्च पदैर्यत्र यश्च कर्णाटभाषया ॥ २०७ ॥
 घर्णतालैः चोपेतः स घर्ण इति कथ्यते ।
 त्रिविधः स च घर्णाख्यतालत्रैर्विध्यतः स्मृतः ॥ २०८ ॥
 घर्णतालस्यश्चमिश्रचतुरथतया त्रिधा ।
 त्र्यथयर्णे लघुश्चैव द्रुतद्वन्द्वं लघुद्वयम् ॥ २०९ ॥
 चतुष्काणि विरामान्तद्रुतानां त्रीण्यथ स्मृतः ।
 शुक्लद्रुतद्वयं मिथे पुनर्गुणलंघुः शुतः ॥ २१० ॥
 शुक्लं पुद्रुतथैव शुक्लश्च चतुरथके ।
 त्रिधातुकः प्रबन्धोऽयं नियमात्तान्मापयोः ॥ २११ ॥
 निपुंजस्तान्निविग्दपदैरङ्गैस्त्रिभिः पुनः ।
 पञ्चमेन परिहृतां भावनीजातिमानिति ॥ २१२ ॥
 अथ सप्तप्रबन्धस्य कथ्यते लक्षणं स्फुटम् ।
 सप्त नाम स्मृतं छन्दोर्दाने पदकदम्बकम् ॥ २१३ ॥

तदप्युत्कलिका चैव चूर्णिका ललितं तथा ।
 वृत्तगन्धि च खण्डं च चित्रं चेत्यपि पद्विधम् ॥ २१४ ॥
 एतेषां रसभेदाश्च वर्णाश्चाप्यधिदेवताः ।
 नियता वृत्तिभेदाश्च गतिभेदा द्रुतादयः ॥ २१५ ॥
 द्वैविध्यमभ्युपेतस्य वेणोमिश्रत्वमेदतः ।
 सर्वे रत्नाकरे प्रोक्तं तत्रत्यमवगम्यताम् ॥ २१६ ॥
 फलतो न विशेषोऽस्तीत्यस्माभिस्तदुपेक्षितम् ।
 अथ गद्यस्य रचनाप्रकारः प्रतिपाद्यते ॥ २१७ ॥
 प्रणवाद्यमतालं च गमकै रचितैर्युतम् ।
 युक्तं स्थाव्यादिवर्णैश्च गायकपदकदम्बकम् ॥ २१८ ॥
 ततः प्रबन्धनामाङ्कं यद्भूमैच्छिकतालतः ।
 अद्यान्तरानेकपदसमुदायात्मकं तथा ॥ २१९ ॥
 पदद्वयं निबध्नीयाद् द्विर्गैश्च तत्पृथक्पठतः ।
 विलम्बितलयोपेतं प्रयोगं परिकल्पयेत् ॥ २२० ॥
 ततो वाग्वेयकारस्य गायकस्य च नामनी ।
 सतालं विनिबध्नीयाद्विलम्बितलयान्विते ॥ २२१ ॥
 पुनश्च द्रुतमानेन प्रबन्धः सकलोऽपि च ।
 पूर्वोक्तेन क्रमेणैव गातव्यस्तदनन्तरम् ॥ २२२ ॥
 पूर्वोर्जितपदद्वन्द्वे प्रथमस्य पदस्य तु ।
 आदिमारभ्य तत्तालं विलम्बितलयान्वितम् ॥ २२३ ॥
 एकवारं प्रयुज्याथ न्यासं कुर्यादिति स्थितिः ।
 अग्राद्यभाग उद्गाहो ज्ञेयो यस्तालवर्जितः ॥ २२४ ॥
 यस्तु तालेन सहितः पदद्वन्द्वात्मकः पृथक् ।
 द्विर्गातव्यो द्वितीयः स भागस्तु ध्रुव उच्यते ॥ २२५ ॥

त्रिधातुकः प्रबन्धोऽयं छन्दोनियमकीर्तनात् ।
 निर्युक्तः पाटविरुदपदैरङ्गैस्त्रिभिर्निर्युतः ॥ २३६ ॥
 भाषणीजातिमांश्चापि भवतीत्यवधार्यताम् ।
 एकोनत्रिंशदाख्याताः कन्दमेदास्तु शार्ङ्गिणा ॥ २३७ ॥
 निरूप्यतेऽथ कैषाड प्रबन्धस्येह लक्षणम् ।
 यत्रोद्ग्राहो ध्रुवश्चैव पाटैरेव निबध्यते ॥ २३८ ॥
 आमोगस्तु पदैर्यस्मिन्नुद्ग्राहे च समापनम् ।
 स कैषाड इति प्रोक्तः करपाटप्रधानकः ॥ २३९ ॥
 प्रबन्धः करपाटाख्यस्तदपभ्रंशनामतः ।
 कैषाड इति लोकेऽस्मिन्सर्वत्र व्यवहारभाक् ॥ २४० ॥
 सार्धकैर्यहीनैश्च पाटैः स द्विविधो मतः ।
 स शुद्धैर्मिश्रितैः पाटैः शुद्धो मिश्र इति द्विधा ॥ २४१ ॥
 शुद्धत्वं नाम पाटानां मुखवाद्याक्षरैः सह ।
 अयुक्तत्वं मिश्रता तु तैर्युक्तत्वमित्युच्यते ॥ २४२ ॥
 त्रिधातुरप्यनिर्युक्तः पाटतालपदैस्त्रिभिः ।
 अङ्गैरुपनिबद्धत्याम्नायनीजातिमांस्तथा ॥ २४३ ॥
 अष्टाङ्गचारिणी नाम प्रबन्धः प्रतिपाद्यते ।
 यत्रोद्ग्राहध्रुवौ घोररौद्राख्यरससंयुतैः ॥ २४४ ॥
 विरदैर्घनिबध्यते तालेनेष्टेन केनचित् ।
 गार्तनेष्टप्रबन्धाख्याविख्यापनमनोहरैः ॥ २४५ ॥
 आमोगश्च पदैर्यस्यां कथिता साऽङ्गचारिणी ।
 त्रिधातुकः प्रबन्धोऽयमनिर्युक्तश्च कीर्तितः ॥ २४६ ॥
 अङ्गैस्त्रिभिश्च विरुदपदतालैर्निबन्धनात् ।
 मायनीजातिमांश्चापि मयेद्रत्नाकरे पुनः ॥ २४७ ॥

भेदाः पङ्क्त्युच्चारिण्या वासवाद्या निरूपिताः ।

ते तत्रैवावगन्तव्या इति सर्वे समञ्जसम् ॥ २४८ ॥

निरूप्यतेऽथ वर्तन्याः प्रबन्धस्येह लक्षणम् ।

स्वराद्यकरणस्य प्राक्प्रबन्धस्य यदीरितम् ॥ २४९ ॥

लक्ष्मोद्गाहे ध्रुवे चैव निविडस्वरनद्धता ।

आभोगे पदबद्धत्वं भवेदिति तथैव च ॥ २५० ॥

वर्तन्यामपि विज्ञेयं विशेषस्तु प्रदर्श्यते ।

स्वराद्यकरणे प्रोक्तो रासस्तालो द्रुतोलयः ॥ २५१ ॥

वर्तन्यां तु न रासः स्यात्तालः किं चैच्छिको भवेत् ।

विलम्बितलयश्चाथ गाने रीतिः प्रदर्श्यते ॥ २५२ ॥

उद्गाहं तु द्विरुद्गाहेद् ध्रुवाभोगी सकृत्पुनः ।

ध्रुवे न्यासस्ततो यस्यां वर्तनी सा प्रकीर्तिता ॥ २५३ ॥

त्रिधातुकः प्रबन्धोऽयमनिर्युक्तस्तथैव च ।

पदतालस्वरैर्योगात्त्रयङ्गोऽयं भाषनीयुतः ॥ २५४ ॥

अथ लक्षणमार्यायाः प्रबन्धस्य निरूप्यते ।

आर्यावृत्तेन रचितामार्यामार्याः प्रचक्षते ॥ २५५ ॥

आर्यावृत्तस्य चार्धान्ते चरणान्तेऽथ वा स्वराः ।

प्रयोज्यास्तत्र चार्धार्धमुद्गाहं परिकल्पयेत् ॥ २५६ ॥

तत्तद् द्विपार्श्वं गातव्यं द्वितीयाधं भवेद् ध्रुवः ।

तत्तु गेयं नष्टरपश्चादाभोगं परिकल्पयेत् ॥ २५७ ॥

गातनेदप्रबन्धाद्भुद्गाहे च नमापयेत् ।

इदमार्याप्रबन्धस्य कृत्तने परिचक्षते ॥ २५८ ॥

वृत्तरत्नाकरे प्रोक्तमार्यावृत्तस्य लक्षणम् ।

॥ लक्ष्मैतत्सप्त गणा
गोपेता भवति नेह विषमे जः ।

पष्ठोऽयं नलघू च
प्रथमेऽर्धे नियतमार्यायाः ॥

पष्ठे द्वितीयलान् न्हे
परके मुखलाञ्छ स यतिपदनियमः ।

चरमेऽर्धे पञ्चमके
तस्मादिह भवति पष्ठो लः ॥ ”

उदाहरणमप्येतदार्यावृत्तस्य संमतम् ॥ २५९ ॥

अस्यायमर्थ आर्यायाः प्रथमार्धे प्रकीर्तिताः ।

गणाः सप्त गुरुद्वैय विषमे जगणो न च ॥ २६० ॥

पष्ठोऽयं जगणः प्राज्ञस्तत्स्थाने नलघू च था ।

नगणश्च लघुश्चेति जानं लघुचतुष्टयम् ॥ २६१ ॥

इत्यार्याप्रथमार्धस्य लक्षणं विशदीकृतम् ।

तदुत्तरार्धेऽपि गणाः सप्तैव च गुरुस्तथा ॥ २६२ ॥

किं तु पष्ठो गणस्तस्मिन्नेक एव लघुर्भवेत् ।

आर्यावृत्ते चतुर्मात्रा गणा ग्राह्या इति स्थितिः ॥ २६३ ॥

आर्याभिदास्तु लक्ष्म्याद्याः पद्विंशतिरुदात्तराः ।

रत्नाकरे न ते लक्ष्ये प्रसिद्धा इत्युपेक्षिताः ॥ २६४ ॥

त्रिधातुफः प्रबन्धोऽयं छन्दानियमबन्धनान् ।

निर्गुणस्त्रिभिरङ्गैश्च पदतान्द्वयगन्धकैः ॥ २६५ ॥

पञ्चन्यादयमन्तव्यो मायर्नाज्ञानिमानिनि ।

अथ गाथाप्रबन्धस्य स्वरूपमभिधीयते ॥ २६६ ॥

आर्यालक्षणमेवेदं गाथाया अपि लक्षणम् ।
 किं त्वार्या संस्कृतपदैर्बद्धव्येति व्यवस्थितिः ॥ २६७ ॥
 गाथा तु प्राकृतपदैर्बद्धव्येत्यनयोर्मिदा ।
 निर्युक्तत्वग्रिधानुत्वभावनीजातिशालिताः ॥ २६८ ॥
 गाथायामिह विज्ञेयास्त्वार्यालक्ष्मातिदेशतः ।
 अथ कौश्वपदो नाम प्रबन्धः प्रतिपाद्यते ॥ २६९ ॥
 यञ्जोद्ग्राहः स्वरैर्बद्धः पदैस्तु ध्रुव इष्यते ।
 पदान्तरैस्तथाऽऽभोगो गार्हनामादिचिह्नितः ॥ २७० ॥
 प्रतितालाख्यतालेन वक्ष्यमाणेन यो युतः ।
 यञ्जोद्ग्राहघृतन्यासः स तु कौश्वपदः स्मृतः ॥ २७१ ॥
 लघुघृतद्वयं चैव प्रतिताले प्रचक्षते ।
 स च द्वेधा कौश्वपदनामघृतसमन्वितः ॥ २७२ ॥
 तद्घृतद्वयमिति तत्र कौश्वपदमभिधम् ।
 घृतं कीदृशमित्युक्ते तल्लक्षणमुदीर्यते ॥ २७३ ॥
 आदौ तु भगणः प्रोक्तो भगणस्तदनन्तरम् ।
 सगणो भगणश्चैव चत्वारो नगणास्तथा ॥ २७४ ॥

( ) गुरुत्वं यत्र दृश्यन्ते चरणेषु चतुर्ष्वपि ।
 घृतं कौश्वपदं तत्स्यादस्योदाहरणं पुनः ॥ २७५ ॥

“या कपिलाक्षी पिङ्गलकेशी कन्दिकचिरनुदिनमनुनयपाठिना
 दीर्घतराभिः स्थूलशिराभिः परिगृह्यपुरनिद्रायकुटिन्मगनिः ।
 आयतजङ्घा निम्नकपोला लघुतरकुचयुगापरिचितहृदया
 सा परितार्या कौश्वपदा स्त्री ध्रुवमिह निरयधि शुभममिल-
 गता ॥ ”

नियद्वत्वेन विज्ञेयो भावनीजातिमांस्तथा ।

लक्षणं तोटकस्याथ कथ्यते यः प्रवध्यते ॥ २८६ ॥

तोटकाख्येन घृत्तेन स तोटक इति स्मृतः ।

लक्ष्म तोटकघृत्तस्य वृत्तरत्नाकरे स्फुटम् ॥ २८७ ॥

“इह तोटकमम्बुधिसैः कथितम्”

अस्यायमर्थः सगणैश्चतुर्भिस्तोटकं स्मृतम् ।

इदमेवास्य लक्ष्यं च ज्ञेयमत्र च तोटकम् ॥ २८८ ॥

प्रयोज्याः प्रतिपादान्तं स्वराः पूर्ववदत्र च ।

उद्ग्राहः प्रथमार्धे स्यादुत्तरार्धे ध्रुवः स्मृतः ॥ २८९ ॥

आभोगः पूर्ववत्कार्यस्तेनायं स्यात्त्रिघातुकः ।

निर्युक्तो घृत्तनियमात्स्वरतालपदैस्त्रिभिः ॥ २९० ॥

अङ्गैरुपनियद्वत्याङ्गायनीजातिमांस्तथा ।

इंसलीलप्रयन्धस्य लक्षणं प्रतिपाद्यते ॥ २९१ ॥

पदैर्यत्राद्यपादः स्यात्पादैरेव द्वितीयकः ।

इंसलीलाख्यतालेन युक्तोऽयं इंसलीलकः ॥ २९२ ॥

इंसलीलाख्यताले च यगणश्च लघुगुरुः ।

अत्राद्यपाद उद्ग्राहो द्वितीयस्तु ध्रुवः स्मृतः ॥ २९३ ॥

पदान्तरैस्तथाऽऽभोगस्तेनायं स्यात्त्रिघातुकः ।

निर्युक्तस्तालनियमात्पाटनालपदात्मकैः ॥ २९४ ॥

त्रिमिरङ्गैर्नियद्वत्याङ्गायनीजानिमानपि ।

चतुष्पदीप्रयन्धोऽयं लक्षणे लक्ष्यममगः ॥ २९५ ॥

यस्या द्वितीयके पादे तुर्यपादे गृह्यवृह्यम् ।

अप्यन्ति द्वयद्वयेन्याका मात्रा लघ्वक्षरगमिकः ॥ २९६ ॥

प्रबन्धप्रकरणम् ।

प्रथमे च तृतीयेऽङ्घ्रौ मात्राः पञ्चदशैव च ।
 मिश्रार्थपमकोपेतं यस्यामर्धद्वयं भवेत् ॥ २९७ ॥
 आद्यमर्धं स्वरान्तं स्यात्तेनान्तं स्याद् द्वितीयकम् ।
 तेनकन्याससंयुक्ता गेया कर्णादभाषया ॥ २९८ ॥
 तालेन रहिता सेयं चतुष्पद्यभिधीयते ।
 अर्थे सत्यर्थभिन्नानां वर्णानां या पुनःश्रुतिः ॥ २९९ ॥
 यमकं तद्भवेदित्थं यमकज्ञाः प्रचक्षते ।
 अत्र स्वरान्तमाद्यार्धमुद्ग्राहं परिकल्पयेत् ॥ ३०० ॥
 तेनकान्तं द्वितीयार्धं ध्रुवत्वेन प्रकल्पयेत् ।
 आभागः पूर्ववत्कार्यस्तेनायं स्यात्त्रिधातुकः ॥ ३०१ ॥
 भाषानियमयुक्तत्वाभिर्युक्तश्च प्रकीर्तितः ।
 पदतेनस्यैस्त्र्यङ्गैर्यङ्गत्वाद्भाषनोद्युतः ॥ ३०२ ॥
 निरूप्यतेऽथ वीरधीप्रबन्धस्येह लक्षणम् ।
 यत्रोद्ग्राहः पदैर्यङ्गो विरुद्धेभ्यु ध्रुवो भवेत् ॥ ३०३ ॥
 पदान्तरैस्तथाऽऽभांगो वीरधीरिति न स्मृतः ।
 त्रिधातुकः प्रबन्धोऽयमभिर्युक्तश्च कीर्तितः ॥ ३०४ ॥
 तालाद्यनियमात्तालपदाभ्यां विरुद्धेन च ।
 यज्ञोऽयमङ्गप्रयनुग्भावनोज्ञानिमांस्त्रया ॥ ३०५ ॥
 उच्यते मङ्गलान्वाग्प्रबन्धस्येह लक्षणम् ।
 यः कैशिक्यान्वयरागेण गीतो निःस्वरात्मज्ञिता ॥ ३०६ ॥
 तादेन च निपज्ञोऽयं मङ्गलान्वाग् उच्यते ।
 त्रिविधः स च त्रयात्म्यं त्रयात्म्यं चोभयोर्यमकः ॥
 पादान्ते वाऽथ वाऽर्धान्ते प्रयोग्यान्त्रयं च स्वरः
 रागाग्नौ कैशिकी माम भाषारागः प्रकीर्तितः ॥ ३०७ ॥

तदेवं वर्णिता द्वयष्टप्रबन्धा भावनीयुताः ।
 अथ द्वाविंशतिस्तारावलीजातिसमन्विताः ॥ ३१७ ॥
 प्रबन्धाः पूर्वमुद्दिष्टास्तग्राप्यादौ प्रकीर्तिताः ।
 एलाप्रबन्धस्तस्येह लक्ष्म सम्यक्प्रचक्ष्महे ॥ ३१८ ॥
 एलायास्तावदुद्ग्राहे त्रयः पादाः प्रकीर्तिताः ।
 तत्राद्यपादे प्रथमं द्वे खण्डे परिकल्पयेत् ॥ ३१९ ॥
 तयोश्च खण्डयोर्धातुरेको मातुस्तु मिद्यते ।
 धातुर्नाम स्वरः प्रोक्ता मातुरक्षरमुच्यते ॥ ३२० ॥
 एतच्च खण्डयुगलं सानुप्रासं प्रकल्पयेत् ।
 वर्णसाम्यमनुप्रास इत्यनुप्रासलक्षणम् ॥ ३२१ ॥
 ततः परं प्रयोगस्तु गमकालमित्यलक्षणः ।
 किञ्चित्पदान्वितध्वान्ते कर्तव्यस्तदनन्तरम् ॥ ३२२ ॥
 पञ्चपाण्यानि गेयानि पदानि त्रीणि तत्र च ।
 भाषे पितृभ्यमानेन तृतीयं द्रुतमानतः ॥ ३२३ ॥
 अत्र गण्डद्वयं तारप्रथमं पदमुच्यते ।
 ततः परं प्रयोगो यस्तद् द्वितीयं पदं स्मृतम् ॥ ३२४ ॥
 तृतीयं च चतुर्थं च पञ्चमं च यथाक्रमम् ।
 पदानि पञ्चपाण्यानि मयन्ति त्रीण्यतः पुनः ॥ ३२५ ॥
 पदानि पञ्च जानानि तदेतत्पदपञ्चकम् ।
 उद्ग्राहे प्रथमः पादो मयनीयवधार्यताम् ॥ ३२६ ॥
 एतत्प्रथमपादोऽल्लक्षणार्थेनैव कल्पयेत् ।
 द्वितीयमपि खण्डादे पादं पञ्चपाङ्गकम् ॥ ३२७ ॥
 भाषद्वितीययोगेनैव पादयोरेकधातुता ।
 मातुस्तु मिद्य एवंति मन्त्राद्याः मयन्ते ॥ ३२८ ॥

एवंलक्षण एव स्यात्तृतीयचरणोऽपि च ।

किं तु तत्र विशेषोऽस्ति कश्चित्तमभिदध्महे ॥ ३२९ ॥

आदौ खण्डद्वयं गीत्वा सानुप्रासैकधातुकम् ।

ततः केवलसंबुद्धिपदैरन्ते समन्वितम् ॥ ३३० ॥

पूर्वपादद्वययुतप्रयोगापेक्षया पुनः ।

भिन्नधातुं प्रकुर्वीत प्रयोगमिति निर्णयः ॥ ३३१ ॥

सोमेश्वरादयस्त्वेके चतुर्धातुत्ववादिनः ।

एतेषु द्वादशपदेष्वेकादशपदात्मकम् ॥ ३३२ ॥

उद्ग्राहमुररीकृत्य पदं द्वादशकं पुनः ।

आहुर्मैलापकं तेन मतभेदोऽत्र विद्यते ॥ ३३३ ॥

एवमुद्ग्राहमैलापो निबध्य तदनन्तरम् ।

ध्रुवं धिरचयेत्सोऽपि त्रिपदात्मा प्रकीर्तितः ॥ ३३४ ॥

तत्रायं च द्वितीयं च पदं स्यान्मध्यमानतः ।

निबद्धं धातुनैकेन मातुभेदयुतं तथा ॥ ३३५ ॥

तृतीयं तु पदं पूर्वपदाभ्यां भिन्नधातुकम् ।

स्याद्विलम्बितमानं च त्रिष्वेतेषु पदेष्वपि ॥ ३३६ ॥

यत्र कुत्रापि कर्तव्यं नेतृनामाङ्कनं पुनः ।

एवं ध्रुवं त्रीणि पदान्युद्ग्राहे द्वादशेति च ॥ ३३७ ॥

योगे पञ्चदशाभूवन्पदानीत्यवधार्यताम् ।

शातृप्रबन्धनामाङ्कमाभोगमथ कल्पयेत् ॥ ३३८ ॥

आभोगः सर्वं एवैष पदमेकमिति स्थितिः ।

तस्मादेलाप्रबन्धोऽयं जातो ह्यष्टपदात्मकः ॥ ३३९ ॥

एवंविधं पुनर्गीत्वा प्रबन्धं सर्वमप्यथ ।

न्यासं कुर्याद् ध्रुवं तालनियमस्त्वथ कथ्यते ॥ ३४० ॥

मद्दठद्वितीयकङ्कालप्रतितालेषु कश्चन ।
 ताल एलाप्रबन्धेऽस्मिन्योजनीयो न चापरः ॥ ३४१ ॥
 चतुर्णामपि तालानामेतेषां लक्षणं ब्रुवे ।
 स्वरप्रकरणे पूर्वं मद्दठलक्षणमोरितम् ॥ ३४२ ॥
 द्वितीयताले कथितं द्रुतद्वन्द्वं लघुद्वयम् ।
 उक्तश्चतुर्धा कङ्कालः पूर्णः खण्डः समोऽसमः ॥ ३४३ ॥
 चतुर्द्विती गलौ पूर्णः खण्डो द्वौ च गुरुद्वयम् ।
 समो गुरु द्वौ लघ्वन्तौ विषमो लाद् गुरुद्वयम् ॥ ३४४ ॥
 लो द्रुतौ प्रतितालः स्यादित्येवं ताललक्षणम् ।
 इत्युक्तस्तालनियमः प्रबन्धेऽस्मिन्प्रहस्तियद् ॥ ३४५ ॥
 अतीतो याऽनागतो या भवेदिच्छानुसारतः ।
 तथातीतप्रहो नाम यत्र तालं विना पुरा ॥ ३४६ ॥
 सकृद् गीत्या तु गातव्यं तालं गृह्णाति चेत्पुनः ।
 तदाऽतीतप्रहः प्रोक्तोऽनागतप्रह उच्यते ॥ ३४७ ॥
 यत्र गीतं विनैवादौ तालमादाय चेत्सकृत् ।
 गेयं गायति सोऽयं स्यादनागत इति प्रहः ॥ ३४८ ॥
 एवमेलप्रबन्धस्य प्रोक्तं सामान्यलक्षणम् ।
 अत्र च द्वयसंख्यानां पदानां नामदेयताः ॥ ३४९ ॥
 उक्ता रदाकरं तप्तु योष्यं तत्रैव यतंताम् ।
 निरूप्यन्ते दश प्राणाः संप्रत्येलापदस्थिताः ॥ ३५० ॥
 समानो मधुरः सान्द्रः कान्तो दीप्तः समादितः ।
 अप्राम्यः सुकुमारश्च प्रसन्नीजस्थिनापिति ॥ ३५१ ॥
 दश प्राणाः समुद्दिष्टा द्वयद्वयं स्युः पदेष्वपि ।
 कथं ननु दश प्राणाः पदेषु द्वयद्वयं स्थिताः ॥ ३५२ ॥

संख्याविरोध इति चेदत्रेदमभिधीयते ।

द्वयोस्त्रयाणामपि पदानामेक एव चेत् ॥ ३५३ ॥

प्राणः संयोज्यते कुत्र विरोधेनावरोधनम् ।

तथाऽपि प्रथमे पादे प्रयोगात्मकमस्ति यत् ॥ ३५४ ॥

पदं द्वितीयं यदपि द्वितीयाह्वयौ द्वितीयकम् ।

प्रयोगाख्यं पदं प्राणमेकमेव तयोर्द्वयोः ॥ ३५५ ॥

योजयेदेकधातुत्वात्समानं नाम नामतः ।

तथा प्रथमपादस्थं यत्पल्लवपदत्रयम् ॥ ३५६ ॥

यच्च द्वितीयपादस्थं पल्लवाख्यं पदत्रयम् ।

पण्णामप्येकधातुत्वात्क्रमेणैव द्वयोर्द्वयोः ॥ ३५७ ॥

मधुराख्यं सान्द्रसंज्ञं कान्ताख्यं चैव योजयेत् ।

तथा पादत्रयस्थानां द्विखण्डात्मकमेयुपाम् ॥ ३५८ ॥

पदानामेकधातुत्वात्त्रयाणामपि तेष्वतः ।

एक एव पुनः प्राणो दीप्तसंज्ञः प्रकीर्तितः ॥ ३५९ ॥

पदेष्वेकादशस्येवं पञ्च प्राणास्तु योजिताः ।

एतेषु द्वादशाद्येषु पञ्चस्वथ यथाक्रमम् ॥ ३६० ॥

समाहिताग्राम्यमुखान्प्राणान्पञ्चापि योजयेत् ।

एवमेलामयन्धस्य द्व्यष्टसंख्यपदेऽपि ॥ ३६१ ॥

प्राणा दश यसन्तीति कलिनाथेन दर्शितम् ।

कथं लक्षणमेतेषां प्राणानामभिधीयते ॥ ३६२ ॥

अन्पाक्षरोऽन्पस्यरश्च समान इति कथ्यते ।

अयं प्राणो अयत्पाद्यद्वितीयाह्वयिगयोर्द्वयोः ॥ ३६३ ॥

प्रयोगात्मकयोर्द्वयोः पदयोरत एव हि ।

अन्पाक्षरत्प्रमेतस्य प्रयोगाद्यप्यनारुवेत् ॥ ३६४ ॥

प्राणोऽयं कान्तनामाऽऽद्यद्वितीयचरणस्थयोः ।
 अन्त्ययोः पल्लवाख्यानपदयोर्विनियुज्यते ॥ ३७७ ॥
 दीप्तनादो भवेद्दीप्तनामा प्राणस्तु पञ्चमः ।
 स्वरस्य दीप्तता नाम परिपूर्तिरिति स्मृता ॥ ३७८ ॥
 अयमङ्घ्रिप्रयेष्वेषु द्विखण्डात्मसु च त्रिषु ।
 पदेषु योजनीयः स्यादित्याहुर्गातकोविदाः ॥ ३७९ ॥
 समाहिताख्यो यः प्राणः षष्ठस्तस्य तु लक्षणम् ।
 स्थायिचर्णनिधिष्टत्यमस्य तात्पर्यमुच्यते ॥ ३८० ॥
 तृतीयस्य तु पादस्य प्रयोगात्मकमस्ति यत् ।
 पदमाद्यद्वितीयाङ्घ्रिप्रयोगाभ्यां विलक्षणम् ॥ ३८१ ॥
 तत्रोचितस्वरांस्तारस्थायित्वेन प्रकल्प्य च ।
 कृतायां गमकालतौ स्थायिस्थः स्यात्समाहितः ॥ ३८२ ॥
 अथाग्राम्याभिधः प्राणः सप्तमस्तस्य लक्षणम् ।
 अक्षराणां स्वराणामप्यावृत्त्याऽग्रास्य उच्यते ॥ ३८३ ॥
 स्वरक्षराणामावृत्तिश्चक्रवालवदुच्यते ।
 प्राणोऽयं ध्रुवखण्डस्य प्रथमे योज्यतां पदे ॥ ३८४ ॥
 प्रसन्नो नाम नवमः प्राणस्तस्य तु लक्षणम् ।
 यत्र तावत्पदानां स्याज्ज्ञटित्यर्थप्रबोधनम् ॥ ३८५ ॥
 विविक्तरूपता मन्द्रस्थानादीनां स्वराचलेः ।
 प्रसन्नो नवमः प्राणः कथितो भरतादिभिः ॥ ३८६ ॥
 ओजस्वी नाम दशमः प्राणस्तस्य तु लक्षणम् ।
 यस्मिन्समासभूयस्त्वं स ओजस्वीति कथ्यते ॥ ३८७ ॥
 कर्तव्यं तच्च भूयस्त्वं तानेषु च पदेषु च ।
 अग्रमामोगरूपेऽन्त्ये विनियोज्यः पदे स्मृतः ॥ ३८८ ॥

-पवमेलाप्रबन्धस्य द्व्यष्टसंख्यपदेऽपि ।
 निरूपिता दश प्राणा योजनीया इति स्थितिः ॥ ३८९ ॥
 नो चेत्प्रबन्धपुरुषो निष्प्राणः किमु शोभते ।
 तस्माद्वाग्गेयकारेण यथा प्राणा दशाप्यमी ॥ ३९० ॥
 एलापदनिविष्टाः स्युस्तथा यत्नो विधीयताम् ।
 तादृगेय भवत्येला कर्तुर्नेतुश्च सौख्यदा ॥ ३९१ ॥
 नो चेदनिष्टेत्युक्तं मतङ्गेन महात्मना ।
 एलैव लक्षिता सेयं चतुर्धा परिकीर्तिता ॥ ३९२ ॥
 गणैलाऽऽद्याऽथ मात्रैला चर्णैलाऽथ ततः परम् ।
 देशैला चेति तत्रादौ गणलायास्तु लक्षणम् ॥ ३९३ ॥
 यस्तु गणा निरूप्यन्ते समूहां गण उच्यते ।
 स च द्वेधा चर्णगणो मात्रागण इति क्रमात् ॥ ३९४ ॥
 यणोऽपि द्विविधः प्रोक्तो गुरुलघुरिति क्रमात् ।
 तत्रानुस्वारसंयुक्तो विभर्गेण समन्वितः ॥ ३९५ ॥
 व्यञ्जनान्तस्तथा दीर्घो युक्ताक्षरपरस्तथा ।
 यणो यः स गुरुर्लघुस्तद्व्यां लघुरुच्यते ॥ ३९६ ॥
 सानुस्वारो यथा कः गं नं छमित्वादिर्गुरुः ।
 सविभर्गो यथा कः ग इत्यादिर्गुरुर्गुरुच्यते ॥ ३९७ ॥
 व्यञ्जनान्तस्तदित्यत्र तयणो गुरुर्गुरुच्यते ।
 दीर्घः कात्मादिर्गुरुः युक्ताक्षरपरं यथा ॥ ३९८ ॥
 यणैरप्यत्र ॥ इत्येव यणो गुरुरिति स्मृतः ।
 पादान्तर्याम्यो लघुर्गुरुः पिकल्पेन गुरुर्मध्ये ॥ ३९९ ॥
 गुरुर्द्विमात्रको द्वयोः लघुः व्यादेकमात्रकः ।
 क्रतुर्वेन लघुर्लघुः यमार्थेन गुरुर्गुरुः ॥ ४०० ॥

जिह्वामूलीययोगे वाऽप्युपध्मानीयसंगतौ ।

रह्ययोगे लघुर्वर्णो विकल्पेन गुरुर्मवेत् ॥ ४०१ ॥

तेन युक्तपरत्वोत्थगुरुत्वस्यापचादनम् ।

यथा—“तरुणे सर्पपशाकं

नयोदने पिच्छिलानि च दध्नीनि ।

अल्पव्ययेन सुन्दरि

ग्राम्यजनो मृष्टमश्नाति ॥”

अत्र तावत्सुन्दरीति पदे रीत्येतदक्षरम् ॥ ४०२ ॥

युक्ताक्षरपरत्वेऽपि लघ्वेव भवति ध्रुवम् ।

ए ओ ई हिं तु चत्वारो दीर्घत्वेऽपि विकल्पतः ॥ ४०३ ॥

लघवः स्युः पदान्तस्थाः प्राकृतादिष्विति स्थितिः ।

पदमध्येऽप्यपञ्चशे ह्रं हे ए ओ इमित्यमी ॥ ४०४ ॥

पञ्च वर्णा विकल्पेन लघवः स्युरिति स्थितिः ।

सानुस्वारत्वसंप्राप्तं गुरुत्वमिह बाध्यते ॥ ४०५ ॥

एवं निरूपिता वर्णास्तादृग्वर्णत्रये पुनः ।

उक्तो वर्णगणः सोऽपि भवत्यष्टविधो यथा ॥ ४०६ ॥

मगणो यगणश्चैव रगणः सगणस्तथा ।

तगणो जगणश्चाथ मगणो भगणस्ततः ॥ ४०७ ॥

एषमष्टौ गणास्तत्र मगणस्त्रिगुर्यथा ।

कामाक्षीत्यादि यगणस्वरूपमथ कथ्यते ॥ ४०८ ॥

आदौ लघुर्गुरुद्वन्द्वमन्ते चेद्यगणो भवेत् ।

भवानीत्यत्र दृष्टान्तो रगणोऽथ निरूप्यते ॥ ४०९ ॥

आद्यन्तयोर्गुरुर्मध्ये लघुद्वेष्टगणो यथा ।

अम्बिकेत्यादि सगणस्वरूपमथ कथ्यते ॥ ४१० ॥

आदौ लघुद्वयं पश्चाद् गुरुद्वेत्सगणो यथा ।
 गिरिजा नगजेत्यादि तगणोऽथ निरूप्यते ॥ ४११ ॥
 आदौ गुरुद्वयं पश्चालघुद्वेत्तगणो यथा ।
 गौरीशेत्यादि जगणस्वरूपमथ कथ्यते ॥ ४१२ ॥
 आद्यन्तयोर्लघुर्मध्ये गुरुद्वेज्जगणो यथा ।
 महेशेत्यादि तदनु भगणः प्रतिपाद्यते ॥ ४१३ ॥
 गुरुरादौ लघुद्वन्द्वमन्ते चेद्भगणो यथा ।
 शंकरेत्यादि नगणः स्मृतः सर्वलघुर्यथा ॥ ४१४ ॥
 गिरिशेत्येवमष्टौ च गणाः सम्यङ् निरूपिताः ।
 अथैषां देवता भूमिजलाग्निमरुतोऽम्यरम् ॥ ४१५ ॥
 सूर्यचन्द्रौ तथा स्वर्गः क्रमादेषां फलानि तु ।
 धीधृदिनिधनस्थानध्रंशनिर्धनतायजः ॥ ४१६ ॥
 कीर्त्तिमायुश्च शंसन्ति ऋद्धःशास्त्रविशारदाः ।
 तस्मात्स्वस्य च वर्ण्यस्य राजादेश्च भुगार्चिना ॥ ४१७ ॥
 नित्यं धान्योदकारेण भगणो यगणस्तथा ।
 भगणो नगणश्चेति गणाद्यत्वार एव हि ॥ ४१८ ॥
 प्रयांतक्याः प्रबन्धादौ नान्य इत्यपधार्यताम् ।
 दिहमात्रमुक्तमत्रान्यद् वृत्तरत्नाकरे स्फुटम् ॥ ४१९ ॥
 अकाराद्यष्टपर्णानामुच्यते देयतादिकम् ।
 सोमो भौमो बुधो जोयः शुक्रः सौरी रविस्त्रयः ॥ ४२० ॥
 क्रमादक्षयटानां तपयदानां च देयताः ।
 द्यष्टस्वरस्य अकाराद्या भयर्गः परिकीर्त्तितः ॥ ४२१ ॥
 कादिपर्णाः स्फुटाः पञ्च वयर्गस्तु धरी नृपो ।
 वर्णाः शपणदा हेषाः शपर्ग इति निर्णयः ॥ ४२२ ॥

वर्गाणां स्युः फलान्येषामायुः कीर्त्तिरसद्वयः ।
 संपत्सुभगता कीर्त्तिमान्द्यं मृत्युश्च शून्यता ॥ ४२३ ॥
 प्रयोगे ऽलोकगीतादौ स्तुत्यस्योक्तानि सूरिभिः ।
 एवं वर्णगणाः प्रोक्ता वक्ष्ये मात्रागणानथ ॥ ४२४ ॥
 मात्रा कला लघुर्लक्ष्येत्येते पर्यायवाचकाः ।
 ते च पञ्चविधाः प्रोक्ताश्छगणः पगणस्ततः ॥ ४२५ ॥
 चगणस्तगणश्चैव दगणश्चेत्यनुक्रमात् ।
 पणमात्रश्छगणस्तत्र यथा गिरिशतनय ॥ ४२६ ॥
 पगणः पञ्चमात्राकः स यथा गजवदन ।
 चतुर्मात्रस्तु चगणो यथा पुरहरेत्ययम् ॥ ४२७ ॥
 त्रिमात्रस्तगणः प्रोक्तो गिरिशेति निदर्शनम् ।
 दगणस्तु द्विमात्रः स्याद्यथा हरशिवादिकः ॥ ४२८ ॥
 अथान्येऽपि निरूप्यन्ते गणा मात्रागणाभिधाः ।
 अत्युक्ता चैव मध्या च प्रतिष्ठा चेति विभुताः ॥ ४२९ ॥
 छन्दोविशेषास्तेषां च छन्दःशास्त्रोक्तमात्रकाः ।
 प्रस्तारे ये गणा जाता वृत्तभेदोपपादकाः ॥ ४३० ॥
 मात्रागणा इति प्रोक्तास्ते गणा भरतादिभिः ।
 अत्युक्तायास्तु चत्वारो भेदास्तत्र प्रकीर्तिताः ॥ ४३१ ॥
 चत्वारश्चापि ते भेदा ज्ञेया रतिगणा इति ।
 किं तु तत्र लपूर्वा ये तेष्वदाधधिको लघुः ॥ ४३२ ॥
 एवं मध्याभया भेदा अष्टौ कामगणाः स्मृताः ।
 तद्वत्कामगणा भेदाः प्रतिष्ठायास्तु षोडश ॥ ४३३ ॥
 एवं निरूपिता वर्णगणा मात्रागणास्तथा ।
 तत्र वर्णगणैर्वद्धा गणैला परिकीर्तिता ॥ ४३४ ॥

सा भवेत्त्रिचिधा शुद्धा संकीर्णा विकृता तथा ।
 शुद्धा चतुर्विधा नादावती हंसावती तथा ॥ ४३५ ॥
 नन्दावती च मद्रावत्येतासां लक्ष्म कथ्यते ;
 पञ्चभिर्भगणैरन्ते नगणेन समन्वितैः ॥ ४३६ ॥
 मगणाद्यैर्वर्णगणैर्वद्धा नादावती स्मृता ।
 गणानां नियमस्तथाद्यपादे खण्डद्वये परम् ॥ ४३७ ॥
 ततः परं त्विच्छुयैव प्रयोक्तव्या गणा इह ।
 अस्यां टक्कामिधो रागो महतालश्च कीर्तितः ॥ ४३८ ॥
 अथ हंसावती धूमो यस्यां खण्डद्वयं पुनः ।
 पञ्चमी रगणैरन्ते सगणेन युतैर्भवेत् ॥ ४३९ ॥
 द्वितीयतालहिन्दोलरागाभ्यां सहितोऽप्ययम् ।
 हंसावती गणानां च नियमोऽद्यापि पूर्ववत् ॥ ४४० ॥
 पदे खण्डद्वये ज्ञेयस्ततो नन्दावती ग्रथे ।
 पञ्चभिस्तगणैरन्ते जगणेन समन्वितैः ॥ ४४१ ॥
 यस्याः खण्डद्वयं ज्ञेयं नन्दावत्यभिधीयते ।
 तालोऽत्र प्रतितालाभ्यां रागो मालवकैशिकः ॥ ४४२ ॥
 गणानां नियमश्चात्र पदे खण्डद्वये परम् ।
 अथ मद्रावती धूमो यस्यां खण्डद्वयं पुनः ॥ ४४३ ॥
 पञ्चभिर्भगणैरन्ते यगणेन युतैर्भवेत् ।
 इति मद्रावती तस्यां तालः कङ्कालनामकः ॥ ४४४ ॥
 रागस्तु ककुमो नाम गणानां नियमोऽत्र च ।
 द्रष्टव्यः पूर्ववच्छुद्धगणैला इति वर्णिताः ॥ ४४५ ॥
 घतखण्डपि चैतासु गणैलामु पुरोदितम् ।
 एताप्रबन्धसामान्यलक्षणं योज्यमिष्यते ॥ ४४६ ॥

विशेषमात्रमत्रोक्तं संकीर्णविकृताः पुनः ।

एलास्तु बहुशः सन्ति मतङ्गाद्यागमोदिताः ॥ ४४७ ॥

श्रीमता शार्ङ्गदेवेन संक्षिप्योक्तास्तु ताः पुनः ।

इदानीं नैष लक्ष्ये ताः संलक्ष्यन्तेऽपि कुत्रचित् ॥ ४४८ ॥

इत्यस्माभिर्विसृज्यैता मात्रैला प्रतिपाद्यते ।

मात्रागणैर्या च्छगणपगणाद्यैर्निबध्यते ॥ ४४९ ॥

सा मात्रैला तु तन्नेवा बहुधा मतभेदतः ।

तत्र विस्तरसंश्रुतैरस्माभिरिह कथ्यते ॥ ४५० ॥

रतिरेखाभिधानैका मात्रैला पार्वतीमता ।

तस्यां तावत्त्रिपादात्मस्युद्ग्राहे प्रथमाङ्घ्रिगाः ॥ ४५१ ॥

मात्रास्त्येकादशैव स्युस्तथैवाङ्घ्रौ द्वितीयके ।

एकादशैव मात्राः स्युस्तृतीये तु दश स्मृताः ॥ ४५२ ॥

रतिलेखेति तामाह श्रीमद्भवरयल्लभा ।

मात्रैलेत्यं निगदिता वर्णैलाऽथ निरूप्यते ॥ ४५३ ॥

गणानामपि मात्राणां नियमेन विनैव या ।

विमज्यते सा वर्णैला चतुर्विंशतिधा च सा ॥ ४५४ ॥

पदक्षराङ्घ्रिखण्डादेरेकोनत्रिंशदक्षरम् ।

यावदेकैकवृद्धाः स्युश्चतुर्विंशतिरत्र तु ॥ ४५५ ॥

महद्वितीयकङ्कालप्रतितालेषु कश्चन ।

तालः स्यादिति वर्णैला वर्णिताऽथ निरूप्यते ॥ ४५६ ॥

देशैला देशभाषाभिर्निबद्धाः परिकीर्तिताः ।

कर्णाटलाटगौडान्ध्रविडानां प्रमेदतः ॥ ४५७ ॥

सा च पञ्चविधा प्रोक्ता तत्र कर्णाटभाषया ।

निबद्धा या भवेदेया कर्णाटैलेति कथ्यते ॥ ४५८ ॥

लाटभाषानिवद्धा तु लाटैला परिकीर्तिता ।
 गौडभाषाविरचिता गौडैला समुदाहृता ॥ ४५९ ॥
 आन्ध्रभाषानिवद्धाः स्युरान्ध्रैलाः समुदीरिताः ।
 द्राविड्या भाषया यद्धा द्राविडैलेति कथ्यते ॥ ४६० ॥
 एलाप्रबन्धसामान्यलक्षणं यदुदाहृतम् ।
 तल्लक्षणयुतैवैला यद्धा देशीयभाषया ॥ ४६१ ॥
 देशैलापदवाच्यत्वं भजतीत्यवधार्यताम् ।
 कणटैलाऽऽदिमध्यान्तवर्णानुप्रासमासुरा ॥ ४६२ ॥
 अन्त्यप्रासा तु लाटी स्याद् भूयो रसविराजिता ।
 गमकप्रासनिर्मुक्ता गौडी त्वेकरसा मता ॥ ४६३ ॥
 नानाप्रयोगरागांशरसभाषोत्कटाऽऽन्ध्रिका ।
 भूरिभावरसोत्कर्षा द्राविडी प्रासवर्जिता ॥ ४६४ ॥
 इत्यमेलाऽत्र संक्षिप्य प्रोक्ता लक्ष्यस्तसमता ।
 एलानां त्रिशती प्रोक्ता पदपञ्चाशत्समन्विता ॥ ४६५ ॥
 निर्युक्तोऽयं प्रबन्धः स्यात्तालादिमियमो यतः ।
 त्रिधातुर्वा चतुर्धातुर्मैलापकविकल्पतः ॥ ४६६ ॥
 पदतालाङ्गयुगलयद्गस्तारावलीयुतः ।
 अथोद्देशक्रमप्रासदेहीलक्षणमुच्यते ॥ ४६७ ॥
 यत्रोद्भाहस्य पूर्वार्धं द्विवारं परिगोयते ।
 उत्तरार्धे सृष्टौ च प्रयोगात्मा ततः परम् ॥ ४६८ ॥
 मैलापकः स तु भवेन्न भवेद्वा विकल्पतः ।
 एतायुद्भाहमैलापो तालेन रक्षितौ स्मृतौ ॥ ४६९ ॥
 अथ या देहिकातालकङ्कालान्यतरान्वितौ ।
 यिलम्यितलयौ चैव कर्तव्याविति निर्णयः ॥ ४७० ॥

लयान्तरेऽन्यतालेन ध्रुवाभोगौ ततस्तु तौ ।
 ध्रुवस्त्रिखण्डस्तत्राद्ये खण्डे द्वे समधातुके ॥ ४७१ ॥
 तृतीयं भिन्नधातु स्याद् द्विर्गेयस्तादृशो ध्रुवः ।
 आभोगोऽथ सरुद्धेयः प्रबन्धं सकलं पुनः ॥ ४७२ ॥
 गीत्वा भवेद् ध्रुवे न्यासो यस्यां सा ढेङ्किका स्मृता ।
 रगणो ढेङ्किका कैश्चिदेषा प्रोक्ता तथा जनैः ॥ ४७३ ॥
 ढेङ्कितालस्य लक्ष्मेदं कङ्कालस्य तु लक्षणम् ।
 उक्तश्चतुर्धा कङ्कालः पूर्णः खण्डः समोऽसमः ॥ ४७४ ॥
 चतुर्द्विती गलौ पूर्णः खण्डो दौ च गुरुद्वयम् ।
 समो गुरु द्वौ लघ्वन्तौ विपमो लाद् गुरुद्वयम् ॥ ४७५ ॥
 चतुर्धा ढेङ्किका मुक्तावली स्याद् वृत्तयन्धिनी ।
 युग्मिनी वृत्तमाला च तत्र वृत्तं न विद्यते ॥ ४७६ ॥
 यस्यां मुक्तावली सा स्याद् वृत्तं यत्रैकमेव चेत् ।
 सा वृत्तयन्धिनी यस्यां द्वे वृत्ते सा तु युग्मिनी ॥ ४७७ ॥
 बहूनि यत्र वृत्तानि वृत्तमाला तु सा भवेत् ।
 त्रिधा तिस्रो द्वितीयाद्या वर्णिका गणिका तथा ॥ ४७८ ॥
 मात्रिका वर्णजैर्वृत्तैर्गणजैर्मात्रिकैरपि ।
 दशापि स्युः पुनस्त्रेधा समालंकारणा तथा ॥ ४७९ ॥
 विपमालंकारतिथिप्रालंकारतिलक्षणानि तु ।
 समाऽलंकारसंख्या च विपमा मिश्रिता क्रमात् ॥ ४८० ॥
 निर्युक्ताऽयं प्रबन्धः स्याच्छन्दस्तालादियन्त्रणात् ।
 त्रिधातुर्धा चतुर्धातुर्मैलापकविकल्पतः ।
 पदतालाद्गुगलयद्गस्तारावलीयुतः ॥ ४८१ ॥

अनुबन्धः

अथ रागाङ्गरागाणां नामान्युच्यन्त आदितः ।

¹ कनकाम्बरिरागः ² स्यात्फेनद्युतिरतः परम् ॥ १ ॥

³ गानसामधराली च ⁴ भानुमत्याख्यरागकः ।

⁵ मनोरञ्जनिकारागस्तनुकीर्त्तिस्ततः परम् ॥ २ ॥

⁷ सेनाग्रणीर्जनतोडिः ⁸ स्याद् ⁹ धुनीमिषपद्मजकः ।

¹⁰ नटामरणरागश्च ¹¹ कोकिलार्य एव च ॥ ३ ॥

¹² रूपावती ततो ¹³ नेयद्वेज्ज्वीराग एव च ।

¹⁴ पाटीवसन्तभैरव्या ¹⁵ मायामालयगौलकः ॥ ४ ॥

¹⁶ स्यात्सोपयेगयाद्विन्यादलायावती ततः परम् ।

¹⁸ जयशुद्धमालयी ¹⁹ स्याज्जङ्कारभ्रमरीति च ॥ ५ ॥

²⁰ नारीरीतिगौलरागः ²¹ किरणावलिरागकः ।

²² धीरागः ²³ स्याद् ²⁴ गौरिबेलायली ²⁵ घोरयसन्तकः ॥ ६ ॥

²⁶ स्याच्छुभरायतिकारागस्तरङ्गिणी ततः परम् ।

²⁷ सौरसेनाख्यरागोऽथ ²⁸ हरिकेशरागौलकः ॥ ७ ॥

शंकराभरणो धीरो नागाभरणमेव च ।

31

32

33

कलावती रागचूडामणिर्गङ्गातरङ्गिणी ॥ ८ ॥

34

35

36

भोगच्छाया नाटशैलदेशाक्षी चलनाटकः ।

एते पुराङ्गरागाः स्युस्तत्तराङ्गानथो ब्रूवे ॥ ९ ॥

37

38

39

सौगन्धिनी जगन्मोहनाऽथ घालिघरालिका ।

40

41

42

नमोमणिः कुम्भिनी च रविक्रिया तथैव च ॥ १० ॥

43

44

45

गीर्वाणी च भयानी च शैवपन्तुघरालिकाः ।

46

47

48

स्तयराजोऽथ सौधीरारागो जीवन्तिका तथा ॥ ११ ॥

49

50

51

धवलान्नो नामदेशी काशिरामक्रिया तथा ।

52

53

रामानोदरीरागो गमकक्रियारागकः ॥ १२ ॥

54

55

56

57

यंशापती शामला च चामरा च सुमधुतिः ।

58

59

60

देशिसिद्धयो धामयती निपधरागकः ॥ १३ ॥

61

62

स्यादतः कुन्तलो रागो रतिप्रिया ततः परम् ।

63

64

65

गीतप्रियामृषापत्यौ शान्तकस्यानिरागकः ॥ १४ ॥

66

67

68

चतुरङ्गिषिन्ताममूर्षी ज्योतिरागकः ।

69

70

घीतपद्मरागश्च नास्त्यमनिरतः परम् ॥ १५ ॥

कुसुमाकररागोऽथ रसमञ्जरिरागकः ।
 उपाङ्गरागा उच्यन्ते तत्तन्मेलसमुद्भवाः ॥ १६ ॥
 गानसामधरात्यास्तु मेले पूर्ववरालिका ।
 भिन्नपञ्चमरागश्चेति रागद्वयमीरितम् ॥ १७ ॥
 जनतोडोरागमेले रागो नागधरालिका ।
 भापाङ्गरागः पुनागधरालीराग ईरितः ॥ १८ ॥
 धुनिभिन्नपङ्कजमेले रागो मोहननाटकः ।
 भूपालश्चोदयरविचन्द्रिका च प्रकीर्तिताः ॥ १९ ॥
 वसन्तभैरवीमेले जातो ललितपञ्चमः ।
 मायामालवगौलस्य मेले सालगनाटकः ॥ २० ॥
 छायागौलोऽथ माङ्गल्यकैशिकी मेघरञ्जनी ।
 शुम्भकाम्भोजिटकौ च नादरामक्रिया तथा ॥ २१ ॥
 पाङ्गी च रेघगुप्तिः कन्नडयङ्गालगौलकौ ।
 ललितो गुर्जरी गुण्डक्रिया मलहरीति च ॥ २२ ॥
 धौल्याद्रदेशिकारागावथ भापाङ्गमुच्यते ।
 सौराष्ट्रः पौरवी गौलीपन्तुर्मादधरागकः ॥ २३ ॥
 सावेरी चाथ मालवपञ्चमः पूर्णपञ्चमः ।
 मार्गदेशी रामकली फर्जुगौरी वसन्तकः ॥ २४ ॥
 धेगवादिनिमेले तु भापाङ्गं भैरवोऽजनि ।
 नारीरीतिगौलमेले जातो हिन्दोलरागकः ॥ २५ ॥
 नागगांधारिकाऽऽनन्दभैरवी तदनन्तरम् ।
 घण्टारवो मार्गहिन्दोलो हिन्दोलवसन्तकः ॥ २६ ॥

आमेरी चेत्युपाङ्गानि त्वथ भाषाङ्गलक्षणाः ।
 भैरव्याहरिधन्याशीगोपिकाद्यवसन्तकाः ॥ २७ ॥
 अथ श्रीरागमेले तु मणिरङ्गुस्ततः परम् ।
 स्यात्सालगभैरवी च शुद्धधन्याशिरागकः ॥ २८ ॥
 रागः कन्नडगौलश्च शुद्धदेशी ततः परम् ।
 देवगांधारिकामालधश्चैरेत उपाङ्गकाः ॥ २९ ॥
 भाषाङ्गाः श्रीरञ्जनी च कापीरागो हुशानिका ।
 घृन्दाधनी सैन्धविकाऽथ माधवमनोहरी ॥ ३० ॥
 स्यान्मध्यमायती देवमनोहरी ततः परम् ।
 नाटकुरञ्जिरागश्चे(१)त्येते भाषाङ्गलक्षणाः ॥ ३१ ॥
 हरिकेशरगौलस्य मेले तु यलहंसकः ।
 रागोऽथ माहुरी देवक्रियाऽऽद्याली च रागकाः ॥ ३२ ॥
 छायातरङ्गिणीनारायणगौलाख्यरागकौ ।
 नटनायाणीरागोऽप्यथ भाषाङ्गमुच्यते ॥ ३३ ॥
 भाषाङ्गरागाः काम्मोजी कन्नदेशमनोहरी ।
 सूरटश्च येरकुलकाम्मोज्याठाण इत्यपि ॥ ३४ ॥
 नीलाम्बरी (१) चेत्येते हि रागा भाषाङ्गलक्षणाः ।
 शंकरामरणे मेले जाता रागाः कुरञ्जिका ॥ ३५ ॥
 नारायणी चारमी च रागाः शुद्धवसन्तकः ।
 स्यान्नारायणदेशाक्षी सामो ये पूर्णगौलकः ॥ ३६ ॥
 नागस्यनिधेत्युपाङ्गान्यथ भाषाङ्गलक्षणाः ।
 विलादुरी येगद्वयाथ रागः पूर्णचन्द्रिका ॥ ३७ ॥
 सारम्भतमनोहरी केशरो मयरोजुका ।
 दीपपन्तुपतनेश्च मिन्पुरामक्रिया तथा ॥ ३८ ॥

अथ रामक्रियामेले कुमुदक्रियदीपकौ ।
 शान्तकल्याणिमेले तु यस्माकल्याणिमोदने ॥ ३९ ॥
 घनरागा नाटगौलौ घराली यौलिरेव च ।
 श्रीराग आरभिश्चैव मालवश्रीस्ततः परम् ॥ ४० ॥
 रीतिगौलोऽष्ट रागास्ते घनरागाः प्रकीर्तिताः ।
 भैरवी केदारगौलः कल्याणी च ततः परम् ॥ ४१ ॥
 काम्मोजी तोडयेरकुलकाम्मोजीराग एव च ।
 पुंतागो वेगडः शंकरामरणस्तथैव च ॥ ४२ ॥
 पन्तुघराली बिलहरी चाथ नयरोजुका ।
 मध्यमावतिघन्याशी सौराष्ट्रिकाऽपि मोदना ॥ ४३ ॥
 शुद्धसावेरिसावेर्यानन्दभैरव आहरी ।
 घण्टारवः कन्नडश्च नीलाम्बरी मुखारिका ॥ ४४ ॥
 नाटकुरजिसारङ्गौ दुशानी गौलिपन्तुका ।
 शुम्भकाम्मोजिमूपालरागौ मङ्गलकेशिकी ॥ ४५ ॥
 मलारिवेयगांधारी नादरामक्रिया तथा ।
 बसावेरीपूर्विगौरीसैन्धव्यो रक्तिरागकाः ॥ ४६ ॥
 सूरटी दह्यारश्च नायकी यमुना च सा ।
 पृथ्वा कल्याण्यठाणानी शृन्दायनी जुजायती ॥ ४७ ॥
 देवगान्धारिफरजुरामकलयथ शाहना ।
 भैरवश्च यसन्तश्च गौरी तोडो बियासु च ॥ ४८ ॥
 हर्म्योरश्च बलावलुघनासरिमलाहकाः ।
 ककुमो माञ्जिपूर्वी चेत्येते देशीयरगकाः ॥ ४९ ॥

१. कनकाम्बरिरागोऽसावारोहे गनिर्वर्जितः ।
निवक्रः सर्वकालेषु गीयते गायकोत्तमैः ॥
शुद्धस्वरो मुखारिश्वाप्यारोहे गनिर्वर्जितः ।
संपूर्णः सप्रहोपेतः सर्वकालेषु गीयते ॥ १ ॥
शुद्धसावेरिकारागः पञ्चमप्रहसंयुतः ।
निगलोपादौडुवोऽयं सायंकाले प्रगीयते ॥ २ ॥
२. रागः फेनद्युतिः सप्रहश्चारोहे गनिर्वर्जितः ।
निवक्रः सर्वकालेषु गीयते लक्ष्यकोविदैः ॥
३. संपूर्णा सप्रह सायराली सार्वकालिकी ॥
पूर्णा पूर्वधराली स्यादारोहे गनिर्वर्जिता ।
पङ्कजप्रहः सर्वकाले गीयते गायकोत्तमैः ॥ १ ॥
मिन्नपञ्चमरागोऽयमारोहे धै धवर्जितः ।
पङ्कजप्रहः सर्वकाले गीयते गायकोत्तमैः ॥ २ ॥
४. पङ्कजप्रहः भानुमती संपूर्णा सार्वकालिकी ॥
५. मनोरञ्जनिका पूर्णा सप्रह सार्वकालिकी ।
अयरोहे गयक्रा स्यादेयं गायन्ति गायकाः ॥
६. अयरोहे धयक्राधेत्तनुकीर्त्तिस्तु संमतः ।
पङ्कजप्रहः सर्वकाले गीयते गायकोत्तमैः ॥
७. सेनाप्रणीरित्यारोहे मधयक्रस्तु रागकः ।
सप्रहः सर्वकालेषु गीयते गायकोत्तमैः ॥
८. ठोदिः पङ्कजप्रहः पूर्णः सायंकाले प्रगीयते ॥
भारोहे चार्धरोहे च पयक्रा सार्वकालिकी ।
पङ्कजप्रहंति विज्ञेया रागो नागयरालिका ॥ १ ॥

मन्द्रपङ्कजनिपादोर्ध्वधैवतान्तप्रमाणका ।
स्यात्पुंनागवरालिस्तु सप्रहा सार्वकालिकी ॥ २ ॥

असावेर्याख्यरागश्चाप्यारोहे गनिर्वर्जितः ।
संपूर्णः सप्रहोपेतः सर्वकालेषु गीयते ॥ ३ ॥

९. भिन्नपङ्कजाख्यरागोऽयमृषमप्रहसंयुतः ।
संपूर्णः प्रथमे यामे दिनस्य परिगीयते ॥
आरोहे चायरोहे च धवक्रा रिपमच्युतिः ।
श्रीगदे सर्वकालेषु मोहनामाटकामिधा ॥ १ ॥

श्रीपालः सप्रहोपेत औड्योऽगनिर्वर्जितः ।
प्रातःकालेषु गातव्यः सर्वसंपत्प्रदायकः ॥ २ ॥
रिधत्यक्तोदयरविचन्द्रिका त्वौड्यी मता ॥ ३ ॥

१०. नटाभरणरागः स्यादारोहे रिपभोज्जितः ।
आरोहे चायरोहे च धवक्रः सार्वकालिकः ॥

११. कोकिलारवः संपूर्ण आरोहे च गवर्जितः ।
सप्रहः सर्वकालेषु गीयते गायकोत्तमैः ॥

१२. आरोहे स्याद्रूपयती गधनीवर्जिता क्रमात् ।
अयरोहे धवक्रा स्याद्रियज्या सार्वकालिकी ॥

१३. हेज्जजिरागः संपूर्ण आरोहे च निर्वर्जितः ।
मध्यमप्रहसंयुक्तः सायंकाले प्रगीयते ॥

१४. यसन्तमैरधीरागः संपूर्णः स्वल्पपञ्चमः ।
पङ्कजप्रहसमायुक्तः सायंकाले प्रगीयते ॥
ललितः पञ्चमः पूर्णः पङ्कजप्रहसमन्वितः ।
आरोहे रिपयज्यः स्यात्सार्वकालेषु गीयते ॥ १ ॥

१५. पूर्णो मालवगौलाख्यः सग्रहो गीयते सदा ॥
 सालङ्कृताटः संपूर्ण आरोहे गनिर्वर्जितः ।
 पङ्कजप्रदान्वितः सायंसंभ्याकाले प्रगीयते ॥ १ ॥
 छायागौलश्च संपूर्ण आरोहे गनिर्वर्जितः ।
 निपादग्रहसंयुक्तः सायंकाले प्रगीयते ॥ २ ॥
 व्युत्पन्नमसंयुक्ता वक्रारोहाऽधरोहणे ।
 संपूर्णा सग्रहोपेता सा स्यान्मङ्गलकैशिकी ॥ ३ ॥
 औडवी पञ्चवज्यां रिक्ता स्यादधरोहणे ।
 पङ्कजग्रहेण संयुक्ता गातव्या मेघरजनो ॥ ४ ॥
 मेघवीलिस्तु संपूर्णा चारोहे मनिर्वर्जिता ।
 पङ्कजग्रहसमायुक्ता गेया गायकसप्तमैः ॥ ५ ॥
 पादयष्टकरागः स त्वारोहे च रिर्वर्जितः ।
 अथरोहं निषज्यं स्यात्सग्रहो गीयते सदा ।
 आरोहोऽप्यथरोहं च क्वचित्स्यादल्पपञ्चमः ॥ ६ ॥
 नादरामप्रिया पूर्णा सायं गेया हि सग्रहा ॥ ७ ॥
 पाटिः पङ्कजग्रहो यत्र धैर्यतस्तु गपर्वितः ।
 पादयः पूर्णरात्रे तु गेयो गान्धर्वकोविदेः ॥ ८ ॥
 औडवीं रेयगुप्तिस्तु रिग्रहो मनिर्वर्जितः ।
 दिनस्य चरमे यामे गेयो गायकसप्तमैः ॥ ९ ॥
 रागः कर्णाटकहासः पादयोः सग्रहान्वितः ।
 निषर्ग्यः प्रातरद्वेय आरोहो गच्छुतः कविभू ॥ १० ॥
 गौळस्तु पादयोः रागो निग्रहो धैर्यनोजितः ।
 रात्रौ चरितगोपाटः नन्दकालेषु गीयते ॥ ११ ॥

ललिता सप्रदा प्रातर्गीया पञ्चमवर्जिता ॥ १२ ॥
संपूर्णा गुर्जरी प्रातर्गीयते रिप्रहान्विता ॥ १३ ॥
गुण्डक्रियः सप्रहोऽयमवरोहेऽल्पधैवतः ।
संपूर्णः पूर्वयामे तु गातव्यो गायकोत्तमैः ॥ १४ ॥
भवेन्मलहरीरागो निच्युतो धैवतग्रहः ।
पादयो गीयते प्रातरारोहे तु गवर्जितः ॥ १५ ॥
सप्रहो धौलिरागस्तु भीदो मध्यमवर्जितः ।
तुरीययामे गेयः स्यादारोहे तु निवर्जितः ॥ १६ ॥
आर्द्रदेशी भवेत्पूर्णा सप्रदा सार्यकालिकी ॥ १७ ॥
पद्मजप्रदा देवरञ्जी चौडयी रिगवर्जिता ॥ १८ ॥
सौराष्ट्रागः संपूर्णः सप्रदः सार्यकालिकः ।
पञ्चधुतिर्धैवतस्तु कचित्स्थाने प्रयुज्यते ॥ १९ ॥
पूर्विरागश्च संपूर्णः सप्रदः सार्यकालिकः ॥ २० ॥
सप्रहो गौलिपन्तुः स चारोहे गधवर्जितः ।
संपूर्णः सार्यकालेषु गीयते गायकोत्तमैः ॥ २१ ॥
रियर्ज्य भारोहे पूर्णो मारुयस्तु तसप्रदः ।
गीयते सार्यकालेषु गानतत्त्वपिदारदैः ॥ २२ ॥
सापेरिरागः पूर्णोऽयमारोहे गनिवर्जितः ।
गनी त्रिभिर्भुक्ता लहये कचिद्भाषन्ति गायकाः ॥ २३ ॥
धवर्जितः स्यादारोहे पूर्णो मालवपञ्चमः ।
पद्मजप्रदसमायुक्तः सार्यकालेषु गीयते ॥ २४ ॥
नियर्ज्यः सप्रहोपेतः पादयः पूर्णपञ्चमः ॥ २५ ॥
निरादो वर्जितो यत्र मध्यमो यकता गतः ।
पादयी सप्रहोपेता मार्गदेशीति सा स्मृता ॥ २६ ॥

रागो रामकली ज्ञेया ह्यारोहे मनिर्वर्जिता ।
 पङ्कजप्रदा तु संपूर्णा प्रातःकालेषु गीयते ॥ २७ ॥
 फरजुरागः संपूर्णः सग्रहः सार्वकालिकः ॥ २८ ॥
 गौरीरागः सग्रहोऽयं सायंकाले प्रगीयते ।
 च्युतपञ्चमसंयोज्यो गीयते गायकोत्तमैः ॥ २९ ॥
 वसन्तरागः संपूर्णश्च्युतपञ्चमसंयुतः ।
 आरोहे तु गवक्रः स्याद्रिवज्यो गीयते सदा ॥ ३० ॥

१६. गेया पङ्कजप्रदोपेता संपूर्णा वेगवाहिनी ।
 भैरवः सग्रहः पूर्णः प्रातःकाले प्रगीयते ॥ १ ॥
 १७. छायावती स्यादारोहे पयज्या सार्वकालिकी ॥
 १८. शुद्धमालविरागस्तु संपूर्णो वक्रधैवतः ।
 १९. झंकारधमराग आरोहे तु निर्वर्जितः ।
 गीयते सर्वकालेषु गानशास्त्रविशारदैः ॥
 २०. निग्रहो रीतिगौलारव्य आरोहे तु धवर्जितः ।
 संपूर्णश्चैव गातव्यः सायाह्ने गीतकोविदैः ॥
 हिन्दोलस्वरौड्यो रागः पञ्चमर्पमवर्जितः ।
 पङ्कजप्रदेण संयुक्तो गातव्यः सर्वदा बुधैः ॥ १ ॥
 संपूर्णा नागगांधारी ह्यारोहे च गवर्जिता ।
 पङ्कजप्रदा सर्वकाले गेया गायकसत्तमैः ॥ २ ॥
 आरोहे रिषमं त्यक्त्या धवक्रं च समाधिस्ता ।
 संपूर्णा सग्रहोपेता भवेदानन्दभैरवी ॥ ३ ॥
 छण्डारव्यस्तु संपूर्णः सायं गेयश्च धप्रदः ॥ ४ ॥
 मार्गहिन्दोलरागः स्यादारोहे च रिर्वर्जितः ।
 अग्रोदे निषादज्यो रिषको प्रदपङ्कजकः ॥ ५ ॥

स्याद्विन्दोलवसन्तस्तु रिपमेण हि वर्जितः ।

आरोहणे निवर्ज्यः स्यादवरोहे निवर्जितः ॥ ६ ॥

आमेरी सप्रहा पूर्णा स्यादारोहे निवर्जिता ॥ ७ ॥

नयरत्नविलासस्तु निवर्ज्यः पाडयो मतः ॥ ८ ॥

संपूर्णो भैरवीरागः सायंकाले प्रगीयते ।

पञ्चधुतिर्ध्रुवतोऽत्र कचित्स्थाने प्रयुज्यते ॥ ९ ॥

आदिरी सा तु संपूर्णा सप्रहा थोत्ररजनी ।

गीतोकमेलमार्गेण याणयामे प्रगीयते ॥ १० ॥

धन्याशिरागः संपूर्ण आरोहे रिपवर्जितः ।

गानतत्त्वार्थविन्निः स प्रातःकाले प्रगीयते ॥ ११ ॥

स्याद्गोपिकायसन्ताप्यः पूर्णः पद्मजप्रहान्वितः ।

आरोहे तु ध्रुवः स्यादवरोहे रिपवर्जितः ॥ १२ ॥

माञ्जिरागस्तु संपूर्णः सप्रहा गीयते सदा ॥ १३ ॥

१. मुगायाण्यः स रागः स्यादारोहे गनिवर्जितः ।

संपूर्णः सप्रहापेतः सर्वकालेषु गीयते ॥ १४ ॥

२१. किरणापलिरागस्तु संपूर्णः सप्रहान्वितः ।

पद्मः त्यक्तगांधारमारोहे ध्यायरोदने ।

ध्रुवयोग्यतां कृत्वा सर्वकालेषु गीयते ॥

२२. धीरागः सप्रहा पूर्णधारोहे आल्पधैर्यतः ।

अपरोहे गयकः स्यात्माय गयः शुभायदः ॥

मणिरत्नः सप्रहास्तः पाडयोऽप्ये धर्यजितः ।

गवर्जितः स्यादारोहे सर्वकालेषु गीयते ॥ १ ॥

संपूर्णा सप्रहापेता आरोहे पद्मवर्जिता ।

दिनस्य चरमे क्षामे मेया सालगभैरवी ॥ २ ॥

रागो रामकली ज्ञेया ह्यारोहे मनिर्वर्जिता ।
 पङ्कजग्रहा तु संपूर्णा प्रातःकालेषु गीयते ॥ २७ ॥
 फरजूरामः संपूर्णः सग्रहः सार्वकालिकः ॥ २८ ॥
 गौरीरागः सग्रहोऽयं सायंकाले प्रगीयते ।
 व्युत्पञ्चमसंयोज्यो गीयते गायकोत्तमैः ॥ २९ ॥
 वसन्तरागः संपूर्णश्च्युत्पञ्चमसंयुतः ।
 आरोहे तु गवक्रः स्याद्विचर्यो गीयते सदा ॥ ३० ॥

१६. गेया पङ्कजग्रहोपेता संपूर्णा वेगवाहिनी ।
 भैरवः सग्रहः पूर्णः प्रातःकाले प्रगीयते ॥ १ ॥
१७. छायावती स्यादारोहे पञ्चर्या सार्वकालिकी ॥
१८. शुद्धमालविरागस्तु संपूर्णो यक्रधैवतः ।
१९. झंकारभ्रमरीराग आरोहे तु निर्वर्जितः ।
 गीयते सर्वकालेषु गानशास्त्रविशारदैः ॥
२०. निग्रहो रीतिगौलाख्य आरोहे तु धवर्जितः ।
 संपूर्णश्चैप गातव्यः सायाह्ने गीतकोविदैः ॥
 हिन्दोलस्यौडुवो रागः पञ्चमपर्यमवर्जितः ।
 पङ्कजग्रहेण संयुक्तो गातव्यः सर्वदा बुधैः ॥ १ ॥
 संपूर्णा नागगांधारी ह्यारोहे च गवर्जिता ।
 पङ्कजग्रहा सर्वकाले गेया गायकसत्तमैः ॥ २ ॥
 आरोहे रिपमं त्यक्त्वा धवक्रं च समाश्रिता ।
 संपूर्णा सग्रहोपेता भवेदानन्दभैरवी ॥ ३ ॥
 घण्टारवस्तु संपूर्णः सायं गेयश्च सग्रहः ॥ ४ ॥
 मार्गहिन्दोलरागः स्यादारोहे च रिपवर्जितः ।
 धवरोहे निपाचर्यो रिपको ग्रहपङ्कजकः ॥ ५ ॥

स्याद्दिन्दोलवसन्तस्तु रिषभेण हि वर्जितः ।

आरोहणे निवर्ज्यः स्याद्वरोहे निवर्जितः ॥ ६ ॥

आभेरो सप्रहा पूर्णः स्यादारोहे निवर्जिता ॥ ७ ॥

नवरत्नविलासस्तु निवर्ज्यः पाडवो मतः ॥ ८ ॥

संपूर्णो भैरवीरागः सायंकाले प्रगीयते ।

पञ्चधुतिधैवतोऽत्र क्वचित्स्थाने प्रयुज्यते ॥ ९ ॥

आहिरो सा तु संपूर्णः सप्रहा धोत्ररञ्जनी ।

गीतोक्तमेलमार्गेण बाणयामे प्रगीयते ॥ १० ॥

धन्याशिरागः संपूर्णः आरोहं रिषभर्जितः ।

गानतत्त्वार्थविद्भिः स प्रातःकाले प्रगीयते ॥ ११ ॥

स्याद्रोपिकायसन्ताप्यः पूर्णः पङ्कजप्रहान्वितः ।

आरोहे तु ध्रुवक्रः स्याद्वरोहं रिषभर्जितः ॥ १२ ॥

माञ्जिरागस्तु संपूर्णः सप्रहो गीयते सदा ॥ १३ ॥

सुरतार्थाख्यः स रागः स्यादारोहे गनिर्वर्जितः ।

संपूर्णः सप्रहोपेतः सर्वकालेषु गीयते ॥ १४ ॥

२१. किरणावलिरागस्तु संपूर्णः सप्रहान्वितः ।

पद्मक्रः त्यक्तगांधारमारोहे वायरोदने ।

धर्मयोग्यमतां कृत्वा सर्वकालेषु गीयते ॥

२२. धीरागः सप्रहः पूर्णवारोहे वास्यधैवतः ।

अवरोहे गवक्रः स्यात्तन्मायै गेयः शुभायदः ॥

मणिरहगुः सप्रहास्तः पाडवोऽयं ध्रुवर्जितः ।

गवर्जितः स्यादारोहे सर्वकालेषु गीयते ॥ १ ॥

संपूर्णः सप्रहोपेता आरोहं पद्मर्जिता ।

दिनस्य वरमे यामे गेया मालगभैरवी ॥ २ ॥

भातगैया रिधत्यक्ता शुद्धधन्याशिका स्मृता ।

पङ्कजग्रहसमायुक्तौडवीति च निगद्यते ॥ ३ ॥

रागः कन्नडगौलोऽयं निषादग्रहसंयुतः ।

अवरोहे धवज्यः स्यात्सायाहेषु प्रगीयते ॥ ४ ॥

पङ्कजग्रहः शुद्धदेशी त्वारोहे च गर्वजितः ।

पूर्णो धवक्र आरोहेऽप्यवरोहे पचक्रितः ॥ ५ ॥

संपूर्णो देवगांधारी पङ्कजग्रहसमन्विता ।

रिधवक्रा तथाऽऽरोहे प्रातःकाले च गीयते ॥ ६ ॥

रिधजिता मालवध्रीरारोहे तु धवजिता ।

पङ्कजग्रहा षाडवी च सर्वयामेषु गीयते ॥ ७ ॥

भीरञ्जनी षाडवी च पञ्चम्यां सार्वकालिकी ॥ ८ ॥

कापिरामश्च संपूर्णः सग्रहः सार्वकालिकः ॥ ९ ॥

हुशानिरागः संपूर्णः सग्रहः सार्वकालिकः ॥ १० ॥

शुन्दावनी त्र्यौडवी च सग्रहा गधवजिता ॥ ११ ॥

सैन्धवी सग्रहा पूर्णो चारोहे तु धवक्रिता ॥ १२ ॥

संयूर्णो सग्रहोपेता चारोहे तु धवक्रिता ।

पर्वजिताऽवरोहे च स्यान्माधवमनोहरी ॥ १३ ॥

मध्यमादिस्तु रागोऽयं मध्यमग्रहसंयुतः ।

गधलोपादौडवः स्यात्सायंकाले च गीयते ॥ १४ ॥

गधजितः षाडवोऽयं रागो देवमनोहरी ।

आरोहे चापरोहे च धवक्रः सग्रहान्वितः ॥ १५ ॥

पूर्णो रुद्रप्रियारागश्चावरोहे धवजितः ॥ १६ ॥

धरुबारश्च संपूर्णो लक्ष्यमार्गेण गीयते ॥ १७ ॥

सोहनारागस्तु पूर्णः पङ्कजग्रहसमन्वितः ।

आरोहे तु पञ्चमश्च गीयते लेख्यवेदिभिः ॥ १८ ॥

संपूर्णो नायकीरागः षड्जग्रहसमन्वितः ।
लक्ष्यमार्गानुसारेण गीयते सार्वकालिकः ॥ १९ ॥

२३. रागो वेलावलिहोयो आरोहे गनिर्यजितः ।
धैवतग्रहसंयुक्तः प्रातःकाले प्रगीयते ॥

२४. रागो धीरवसन्ताख्यो गवज्यो चक्रधैवतः ।
अवरोहे धवज्यः स्यात्संपूर्णः सार्वकालिकः ॥

२५. पूर्णः शराचतीराग आरोहे रिग्यजितः ।
सम्रहः सर्वकालेषु गीयते गायकोत्तमैः ॥

२६. पूर्णस्तरङ्गिणीराग आरोहे रिग्यजितः ।
अवरोहे पधनिधरिगमागरिसंयुतः ।
गीयते सर्वकालेषु सम्रहश्चोच्यते बुधैः ॥

२७. सौरसेनाभिधो रागस्त्यवरोहे रियजितः ।
संपूर्णः सर्वकालेषु गीयते सम्रहोऽपि च ॥

२८. केदारगौलः संपूर्णस्वारोहे गधयजितः ।
निषादग्रहसंयुक्तः सायंकाले प्रगीयते ॥
बलहंसाख्यरागोऽयमारोहे च निर्यजितः ।
सम्रहः सर्वकालेषु गीयते गायकोत्तमैः ॥ १ ॥

संपूर्णो मादुरीराग आरोहे गनिर्यजितः ।
षड्जग्रहसमायुक्तः सर्वकालेषु गीयते ॥ २ ॥
देवक्रिया चौड्यी स्याद्रनियज्याऽथ सम्रहा ॥ ३ ॥

आरोहे चावरोहे च धयज्याऽन्धालिका गता ॥ ४ ॥
संपूर्णं सम्रहोपेता गेया च्छायातरङ्गिणी ॥ ५ ॥

स्यान्नारायणगौलस्तु संपूर्णो निम्रहान्वितः ।
आरोहे गधयज्याश्च विन्यासाद्रिपते कचित् ॥ ६ ॥
नटनारायणीरागआरोहे द्वि गयजितः ।
नियज्यः पाश्यस्तु स्याद्रीयते मतते बुधैः ॥ ७ ॥

काम्भोजिरागः संपूर्णश्च आरोहे गनिर्वर्जितः ॥ ८ ॥
 कन्नडारागः संपूर्णश्च आरोहे रिपमः क्वचित् ॥ ९ ॥
 पङ्कजग्रहा च संपूर्णः भवेदीशमनोहरी ॥ १० ॥
 सूरटो राग आरोहे गधौ त्यक्त्वा प्रगीयते ॥ ११ ॥
 आरोहे गनिर्वर्ज्यश्च सग्रहः सार्वकालिकः ।
 स्यादेरुकुलकाम्भोजीराग इत्युच्यते ध्रुवैः ॥ १२ ॥
 अढाणारागः संपूर्णः सग्रहः सार्वकालिकः ॥ १३ ॥
 परिवर्ज्याऽचरोहे तु रागो नाटकुरञ्जिका ।
 पङ्कजग्रहसमायुक्ता गीयते लक्ष्ययेदिभिः ॥ १४ ॥
 जुजावन्त्याख्यरागश्च संपूर्णः सग्रहान्वितः ।
 लक्ष्यमागानुसारेण गीयते गानवेदिभिः ॥ १५ ॥

२९. शंकरामरण पूर्णं सायं गेयं च सग्रहम् ॥
 कुरञ्जिरागः संपूर्णं आरोहे तु धवर्जितः ।
 अचरोहे धवक्रः स्यात्सर्वकालेषु गीयते ॥ १ ॥
 पूर्णो नारायणीरागो गग्रहः प्रातरिच्छ्यते ॥ २ ॥
 आरभिः सर्वदा गेय आरोहे गनिर्वर्जितः ।
 क्वचिदारोहसंयुक्तनिपादो निग्रहो भवेत् ॥ ३ ॥
 शुद्धो वसन्तरागोऽयं संपूर्णः सार्वकालिकः ॥ ४ ॥
 संपूर्णः सग्रहो नारायणदेशाक्षिरागकः ॥ ५ ॥
 पङ्कजग्रहो निर्वर्ज्यः स्यादारोहे च गवर्जितः ।
 सामराग इति ख्यातः सर्वकालेषु गीयते ॥ ६ ॥
 आरोहे पूर्वगौलस्तु गवर्ज्यः सार्वकालिकः ॥ ७ ॥
 आरोहे धक्करिपमो धरिवक्रोऽचरोहणे ।
 नागध्वन्याख्यरागोऽयं सग्रहः सार्वकालिकः ॥ ८ ॥
 औड्यो मधवर्ज्यत्याङ्गसंघनिरिच्छ्यते ॥ ९ ॥

- आरोहे मध्यमे षष्ठः कविद्योगो निपादकः ।
 विलाहुरीरागगत्या सर्वकालेषु गीयते ॥ १० ॥
 रिचज्याऽऽरोहे संपूर्णा धेगडा सार्वकालिकी ॥ ११ ॥
 रागः पूर्णचन्द्रिकाख्यः संपूर्णः सप्रहोऽपि च ।
 अवरोहे धवर्ज्यः स्याद्वचकः सार्वकालिकः ॥ १२ ॥
 त्यक्तपञ्चमकाऽऽरोहे सारस्वतमनोहरी ।
 अवरोहे रिचका स्यात्सप्रहः सार्वकालिकी ॥ १३ ॥
 केदारः पाडवो रागो धैवतस्वरवर्जितः ।
 आरोहे वक्रगांधारः पङ्कजप्रहसमन्वितः ॥ १४ ॥
 नवरोजुः पूर्णरागः पङ्कजप्रहसमन्वितः ।
 पपयोरन्तरे बुद्ध्या गातव्यो लक्ष्यकोविदैः ॥ १५ ॥
 नीलाम्बयाख्यरागस्तु संपूर्णो धक्रधैवतः ।
 अवरोहे रिचक्रश्च गीयते लक्ष्यवेदिभिः ॥ १६ ॥
 ३०. नागभरणरागोऽयमारोहे धक्रधैवतः ।
 अवरोहे धवर्ज्यः स्यात्सप्रहः सार्वकालिकः ॥
 सामन्तरागः संपूर्ण आरोहे धक्रधैवतः ।
 पङ्कजप्रहसमायुक्तः सर्वकालेषु गीयते ॥ १ ॥
 ३१. पूर्णः कलावतीराग आरोहे तु निर्धारितः ।
 अवरोहे गवक्रः स्याद्वेयो गायकसत्तमैः ॥
 ३२. आरोहे त्यक्तगांधारो धवर्ज्यश्चायरोहणे ।
 रिचर्ज्यः सप्रहो रागचूडामणिरिहोप्यते ॥
 ३३. गङ्गातरङ्गिणीरागो धरिचक्रोऽयरोहणे ॥
 ३४. त्यक्तधैवत आरोहे धयक्रश्चायरोहणे ।
 गवर्ज्यः सप्रहः पूर्णदछायानाटो हि गीयते ॥
 ३५. शैलदेशाशिरागः स्यादारोहे रिनिर्धारितः ।
 अवरोहे गवर्ज्यश्च प्रातःकाले प्रगीयते ॥

५५. निवर्ज्याऽऽरोहणे पूर्णा शामला सार्वकालिकी ॥
 ५६. चामरा पूर्णरागः स्यात्सग्रहा सार्वकालिकी ॥
 ५७. सग्रहा सर्वकालेषु गातव्या च सुमद्युतिः ॥
 ५८. देशिसिंहरवः पूर्णः सर्वकाले प्रगीयते ॥
 ५९. घामवत्यथ संपूर्णा सग्रहा सार्वकालिकी ॥
 ६०. अवरोहे धवर्ज्यः स निषद्यो राग इष्यते ॥
 ६१. निषादवर्ज्य आरोहे फुन्तलः सग्रहान्वितः ॥
 ६२. रतिप्रिया च संपूर्णा सग्रहा सार्वकालिकी ॥
 ६३. गीतप्रिया सुसंपूर्णा सग्रहा सार्वकालिकी ॥
 ६४. भूयावती सदा गेया सग्रहा गायकोत्तमैः ॥
 ६५. शान्तकल्याणिरागश्च सर्वकाले प्रगीयते ॥
 औड्यो मोहनो रागः सग्रहः सार्वकालिकः ॥ १ ॥
 यमुनाकल्याणिरागः संपूर्णः सग्रहान्वितः ॥ २ ॥
 सायं गेयस्तु सारङ्गः शुद्धमध्यमगान्वितः ॥ ३ ॥
 ६६. चतुरङ्गिरागः स्यादवरोहे धवर्जितः ॥
 रिधवर्ज्यां तु गातव्या ह्यौड्यमृतवर्षिणी ॥ १ ॥
 ६७. निवर्ज्याऽऽरोहणे गेया ह्यवरोहे गवर्जिता ।
 संतानमञ्जरी नाम सर्वकाले प्रगीयते ॥
 ६८. जोतिरागश्चावरोहे रिधवर्ज्यः सार्वकालिकः ॥
 ६९. धौतपञ्चमरागः स्यादवरोहे रिधकितः ॥
 ७०. अवरोहे रिषगा च गेया नासामणिः सदा ॥
 ७१. अवरोहे रिषगः स्यात्सग्रहः कुसुमाकरः ॥
 ७२. रिधवर्ज्याऽऽवरोहे तु रागाङ्गो रसमञ्जरी ॥

३६. नाटः पद्मजग्रहोपेतोऽवरोहे गंधर्वजितः ॥
 ३७. सौगन्धिनी तु संपूर्णा चारोहे गनिर्वजिता ॥
 ३८. जगन्मोहनरागोऽयं सग्रहः सार्वकालिकः ॥
 ३९. पूर्णा वराली सततं गीयते सग्रहान्विता ॥
 ४०. नमोमणिस्तु संपूर्णा चारोहे रिधवकिता ॥
 ४१. आरोहे रिधवः स्यादवरोहे धर्वजितः ।
 संपूर्णः कुम्भिनीरागः सर्वकालेषु गीयते ॥
 ४२. आरोहे रिधवः धवर्ज्यश्चावरोहणे ।
 पूर्णो रविक्रियारागः सग्रहः सार्वकालिकः ॥
 ४३. निवर्ज्याऽऽरोहणे पूर्णा गीर्वाणी सार्वकालिकी ॥
 ४४. धयकाऽऽरोहणे पूर्णा भवानी सार्वकालिकी ॥
 ४५. पूर्णा पन्तुवरात्यास्या पद्मजग्रहसमन्विता ॥
 सिन्धुरामक्रियारागो ह्यवरोहे रिधवः ॥ १ ॥
 ४६. आरोहे गनिवर्ज्यश्च परिहीनोऽवरोहणे ।
 संपूर्णः स्तवराजोऽयं सर्वकाले प्रगीयते ॥
 ४७. सौवीरस्त्वयरोहे हि पयर्ज्यः सार्वकालिकः ॥
 ४८. जीवन्तिकाऽवरोहे तु धयर्ज्या सार्वकालिकी ॥
 ४९. आरोहे धयलास्तु निवर्ज्यः सार्वकालिकः ॥
 ५०. संपूर्णो नामदेव्याख्यः पद्मजग्रहसमन्वितः ॥
 ५१. काशिरामक्रियारागः संपूर्णः सग्रहान्वितः ।
 मध्याह्नकाले गातव्य आरोहे तु रिधवः ॥
 ५२. रमामनोहरी पूर्णा सर्वकालेषु गीयते ॥
 ५३. गमकक्रियारागोऽयं सर्वकाले प्रगीयते ॥
 ५४. पूर्णो यशस्वीरागस्त्वयरोहे धर्वजितः ॥

५५. निवर्ज्याऽऽरोहणे पूर्णा शामला सार्वकालिकी ॥
 ५६. चामरा पूर्णरागः स्यात्सग्रहा सार्वकालिकी ॥
 ५७. सग्रहा सर्वकालेषु गातव्या च सुमद्युतिः ॥
 ५८. देशिसिंहरवः पूर्णः सर्वकाले प्रगीयते ॥
 ५९. धामवत्यथ संपूर्णा सग्रहा सार्वकालिकी ॥
 ६०. अवरोहे धवर्ज्यः स निषधो राग इष्यते ॥
 ६१. निषादवर्ज्य आरोहे कुन्तलः सग्रहान्वितः ॥
 ६२. रतिप्रिया च संपूर्णा सग्रहा सार्वकालिकी ॥
 ६३. गीतप्रिया सुसंपूर्णा सग्रहा सार्वकालिकी ॥
 ६४. भूषावती सदा गेया सग्रहा गायकोत्तमैः ॥
 ६५. शान्तकल्याणिरागश्च सर्वकाले प्रगीयते ॥
 औड्यो मोहनो रागः सग्रहः सार्वकालिकः ॥ १ ॥
 यमुनाकल्याणिरागः संपूर्णः सग्रहान्वितः ॥ २ ॥
 सायं गेयस्तु सारङ्गः शुद्धमध्यमगान्वितः ॥ ३ ॥
 ६६. चतुरङ्गिरागः स्यादवरोहे धवर्जितः ॥
 रिषवर्ज्या तु गातव्या ह्यौड्यमृतवर्षिणी ॥ १ ॥
 ६७. निवर्ज्याऽऽरोहणे गेया ह्यवरोहे गवर्जिता ।
 संतानमञ्जरी नाम सर्वकाले प्रगीयते ॥
 ६८. ज्योतिरागश्चावरोहे रिषवर्ज्यः सार्वकालिकः ॥
 ६९. घातपञ्चमरागः स्यादवरोहे रिषकितः ॥
 ७०. अवरोहे रिषका च गेया नासामणिः सदा ॥
 ७१. अवरोहे रिष्यः स्यात्सग्रहः कुसुमाकरः ॥
 ७२. रिषवर्ज्याऽऽवरोहे तु रागाङ्गो रसमञ्जरी ॥